

Ihmis- ja kulttuurikuva suomalaisissa
esihistorian näyttelyissä

Minna Rönkä

Helsingin yliopisto

Filosofian, historian, kulttuurin

ja taiteiden tutkimuksen laitos,

Arkeologia

Pro gradu -tutkielma

2014

Sisältö

1 Johdanto	3
2 Teoreettinen viitekehys	9
2.1 Näyttelyt ja viestintä.....	9
2.2 Arkeologian representaatiot menneisyyskuvan luojina.....	14
2.3 Identiteetin tutkimus arkeologiassa	16
2.3.1 Yleispiirteitä.....	16
2.3.2 Etnisyyden tutkimus	18
2.3.3 Yhteiskunnallinen asema ja sosiaalinen evoluutio	21
2.3.4 Sukupuoliarkeologia	24
3 Aineisto	27
3.1 Tutkimusaineiston valinta, kokoaminen ja käsittely	27
3.2 Tutkimusaineiston esittely.....	30
4 Näyttelyaineiston analyysi ja tulkinta	36
4.1 Missä ihminen on?.....	36
4.2 Etnisyys muinaisessa Suomessa	43
4.3 Yhteiskunnat ja sosiaalinen evoluutio	52
4.4 Sukupuoli ja ikä.....	65
5 Yhteenvetoa ja pohdintaa	78
Lähteet.....	86
Liitteet	

1 Johdanto

Museonäyttelyt¹ ovat yksi tärkeimmistä kulttuurihistorian, taiteen ja tieteen – myös esihistorian ja arkeologian – popularisoinnin väylistä. Niillä on muihin popularisoinnin muotoihin verrattuna myös jokseenkin suurta auktoriteettia, sillä museon tulkin-
nat voidaan esimerkiksi elokuvaa helpommin mieltää faktoiksi, joita ei välttämättä
kyseenalaisteta. Kuitenkaan esihistorian näyttelyt eivät ole neutraaleja rekonstruktioita
menneisyydestä, vaan niiden välittämään menneisyyskuvaan vaikuttavat sekä
arkeologisen tutkimuksen paradigmat – ovathan näyttelyt lähtökohtaisesti asiantunti-
joiden laatimia ja tutkimukseen perustuvia esityksiä – että näyttelynrakentajien omat
painotukset ja tulkinnat.

Tässä tutkimuksessa käsittelen ihmis- ja kulttuurikuvaa seitsemässä suomalaisessa
esihistorian näyttelyssä. Tarkoitukseni on tutkia, millaisina esihistorian ihmiset ja
kulttuurit esitetään; mitä näyttelyt kertovat yleisölle siitä, keitä esihistorian ihmiset
olivat, minkälaisessa maailmassa he elivät ja mikä oli heidän identiteettinsä. Käyttä-
mäni termit ihmis- ja kulttuurikuva ovat käsitteinä hyvin läheiset, ja käytän tässä
työssä molempia painopisteistä riippuen. Ihmiskuvalla viitataan käsityksiin ihmisestä
sosiaalisena olentona, yksilönä ja toimijana. Kulttuurikuvalla tarkoitan laajemmin
käsityksiä ihmisyyhteisöistä ja niiden toimintamekanismeista. Näitä ei kuitenkaan voi
käsitellä toisistaan erillään, sillä yhteisöä tai kulttuuria ei ole olemassa ilman yksilöi-
tä, ja yksilö puolestaan on monella tapaa sidoksissa yhteisöönsä ja kulttuuriinsa.

Nämä esihistorian ihmisten ja kulttuurien esittämiseen liittyvät kysymykset ovat tie-
tysti hyvin laajoja. Tästä syystä keskityn tutkimuksessani erityisesti tiettyihin identi-
teetin osa-alueisiin, jotka ovat olleet sosiaaliarkeologian keskeisiä tutkimuskohteita
ja joiden kautta pyrin luomaan mahdollisimman monipuolisen, arkeologian teoriaan

---

¹ Museonäyttelyitä on määritelty eri tavoin. Määritelmässä korostettuja näyttelyille ominaisia
piirteitä ovat mm. julkisuus, tila, esineet, vuorovaikutus, tiedon välitys, tulkinta ja tarinanker-
ronta. (af Hällström 2011, 33–34.) Näyttelyitä on myös jaoteltu eri näyttelytyyppeihin esimer-
kiksi niiden esitystavan ja tavoitteen perusteella (esim. Strandgaard 2004; Belcher 1991,
44–66). Tässä työssä tarkoitan näyttelyillä pääsääntöisesti esineitä, tekstejä ja muita fyysisiä
näyttelyelementtejä sisältäviä konkreettisia esillepanoja, jotka ovat avoinna yleisölle. Tarkem-
min tutkimuksessa mukana olevien näyttelyiden luonteesta kerron luvussa 3.

pohjautuvan viitekehyksen näyttelyiden ihmis- ja kulttuurikuvan tarkasteluun. Arkeologian teorian lisäksi tutkimukseni pohjautuu kuitenkin myös museologiaan ja näyttelytutkimukseen. Kun arkeologinen teoria tarjoaa näkökulmia ihmis- ja kulttuurikuvan tarkasteluun, niin museologian kautta pyrin hahmottamaan näyttelyiden asemaa tämän menneisyyskuvan välittäjinä.

Esittelen johdannon lopussa lyhyesti näyttelytutkimuksen vaiheita ja esihistorian näyttelyiden tutkimushistoriaa. Toinen luku käsittelee teoreettista viitekehystäni. Luvun alussa esittelen omat lähtökohtani näyttelytutkimukseen: tarkastelen näyttelyä viestinnän ja mediatutkimuksen näkökulmasta, ja hahmotan oman tutkimukseni paikkaa tällä kentällä. Tuon myös esille näyttelyn erityispiirteitä mediatuotteena. Tämän jälkeen siirryn lähemmäs arkeologian teoriaa, johon analyysini pitkälti tukeutuu. Pohdin ensin yleisemmällä tasolla arkeologian representaatioita menneisyyskuvan luojina ja keskityn sen jälkeen oman tutkimukseni kannalta keskeisiin näkökulmiin. Tarkoitus on esitellä lyhyesti, miten arkeologiassa on eri aikoina käsitelty esihistorian ihmisten ja yhteisöjen identiteettiin liittyviä kysymyksiä. Etnisyyteen, yhteiskunnalliseen asemaan ja sukupuoleen liittyvät näkökulmat ovat tarkasteluni keskiössä; teoriaosuus toimii näiden teemojen osalta johdantona varsinaiselle analyysille.

Kolmannessa luvussa esittelen tarkemmin omaa tutkimusaineistoani ja sen valitsemiseen, kokoamiseen ja käsittelyyn liittyviä tekijöitä. Neljännessä luvussa siirryn varsinaiseen tutkimusaineiston analyysiin ja tulkintaan edellä luodun teoreettisen viitekehyksen pohjalta. Tämäkin käsittely rakentuu pitkälti samojen teemojen pohjalle, mitä olen käsitellyt toisessa luvussa. Tarkoitus on siis purkaa näyttelyiden ihmis- ja kulttuurikuvaa teemoittain tuomalla esiin havaintoja näyttelyistä ja peilaamalla niitä arkeologian teoriaan sekä aiempaan representaatioiden tutkimukseen. Viimeisessä luvussa kokoan tutkimuksen tuloksia yhteen ja pohdin näyttelyiden ihmis- ja kulttuurikuvaa yleisemmällä tasolla.

Näyttelytutkimuksen vaiheita

Näyttelytutkimuksesta puhuttaessa on erotettu toisistaan kaksi osa-aluetta: arviointi (*evaluation*) ja tutkimus (*research*). Käsitteet ja niiden väliset erot eivät kuitenkaan ole olleet yksiselitteisiä. (Hooper-Greenhill 2000, 69; Hein 2002, 56.) Arvioinnilla tarkoitetaan soveltavaa tutkimusta, jossa kerätään tietoa ja analysoidaan jotakin tiet-

tyä toimintaa, kuten tiettyä näyttelyä tai tapahtumaa. Arvioinnin tavoitteet liittyvät yleensä tiukasti alkamassa tai meneillään olevan toiminnan kehittämiseen (etukäteis- ja formatiivinen arviointi) tai päättyneen toiminnan tavoitteiden toteutumisen arviointiin (summatiivinen arviointi). Varsinainen tutkimus puolestaan tähtää löytämään uutta tietoa, jonka avulla voi muodostaa yleistyksiä ja teorioita, mutta joka ei välttämättä ole suoraan sovellettavissa käytäntöön. Molemmat hyödyntävät kuitenkin samoja metodeja, kuten kyselyjä, haastatteluja ja tarkkailua. (Hein 2002, 56–57; Hooper-Greenhill 2000, 69–70.)

Lawrencen (1996, 13–21) mukaan museot alkoivat arvioida toimintaansa 1920-luvun tienoilla, jolloin etenkin Pohjois-Amerikassa puhuttiin paljon museoiden kasvatuksellisesta roolista. Tuolloin vallalla ollut behavioristinen psykologia vaikutti myös siihen, miten museokokemuksia alettiin arvioida. 1960-luvulle asti suurin osa julkaistuista arviointitutkimuksista keskittyi pääasiassa museokävijöiden käyttäytymisen ja liikkumisen tarkkailuun, mutta vähitellen myös kyselytutkimukset (*survey*) alkoivat yleistyä. Samoihin aikoihin kognitiivinen psykologia alkoi kuitenkin syrjäyttää behaviorismia, ja 1970-luvulle tultaessa sosiaalitieteissä alettiin laajemminkin kyseenalaistaa empirististä paradigmaa, mikä johti näiden perinteisten tutkimusmenetelmien kritiikkiin. Museoiden arviointitutkimuksissa ei kuitenkaan tapahtunut nopeita muutoksia, vaan behaviorismi ja empirismi perinteisine menetelmineen säilyivät hallitsevina. Lawrence mainitsee tähän yhtenä syynä sen, että menetelmillä saadaan hallinnolle käyttökelpoista ”kovaa”, kvantitatiivista dataa. (Lawrence 1996, 13–21.)

Vähitellen museoissa alettiin kuitenkin tehdä ns. naturalistista arviointia ja tutkimusta, joka nousi haastamaan perinteisiä menetelmiä. Siinä pyritään olemaan asettamatta ennalta tarkasti rajattuja tavoitteita ja suositaan avoimia tutkimusmenetelmiä, jotka antavat kävijöille vapaamman sanan (Lawrence 1996, 21; Hooper-Greenhill 2000, 82). Naturalistiselle tutkimukselle tyypillisiä piirteitä ovat etenkin kvalitatiivisuus ja subjektiivisuus. Siinä suositaan metodeja, joissa tutkija on vahvasti läsnä, kuten haastattelua ja dokumenttianalyysia. On kuitenkin huomattava, ettei empiristinen ja kvantitatiivinen, tutkijan roolia minimoiva tutkimus sekään voi koskaan olla täysin objektiivista. Naturalistisen tutkimuksen kannattajat tiedostavat, että tutkijan ennakkokäsitykset vaikuttavat joka tapauksessa tutkimukseen, ja ottavat ne siksi tietoiseen tarkkailuun. (Hein 2002, 68–72.)

Uudempi näyttelytutkimus on saanut vaikutteita myös 1960-luvulta lähtien Iso-Britanniassa alkunsa saaneesta kulttuurintutkimuksesta (Lawrence 1996, 24–25). Kulttuurintutkimus ei oikeastaan ole selvärajainen koulukunta, vaan tiettyjä yhteisiä näkemyksiä jakava suuntaus, joka yleistyi 1970- ja 1980-luvuilla useilla eri tieteenaloilla, kuten sosiologiassa, kirjallisuustieteessä ja tiedotustutkimuksessa (Alasuutari 1996, 32–33). Tästä perinteestä ammentava näyttelytutkimus ei enää samassa määrin keskity yleisön tarkkailemiseen. Tutkimus on hyvin tietoista teoreettisesta pohjastaan ja sen mielenkiinto kohdistuu siihen, miten museoissa tai muualla luodaan sosiaalisia merkityksiä. Tämä museonäyttelyä kulttuurisena tuotteena tarkasteleva suuntaus on hyvin kaukana perinteisestä, empirismiin nojaavasta arviointitutkimuksesta. (Lawrence 1996, 25.)

Näistä näyttelytutkimuksen yleisistä kehityslinjoista huolimatta on vaikeaa määritellä, mitä näyttelytutkimus tänä päivänä tarkalleen on. Esimerkiksi museokävijöiden empiristiseen tarkkailuun kehitetään edelleen menetelmiä (esim. Eghbal-Azar & Widlok 2013). Kenties koko käyttämäni termi näyttelytutkimus on harhaanjohtava sikäli, että mitään yhtenäistä näyttelyteoriaa ei ole. Tämä on osaltaan vaikuttanut myös tutkimuksen ja näyttelykritiikin vähyyteen. (Rönkkö 2007, 265.) Toisaalta yhtenäisen teoria- ja metodipaketin puuttuminen ei tarkoita, että tutkimus olisi mahdotonta, vaan pikemminkin antaa jokaiselle tutkijalle vapauden valita, mistä viitekehystä tutkimuskohdettaan lähestyy. Oma viitekehykseni liittyy tiiviisti viestintään ja representaatioiden tutkimukseen; esittelen lähtökohtiani tarkemmin luvussa 2. Ensin on kuitenkin syytä luoda lyhyt katsaus esihistorian näyttelyiden tutkimushistoriaan.

Esihistorian näyttelyiden tutkimuksesta

Näyttelytutkimusta tehdään yleisesti ottaen melko vähän, ja esihistorian näyttelyidenkin osalta tutkimus on ollut vähäistä. Näyttelytoiminnan kehittämiseen on kyllä kiinnitetty Suomessa huomiota jo ainakin 1970-luvulla (Lehtosalo-Hilander 1973), mutta näyttelyistä on kirjoitettu varsin satunnaisesti. Suurin osa Suomessa julkaistuista esihistorian näyttelyitä käsittelevistä artikkeleista koostuu näyttelykuvauksista ja -arvosteluista, joita on julkaistu etupäässä Muinaistutkijassa. Niidenkään määrä ei kuitenkaan ole kovin suuri, ja monet niistä liittyvät johonkin tiettyyn tapahtumaan,

kuten Kansallismuseon esihistorian näyttelyn avaamiseen vuonna 1995 (*Muinaistutkija* 1/1995).

Suomeen vaikutteita tuoneesta ulkomaisesta kirjallisuudesta tulee mainita erityisesti ruotsalaisen Gundula Adolfssonin (1987) väitöskirja *Människa och objekt i smyckeskrin. En analys av arkeologiska utställningar i Sverige*. Adolfsson on väitöskirjassaan tutkinut 27 ruotsalaista ja 13 ulkomaalaista näyttelyä mm. näyttelykielen, historiatietoisuuden ja ihmiskuvan näkökulmasta. Adolfsson on poikkeuksellisen kattavalla tutkimuksellaan onnistunut luomaan eräänlaisen teoreettisen viitekehyksen, joka on myös toiminut pohjana ainakin yhdelle Suomessa tehdylle proseminaarityölle ja sen pohjalta tehdylle artikkelille (Nyberg 1997) ja johon on viitattu näyttelykritiikeissä (Vilkuna 1995a). Adolfssonin esittämät näkemykset ovat tärkeässä asemassa myös omassa työssäni; ne ovat sekä inspiroineet minua että tarjonneet lähtökohtia ja vertailuaineistoa tulkinnoilleni.

Vaikka tutkimus on Suomessa ollut vähäistä, 2000-luvulla kiinnostus esihistorian näyttelyitä kohtaan näyttää kasvaneen. Hanna Mäen (2006) seminaarityö käsitteli Suomessa julkaistuja näyttelykritiikkejä sekä esihistorian näyttelyn arvioinnin metodeja ja erityispiirteitä. Samalta vuodelta on Maija Kärjen gradu *Postmodernin haaste keskiaikamuseoille*, johon liittyvässä artikkelissaan hän tarkastelee keskiajan esittämistä pohjoismaisissa arkeologisissa museoissa (Kärki 2007). Janet E. Levy (2006) on puolestaan tutkinut saamelaisten esihistorian esittämistä pohjoismaisissa museoissa, mukaan lukien kolme suomalaista museota. Samaa aihepiiriä on tutkinut myös Nika Potinkara (2012). Vuonna 2008 valmistui peräti kolme arkeologiaa ja museologiaa yhdistävää gradua: Hanna Kaivonurmen (ent. Mäki) *Mitä kivet kertovat? Museoammattilaisten haastattelut esihistorian näyttelystä viestinnän välineenä*, Katja Langen *Menneisyyden heijastuksia tulevaisuuteen. Arkeologisen museopedagogiikan mahdollisuudet ja rajat Suomessa* sekä Tytti Räikkönen-Partasen *Deponointi osana kokoelmatoimintaa. Museoviraston esihistorialliset kokoelmat maakuntamuseoissa ja ammatillisesti hoidetuissa museoissa*. Kiinnostavan näkökulman museoiden viestintään näyttelytoiminnan ulkopuolella antaa Lotta Raatikaisen (2008) verkkoviestinnän opinnäytetyö, joka käsittelee Museoviraston ja maakuntamuseoiden Suomen esihistoriaa esitteleviä WWW-sivuja.

Lisääntyneestä tutkimuksesta huolimatta esihistorian näyttelyt ovat Suomessa edelleen melko vähän huomiota saanut ala. Tämä on erikoista siihen nähden, että arkeologit ja museoammattilaiset ovat selvästi tietoisia näyttelyiden roolista tärkeänä viestintäkanavana; mielipiteitä siitä, mikä on näyttelyiden tehtävä ja mitä niissä tulee esittää, on esitetty paljon. Museoammattilaiset ovat korostaneet esihistorian näyttelyiden tärkeinä teemoina alueellisuutta, ajallista jatkumoa esihistoriasta nykypäivään ja esihistoriallisen ajan elämää (Kaivonurmi 2008, 53). Erityisesti maakuntamuseoiden tehtäväksi on nähty tuoda esiin oman alueen erityispiirteitä (Kaivonurmi 2008, 53; Halinen 1995, 16; Ranta 1995, 17). Lisäksi tärkeänä on pidetty arkeologisen tutkimuksen periaatteiden esittelyä (Kaivonurmi 2008, 54; Kärki 2005, 29; Vilkuna 1990, 17; Kaunisto 1995, 13) ja myös muinaisjäännösten suojelun edistämistä luomalla kiinnostusta kulttuuriperintöä kohtaan (Kaivonurmi 2008, 53–55). Näyttelyn merkitystä identiteetin muokkaamisessa ja vahvistamisessa on myös korostettu (Vilkuna 1995b, 16; Lundberg & Ågren 1999, 170). Ylevimmin näyttelyn tavoitteen on ilmaissut Janne Vilkkuna (1995b, 16): ”Esihistoriaa käsittelevät näyttelyt ovat tai niiden pitäisi olla aikamme arkeologien näkemyksiä siitä, keitä me olemme.”

Näyttelyt ovatkin tärkeä viestintäkanava, jonka kautta voidaan vaikuttaa suuren yleisön käsityksiin tieteenalasta ja menneisyydestä. Vuonna 2004 ainakin 22 suomalaisessa museossa oli esihistorian perusnäyttely (Räikkönen-Partanen 2008, 80). Tarkkoja lukuja esihistorian näyttelyiden kävijämääristä on vaikea esittää, mutta yhteensä Suomen ammatillisesti hoidetuissa museoissa kävi vuonna 2012 lähes 5,3 miljoonaa kävijää (Koski *et al.* 2013, 14) ja omassa tutkimuksessani mukana olevien museoiden osuus tästä oli noin 330 000 kävijää (ks. liite 1). Museoliiton valtakunnallisessa kävijätutkimuksessa 2011 tyypillinen museokävijä oli 46–65-vuotias korkeasti koulutettu henkilö, joka tuli museoon perheen tai ystävän kanssa vapaa-ajan matkalla (Taivassalo & Levä 2012, 5). Myös koululaisryhmien osuus museon kävijöistä on huomattava (Koski *et al.* 2013, 16). Vaikka museotilastojen perusteella hahmottuu vain varsin karkea kuva esihistorian näyttelyiden kävijöistä, on selvää, että kyse on merkittävästä popularisoinnin väylästä, jonka tutkiminen kannattaa.

2 Teoreettinen viitekehys

2.1 Näyttelyt ja viestintä

Museonäyttelyä on usein kuvattu mediaksi, jonka kautta museo kommunikoi (esim. af Hällström 2011, 8; Rönkkö 2007; Hooper-Greenhill 2002, 6; Belcher 1991, 37–43). Median käsite tulee latinankielestä, jossa sana *medium* viittaa välittäjään, välineeseen, julkiseksi tekemiseen ja julkaisemisen keinoihin. Sanan monikkomuodolla *media* viitataan suomenkielessä sekä yksittäisiin viestinnän välineisiin (sanomalehdet, televisio, valokuva jne.) että yleisesti näiden välineiden muodostaman joukkoviestinnän kokonaisuuteen, johon sanan laajimmassa merkityksessä sisältyvät myös median toiminnan ja käytön sosiaaliset ja kulttuuriset tavat. (Nieminen & Pantti 2009, 14–15.) Näyttelyn voisi tavallaan myös sanoa olevan multimedia: se koostuu monista erilaisista viestinnällisistä elementeistä, kuten kolmiulotteisista esineistä, teksteistä, kuvista, videoista ja äänistä.

Mediatutkimuksen voi karkeasti jakaa viestinnän tuotannon, tuotteiden ja vastaanoton tutkimukseen (Kantola, Moring & Väliaverronen 1998, 7). Nämä kategoriat sopivat kuvaamaan myös sitä, mistä näkökulmista museonäyttelyä voidaan lähestyä: kohdistetaanko huomio näyttelyn tekijöihin, itse näyttelyyn vai kävijöihin. Suuri osa näyttelytutkimuksesta on yleisötutkimusta eli sijoittuu viimeksi mainittuun kategoriin. Tämä johtunee siitä, että museokentällä ollaan oltu nimenomaan kiinnostuneita yleisön reaktioista: näyttelyn ”tehokkuus” perustuu pitkälti siihen, millaisen vastaanoton se saa.

Viestintä on jo pitkään nähty oleellisena osana museon toimintaa. On peräänkuulutettu museon laatimaa tarkkaan mietittyä viestintästrategiaa, josta käy ilmi sen tavoitteet: esimerkiksi kenelle museo haluaa viestiä, painottuvatko viestinnässä kasvatukselliset tai viihteelliset päämäärät, mikä on perus- ja vaihtuvien näyttelyiden rooli ja millaista kuvaa itsestään museo pyrkii luomaan (Belcher 1991, 15–18). Museon viestintä ei rajoitu näyttelyihin, vaan siihen sisältyy kaikki museon toiminta, joka vaikuttaa museon julkisuuskuvaan tai näyttelykokemukseen, kuten henkilökunnan toiminta, tapahtumat ja markkinointi (Hooper-Greenhill 2000, 50–52). Näyttelyitä voi siis pi-

tää osana laajempaa viestintäprosessia, johon kuuluu kaikki museon toiminta, jossa se on jollain lailla kosketuksissa yleisöön. Näyttelyt ovat kuitenkin pääasiallinen syy, miksi museoon tullaan, ja siinä mielessä tärkein viestintäväylä, jonka kautta museo puhuu yleisölle.

Perinteinen viestintäketjun malli (lähettäjä > media > vastaanottaja) on vaikuttanut siihen, millaisena viestintä museossa on nähty. Museoihin mallia sovelsi alun perin Cameron (1968): näytteilleasettaja lähettää viestin, joka välittyy vastaanottajalle median eli näyttelyn kautta. Lisäämällä ketjuun linkin, jonka kautta vastaanottaja lähettää palautetta lähettäjälle, voidaan arvioida viestinnän tehokkuutta. (Hooper-Greenhill 1996, 55–57; 2000, 40, 44–46.) Tätä perinteistä viestintämallia on kritisoitu etenkin siitä, että viestintä kuvataan siinä yksisuuntaisena prosessina ja vastaanottaja passiivisena osapuolena (McManus 1996, 41–42; Hooper-Greenhill 2000, 44). Siksi esimerkiksi Hooper-Greenhill (1996, 59) on esittänyt tilalle kaksisuuntaista mallia, jossa ”media” eli museo tiloineen, näyttelyineen ja ihmisineen on useiden viestijöiden (*communicators*) ja aktiivisten tulkitsijoiden (*meaning-makers*) kohtaamispaikka, joka on vaihtelevien tulkintojen myötä jatkuvassa liikkeessä (kuva 1).

Kuva 1. Malli museon viestinnästä Hooper-Greenhillin (1996, 59) mukaan.

Viestinnän kaksisuuntaisuus voi pisimmälle vietyinä tarkoittaa sitä, että sekä museolla että yleisöllä olisi mahdollisuus vaikuttaa näyttelyn sisältöön. Käytännössä museo kuitenkin usein tuottaa sisällön, johon yleisö tutustuu näyttelyssä. Tiedon voisi siis nähdä kulkevan lähinnä museolta yleisölle eikä toiseen suuntaan muuten kuin ehkä yleisöpalautteen kautta. Viestinnän kaksisuuntaisuus pitää kuitenkin käsittää ennen kaikkea siten, että näyttelystä välittyvä sanoma ei ole peräisin vain museon liikkeelle laittamista viesteistä, vaan kävijöiden aiemmat kokemukset ja henkilökohtaiset tulkinnat vaikuttavat siihen yhtä lailla. Viestit eivät siis ”siirry” museolta kävijöille, vaan kävijät itse osallistuvat merkitysten luomiseen.

Tämä muutos siinä, millaisena museoiden viestintä on nähty, liittyy mediatutkimuksen yleiseen kehitykseen. 1980-luvulla alettiin korostaa mediatekstien monitulkintaisuutta: tekstissä ei ole vain yhtä merkitystä, jonka vastaanottaja omaksuu, vaan vas-

taanottaja tulkitsee tekstiä omien lähtökohtiensa pohjalta. Tästä syystä mediaesitysten vastaanoton tutkimus saikin tuolloin yhä enemmän jalansijaa. Äärimmäisen kannan mukaan itse mediatekstillä ei ole siitä syntyviin merkityksiin mitään vaikutusta; nykyisin vallitsevan näkemyksen mukaan merkitys kuitenkin syntyy lukijan ja tekstin kohdatessa. (Väliverronen 1998, 31; Nieminen & Pantti 2009, 110–111.)

Jos ja kun vastaanottaja, tässä tapauksessa museokävijä, siis osallistuu aktiivisesti näyttelyn merkitysten muodostamiseen, voiko näyttelystä saada mitään irti ilman kävijätutkimusta? Kun tutkimus kohdistuu ainoastaan mediatuotteeseen eli fyysiseen näyttelyyn, jää viestinnän toinen osapuoli eli vastaanottaja ulkopuolelle ja tutkimus perustuu ainoastaan tutkijan henkilökohtaiseen analyysiin. Tämänkaltaisia tutkimuksia on kritisoitu siitä, että niissä tulee esiin vain tutkijan näkökulma eikä siis ole varmaa, tulkitsevatko muut kävijät näyttelyä samalla tavalla (Hooper-Greenhill 1996, 51–52). Kävijöiden tulkintoihin voivat vaikuttaa esimerkiksi heidän ennakoasenteensa, tietonsa ja näyttelyssä vietetty aika. Toisaalta mediatuotteet asettavat kuitenkin aina rajat merkitysten tuottamiselle (Nieminen & Pantti 2009, 110). Näyttelyt muodostavat siis eräänlaisen kehyksen, joka antaa joillekin tulkinnoille enemmän sijaa kuin toisille; vaikka museokävijät tulkitsevat näyttelyesineitä omasta näkökulmastaan, näyttelysuunnittelulla esineen esittämisen näkökulma on määritetty jo etukäteen (Turpeinen 2005, 80–81).

Tähän viitekehykseen sijoittuu myös oma tutkimukseni. Tarkastelen itse mediatuotetta eli näyttelyä. Haen tutkimuksellani vastausta siihen, millaisina Suomen esihistorian ihmiset ja yhteisöt esitetään käsittelemissäni näyttelyissä. Valitsemallani metodilla en voi saada vastausta siihen, millaisia erilaisia mielikuvia vastaanottajille todellisuudessa muodostuu; sen selvittämiseen tarvitaan kävijätutkimusta, joskaan silläkään ei voida koskaan saavuttaa täydellistä kuvaa joka ikisen kävijän joka ikisestä tulkinnasta. Kävijöiden sijaan haluan tutkia sitä, millainen on se kehys, jonka raameissa kävijätkin tulkintansa tekevät; millaisia tulkintoja se tukee ja millaiset tulkinnat se kenties pyrkii torjumaan. Omat tulkintani näyttelyistä ovat väistämättä valitsemani viitekehyksen värittämiä ja siten rajallisia; tutkimukseni ei ole eikä sen ole tarkoituskaan olla ainoa mahdollinen tulkinta.

Mediatuotteena näyttely poikkeaa monella tapaa muista medioista. Näyttelyn tärkein erityispiirre viestintävälineenä liittyy etenkin sen kolmiulotteisuuteen, fyysisyyteen

ja autenttisuuteen. Se on paikka, johon ihmisten täytyy varta vasten tulla, ja se vaatii yleisöltä aktiivisuutta. Se mahdollistaa kaikkien aistien hyödyntämisen ja sellaisen kontaktin autenttisiin esineisiin, joka ei muualla ole mahdollista. (Belcher 1991, 38–40.) Esihistorian näyttelyiden osalta tosin autenttisten esineiden puute – arkeologisen aineiston vähäisyys ja fragmentaarisuus sekä löytöjen ajallinen ja alueellinen vinoutuma – on koettu museoissa haasteelliseksi kerronnan kannalta (Kaivonurmi 2008, 58–59). Tukea saadaan esinejäljennöksistä, jotka myös edesauttavat aidon esineen säilymistä (Räikkönen-Partanen 2008, 35) ja mahdollistavat koskettelun näyttelyssä (Kaivonurmi 2008, 60, 68). Autenttisuus sinänsä ei läheskään aina ole näyttelyn viestinnän kannalta välttämätöntä, vaan sen ylikorostaminen saattaa jopa johtaa esineen näkyvien ominaisuuksien korostumiseen syvempien merkitysten kustannuksella (Adolfsson 1987, 74).

Näyttelyn fyysinen ympäristö vaikuttaa monella tavalla näyttelykokemukseen. Jo museorakennus itsessään sisältää esimerkiksi sijaintinsa ja arkkitehtuurinsa kautta erilaisia symboliarvoja, jotka vaikuttavat viestintään (Rönkkö 2007, 251–258). Esimerkiksi tyypillistä suurta, uusklassista museorakennusta on kuvattu auktoriteettia korostavaksi monumentiksi, joka symboloi 1800-luvun imperialismia ja Euroopan maiden valta-asemaa, jonka myötä eri puolilta maailmaa kerätyllä aineistolla kartoitettiin museokokoelmia. Modernit museorakennukset puolestaan korostavat ennemminkin perinteiden haastamista ja näyttelyiden suhdetta nykypäivään. (Moser 2010, 24.) Myös näyttelyn pohjaratkaisu ja kiertoreitti vaikuttavat kokemukseen. Kun näyttelyssä voi yleensä liikkua melko vapaasti, kaikki eivät käy näyttelyä läpi samassa järjestyksessä, lue samoja tekstejä tai edes käy kaikissa huoneissa. Itse asiassa kävijöiden on todettu varsin harvoin noudattavan näyttelynrakentajien tarkoittamaa reittiä (Falk 1996, 117). Pohjaratkaisun valinnalla on kuitenkin havaittu olevan merkitystä viihtyvyyteen ja viestien välittymiseen (Falk 1996).

Näyttelyt voi rakenteensa perusteella jaotella analyyttisiin eli systemaattisiin ja syn-teettisiin eli kontekstuaalisiin. Systemaattinen esitystapa on ilmennyt kulttuurihistoriallisissa näyttelyissä etenkin nojaamisena kronologiaan ja typologisiin sarjoihin, mutta sen rinnalla on ollut myös kontekstuaalisia esitysmuotoja, kuten eri aikakausia esittäviä interiöörejä. (Rönkkö 2007, 260–262.) Esitystapa vaikuttaa epäilemättä myös näyttelykokemukseen ja näyttelyn sanoman välittymiseen. Esimerkiksi kronologia voi helpottaa aikakausien välisten erojen hahmottamista, mutta se voi myös

yksinkertaistaa historiakuvaa ja luoda illuusion alati eteenpäin menevästä ja paremmaksi kehittyvästä kulttuurista (ks. esim. Adolfsson 1987, 39).

Käytän näyttelyn käyttämistä viestinnän välineistä nimitystä näyttelyelementti. Näitä ovat esimerkiksi esineet, tekstit, kuvat, graafiset havainnollistuskäytännöt, dioraamat eli kolmiulotteiset lavastukset ja multimediat. Näyttelyt eroavat toisistaan siinä, missä suhteessa niiden viestintä rakentuu eri näyttelyelementeille. Näyttelyt voi esimerkiksi esineiden saaman roolin mukaan jaotella esinekeskeisiin ja ideakeskeisiin, jolloin pääpaino ei ole esinekokoelmien esittelyssä vaan tiedon ja viestien välittämässä. Tällaisessa ideakeskeisessä näyttelyssä viestintä tapahtuu esineiden sijaan pääasiassa muiden elementtien kuten tekstien ja kuvien välityksellä. Jyrkkää jakoa kahden eri näyttelytyypin välillä ei ole, vaan näyttelyt sijaitsevat usein jossain näiden kahden ääripään välillä. (Dean 1998, 3–5.)

Näyttelyelementtien sijoittelulla voi olla yllättävänkin suurta vaikutusta näyttelyn viestinnän kannalta. On annettu suosituksia esimerkiksi näyttelymateriaalin sijoittelun suhteesta silmäkorkeuteen ja näkökentän mukavuusalueeseen. (Dean 1998, 43.) Sijoittelu voi kuitenkin vaikuttaa vahvasti myös syntyviin mielikuviin: esimerkiksi esineiden merkittävyys korostuu, kun niitä on vähän suuressa tilassa eikä paljon ahdettuna pieneen tilaan (Coxall 1996, 85). Sijoitteluun liittyy lisäksi visuaalisia kysymyksiä. Asettelyn symmetrisyydellä ja värien tasapainoisella sommittelulla voidaan vaikuttaa visuaalisen vaikutelman tasapainoisuuteen (Dean 1998, 57–59), mutta toisaalta esineen visuaalisuuden korostaminen voi olla ristiriidassa sen kanssa, mistä ilmiöstä esine kertoo ja mitä sillä halutaan viestiä, kuten Gundula Adolfsson (1987, 99–107) toteaa aseista arkeologisissa näyttelyissä.

Kun näyttelyä tarkastelee medianäyttelijä, tämän kaltaiset viestintään vaikuttavat tekijät on siis hyvä pitää mielessä. Ylipäätään tulee ottaa huomioon kaikkien näyttelyelementtien muodostama kokonaisuus. Yksittäisten näyttelyelementtien merkitys muodostuu nimittäin aina suhteessa muuhun näyttelyyn. Esimerkiksi näyttelyesineen saamiin merkityksiin vaikuttaa se, mitä siitä sanotaan ja ylipäätään konteksti, jossa se on esillä (Turpeinen 2005, 84; Adolfsson 1987, 67; Hooper-Greenhill 2000, 115–118).

2.2 Arkeologian representaatiot menneisyyskuvan luojina

Käytän tässä luvussa ja tutkimusaineiston analyysissä käsitettä *representaatio*. Kulttuurintutkimuksessa termiä käytetään mediaesityksistä; se viittaa terminä siihen, että kyse ei ole todellisuuden suorasta esittämisestä, vaan esitettävä asia tuodaan esille jostakin näkökulmasta määriteltynä (Nieminen & Pantti 2009, 120–121). Arkeologian representaatioilla tarkoitan yksinkertaisesti arkeologian tutkimuskohteestaan luomia mediaesityksiä – esimerkiksi esihistoriaa käsitteleviä tekstejä, kuvia ja rekonstruktioita – joissa tutkimuskohde siis näyttäytyy aina tietystä näkökulmasta. Esihistorian näyttelyssäkään emme voi nähdä menneisyyden todellisuutta sellaisenaan, vaan näemme vain siitä muodostetun tulkinnan, menneisyyden representaation.

Arkeologian representaatiot, olivatpa ne sitten kirjallisia tai visuaalisia, eivät ole neutraaleja, vaan ideologisesti värittyneitä (Privateer 2005, 14; Moser & Smiles 2005, 1). Ne luovat tietynlaista menneisyyskuvaa, joka sisältää monenlaisia käsityksiä muinaisten ihmisyhteisöjen ja -yksilöiden toiminnasta. Nämä käsitykset ovat peräisin arkeologeilta, mutta ne eivät perustu ainoastaan arkeologiseen lähdemateriaaliin, vaan niihin vaikuttavat esimerkiksi tutkijan oma kulttuurinen tausta sekä tietees-ssä kulloinkin vallitsevat paradigmat. Representaatioiden välittämä menneisyyskuva vaikuttaa sekä suuren yleisön käsityksiin esihistoriasta että arkeologien omaan ajatteluu- ja sitä kautta tutkimukseen (Moser 2001, 263–264). Representaatioiden tutkimus yleistyi arkeologiassa hitaasti 1980- ja 1990-luvuilla (Moser 2001, 265) ja on jatkunut 2000-luvulla (esim. Solometo & Moss 2013; Moser 2010; Smiles & Moser 2005 [toim.]; Levy 2006; Kuokkanen 2008; Potinkara 2012). Tämä tutkimus toimii tärkeänä tulkintakehyksenä ja vertailuaineistona omalle analyysilleni luvussa 4.

Representaatioiden ”vaikutusvallan” havainnollistamiseksi annettakoon esimerkki siitä, miten kielenkäytöllä ja jo yksittäisillä termeillä voi olla vaikutusta jopa siihen, mihin suuntaan tieteellinen tutkimus kulkee. Tilley (1999) on esittänyt termin ”megaliitti” olevan niin vahvassa asemassa tieteellisessä diskurssissa, että sen alleen niputtamia muinaisjäännöksiä on toistuvasti päädytty käsittelemään yhtenäisenä ryhmänä, vaikka niiden erilaisuus on silmiinpistävää. Kielenkäyttö siis ohjaa ajatteluamme, vaikuttaa siihen, miten ymmärrämme menneisyyden ja siihen liittyvät arkeologiset ilmiöt (ks. myös Moser 2001, 262–263). Samalla tapaa visuaaliset representaatiot

eivät vain heijasta arkeologista tutkimusta ja käsityksiämme menneisyydestä, vaan ne ovat kautta historian muokanneet näitä käsityksiä eli vaikuttaneet siihen, millaisena menneisyys on ymmärretty (Moser 1998, 169–171; 2001, 266–267; Phillips 2005, 72). Erilaisilla visuaalisilla konventioilla kuvat voivat välittää vahvoja ja uskottavia viestejä sekä tuottaa ja vahvistaa ideoita ja stereotypioita, joista arkeologitkaan eivät ole riippumattomia (Moser 2001).

Tässä työssä tutkin siis näyttelyä representaationa sen välittämän ihmis- ja kulttuurikuvan näkökulmasta. Ihmiseen käsitteenä liittyy arkeologiassa aina filosofisia ja eettisiä kysymyksiä, joita ei kuitenkaan aina ole käsitelty avoimesti eikä keskusteltu siitä, että tieteellinen retoriikka ja representaatiot tuottavat tietynlaista kuvaa ihmisestä, menneisyydestä ja nykyisyydestä (Rudebeck 1996, 57). Eräs arkeologian ihmis- ja kulttuurikäsitteen kannalta keskeinen käsite on *”toiseus”*. ”Toiseudella” viitataan vieraan kulttuurin tutkimuksen haasteeseen: oman aikamme arvot ja omat todellisuuskäsityksemme värittävät tulkintaamme toisesta kulttuurista. ”Toisen” – tässä tapauksessa esihistoriallisen ihmisen – kuvaaminen on postprosessualistisen näkemysmukan mukaan aina tulkintaa, joten tutkijan tulee olla tietoinen omasta sosiaalisesta ja ideologisesta kontekstistaan. ”Toisen” todellinen ymmärtäminen on siis oikeastaan mahdotonta, mikä on ristiriidassa menneisyyden rekonstruktion kanssa. (Kivimäki 2003, 44–45, 51–52.)

”Toiseuden” käsittely liittyy myös nykymailman valtasuhteisiin: ”toinen” on usein määritelty sen kautta, miten se eroaa länsimaista. Siten representaatiot ovat pyrkineet samaistamaan ei-länsimaiset kulttuurit esihistoriallisiin, primitiivisiin kulttuureihin – antaen siis ymmärtää, että ne ovat jääneet näiden kanssa samalle, länsimaisia alemmalle kehitystasolle. (Moser 1998, 171; Rudebeck 1996, 63–64; Pratt 2005, 54, 65.) Tämä on hyvä esimerkki representaatioiden eettisestä latautuneisuudesta; samalla kun representaatiot antavat tietynlaisen kuvan menneisyydestä, ne myös kommentoivat nykypäivää.

Vaikeus (tai mahdottomuus) käsitellä ”toista” neutraalisti välittyy kaikkiin arkeologian representaatioihin, myös esihistorian näyttelyihin. Vaikka näyttelyt perustuvat arkeologiseen tutkimukseen, ne eivät kerro ”totuutta”, vaan niiden – kuten arkeologisen tutkimuksen ylipäätään – taustalla ovat oman aikamme tulkinnat, oletukset ja ideologiat. Voidakseni purkaa näyttelyiden välittämää ihmis- ja kulttuurikuvaa en

voikaan tarkastella niitä erillään arkeologiseen tutkimukseen yleisesti liittyvistä kysymyksistä. Päinvastoin se, millaisina esihistorian kulttuurit ja ihmiset on arkeologiassa eri aikoina nähty ja miksi, mahdollistaa ihmis- ja kulttuurikuvaan liittyvien kysymysten analysoimisen ja ymmärtämisen myös näyttelyissä. Tätä aihepiiriä lähestyn seuraavaksi identiteetin tutkimuksen kautta.

2.3 Identiteetin tutkimus arkeologiassa

2.3.1 Yleispiirteitä

Lähestyn arkeologian luomaa ihmis- ja kulttuurikuvaa tässä luvussa *identiteetin* käsitteen kautta. Identiteetti on sekä yleiskielessä että arkeologiassa nykyään varsin usein käytetty termi, jonka saamat merkitykset kuitenkin vaihtelevat ja jota ei aina määritellä lainkaan (Díaz-Andreu & Lucy 2005, 1). Kielitoimiston sanakirjan (2012) määritelmä identiteetille on: ”(omin) olemus, ominaislaatu, yksilöllisyys; henkilöys”. Arkeologiassa identiteetin on määritelty tarkoittavan esimerkiksi ”yksilön tai laajemmin ryhmän kokemusta itsestään ja toisista eli siitä, mikä erottaa yksilön muista yksilöistä ja tekee hänet omalaatuiseksi” (Immonen 2009, 410). Identiteetti koostuu useista tekijöistä, kuten etnisyydestä, sukupuolesta, seksuaalisuudesta, yhteiskunnallisesta asemasta, uskonnosta ja iästä (Díaz-Andreu & Lucy 2005, Immonen 2009, 410). Lisäksi on erotettu toisistaan sosiaaliset eli ryhmäidentiteetit sekä yksilön identiteetti. Sosiaaliset identiteetit muodostuvat suhteessa toisiin ihmisiin ja ryhmiin, kun taas yksilön identiteetti viittaa yksilön persoonallisuuteen ja subjektiiviseen kokemukseen. (Immonen 2009, 411; Díaz-Andreu & Lucy 2005, 1; Meskell 2001, 189.) Yksilön identiteetillä ei siis viitata moderniin käsitykseen autonomisesta yksilöstä, vaan tapaan jolla sosiaalisten identiteettien kirjo yhdistyy yhden henkilön kokemusmaailmassa (Immonen 2009, 411).

Esihistoriallisten ihmisten identiteettiin liittyvien kysymysten käsittely arkeologiassa ei sinänsä ole uutta, mutta se, millaisena identiteetti on käsitetty, on muuttunut viime vuosikymmeninä. Tämä muutos liittyy kiinteästi siihen, millaisena yksilön rooli yhteisössä on nähty. Kulttuurihistoriallisessa arkeologiassa ei kiinnitetty huomiota ihmisyksilöihin, vaan arkeologiset kulttuurit miellettiin pääasiallisiksi toimijoiksi yksi-

löiden sijaan. (Díaz-Andreu & Lucy 2005, 2.) Tällaisessa kulttuurikäsitteessä yksilöt supistuvat lähinnä yhteisön jäseniksi, jotka jakavat kollektiivisesti kaikki yhteisönsä kulttuuriset piirteet (ks. Herva 2001, 27, 29). Kulttuurihistoriallisessa suuntauksessa identiteetin tutkimuksen keskiössä oli etnisyyys, joka terminä rinnastui tiukasti kulttuuriin: arkeologisten kulttuureiden nähtiin heijastavan suoraan etnisiä ryhmiä, joilla on yhteinen kulttuuri ja ajatusmaailma (Díaz-Andreu & Lucy 2005, 2; Jones 2000, 446).

Prosessualistisessa arkeologiassa käsitteet yksilön ja yhteisön välisestä suhteesta eivät juuri muuttuneet. Prosessualismissakin yhteisö on nähty toimintaa määrittävänä järjestelmänä, jossa yksilö lähinnä toimii tehtävien suorittajana vailla yksilöllisiä pyrkimyksiä. (Immonen 2009, 408; Díaz-Andreu & Lucy 2005, 4.) Etnisyyskysymysten käsittely väheni, koska niitä pidettiin nyt nationalistisesti värittyinä tai merkityksettöminä (Immonen 2009, 410). Sen sijaan identiteettiin liittyvistä kysymyksistä keskiöön nousi prosessualismin myötä status eli yhteiskunnallinen asema. Prosessualistista lähestymistapaa statuksen tutkimukseen on kuitenkin syytetty liian suorasukaisesta materiaallisen kulttuurin tulkinnasta: esimerkiksi hautaustapojen nähtiin heijastavan suoraan vainajien yhteiskunnallista asemaa. (Díaz-Andreu & Lucy 2005, 4.)

Postprosessualismin myötä on alettu korostaa yhteisön lisäksi yksilön ja tämän luovuuden merkitystä. Taustalla on käsitys, ettei yhteisöä ole olemassa ilman yksilöitä, joista se koostuu. Yksilöillä voi olla omia tavoitteitaan ja he ovat vapaita valitsemaan, mutta toisaalta yhteisö ja muut yksilöt vaikuttavat heidän toimintaansa. (Díaz-Andreu & Lucy 2005, 5; Immonen 2009, 408.) Postprosessualismin myötä identiteetin käsittely on monipuolistunut. Tähän on vaikuttanut erityisesti feministisen ja gender- eli sukupuoliarkeologian nousu, joka toi sukupuolen ja iän mukaan identiteetin tutkimuksen keskiöön. (Díaz-Andreu & Lucy 2005, 7; Scott 1997, 1.) Etnisyyskin nousi uudestaan käsittelyyn, kun taas statuksen tutkimus jäi prosessualismin kukoistuskauden jälkeen hieman paitsioon (Díaz-Andreu & Lucy 2005, 6–8).

Suomen arkeologiassa identiteetin osa-alueista on käsitelty melko paljon etnisyysskysymyksiä (esim. Fogelberg [toim.] 1999; *Muinaistutkija* 4/1998 artikkelit). Yhteiskunnan sosiaalisen ulottuvuuden puolestaan on sanottu jääneen tutkimuksessa taka-alalle (Herva 2001, 26; Kuokkanen 2008, 143). Núñezin (2012, 216–218) mukaan

sosiaaliarkeologia teki varsinaisesti tulemisensa Suomen arkeologiaan 1980-luvulla; sitä aiemmin sosiaalisia kysymyksiä oli käsitelty täällä varsin pinnallisesti, mutta sen jälkeen tutkimus on lisääntynyt jatkuvasti. Myös sukupuoliarkeologinen diskurssi on lisääntynyt Suomessa 1990- ja 2000-luvuilla jonkin verran, mutta sukupuolia koskevat näkemykset ovat kuitenkin muuttuneet täällä hitaasti (Kuokkanen 2008, 143).

Identiteetin tutkimuksessa on pohjimmiltaan kyse siitä, millaisia esihistorian ihmiset, yhteisöt ja kulttuurit ovat olleet – tai oikeastaan millaisina arkeologit ovat ne nähneet. Tämän ymmärtäminen on keskeistä näyttelyiden ihmis- ja kulttuurikuvan purkamiseksi. Siksi tarkastelen seuraavaksi arkeologista teoriaa tarkemmin kolmesta identiteetin tutkimuksen näkökulmasta: etnisyys, yhteiskunnallinen asema ja sukupuoli. Tarkoitus ei ole esitellä näiden aiheiden täydellistä tutkimushistoriaa, vaan käsitellä joitain oman analyysini kannalta keskeisiä ajatuksia. Vaikka käsittelen näitä identiteetin osa-alueita erikseen, olen samaa mieltä viimeaikaisen tutkimuksen kanssa siitä, että identiteettiä ei voi lähestyä vain yksittäisten kategorioiden kautta, vaan kokonaisuutena, jossa rajat eri osa-alueiden välillä ovat häilyviä (ks. esim. Meskell 2001). Erillinen käsittely mahdollistaa kuitenkin näkökulmiin liittyvän teorian ja tutkimushistorian jäsentyneemmän tarkastelun. Sama jaottelu toimii myös pitkälti perustana näyttelyaineiston teemoittain etenevälle analyysille ja tulkinnalle luvussa 4.

2.3.2 Etnisyyden tutkimus

Etnisyyden tutkimus on ollut jo pitkään arkeologian keskiössä. Käsitykset siitä, mitä etnisyydellä tarkoitetaan ja miten arkeologinen aineisto heijastelee etnisiä ryhmiä, ovat kuitenkin muuttuneet. Kielitoimiston sanakirjan (2012) määritelmän mukaan etninen ryhmä on ”perinteittensä, syntyperänsä, uskontonsa, kielensä tms. seikkojen perusteella muusta väestöstä erottuva ryhmä”. Kulttuurihistoriallisessa arkeologiassa ja sen jälkimainingeissa etniset ryhmät on perinteisesti mielletty rodullisesti, kielellisesti ja kulttuurisesti yhtenäisiksi ryhmiksi, jotka on mahdollista tunnistaa suoravii- vaisesti arkeologisesta aineistosta: tiettyjen esinetyyppien levinneisyyden on nähty merkitsevän tietyn etnisen ryhmän asuinaluetta (Lucy 2005, 86; Jones 2000, 446). Esinetyyppien mukaan nimettyjä arkeologisia kulttuureita on siis pidetty etnisinä ryhminä (Lucy 2005, 88). Yhtäläisyyksien eri ryhmien esineistön välillä on oletettu

heijastavan suoraan ryhmien välisen vuorovaikutuksen määrää: mitä enemmän ryhmät ovat tekemisissä keskenään, sitä enemmän samankaltaisuuksia heidän esineistösään ilmenee ja päinvastoin (Immonen 2009, 412; Jones 2000, 447). Muutokset materiaalisessa kulttuurissa on puolestaan selitetty lähinnä ryhmien liikkumisella ja ekspansiolla (Lucy 2005, 86).

Nämä käsitykset ovat sittemmin muuttuneet, mihin on vaikuttanut erityisesti Barthin (1969) aloittama uusi etnisyyden tutkimuksen paradigma antropologiassa. Barthin mukaan etnisten ryhmien ja kulttuuristen yhtäläisyyksien ja erojen välillä ei ole itsestään selvää yhteyttä. Etniset ryhmät eivät perustu objektiivisesti havaittaviin kulttuurisiin eroihin, vaan ratkaisevaa on se, mitkä erot nousevat ryhmän identiteetin kanalta keskeisiksi. Kulttuuriset erot eivät myöskään kerro ryhmien eristäytyneisyydestä: Barthin mukaan ryhmien etnisyys ei synny eristyksissä, vaan etnisyyden perustana on nimenomaan eri ryhmien välinen jatkuva vuorovaikutus ja sen synnyttämä tarve erottautua muista. Etnisen ryhmän tärkeimmäksi määritelmäksi nousee Barthin mukaan se, miten ryhmä itse määrittää ja miten muut sen määrittävät erotukseksi muista ryhmistä. (Barth 1969, 10, 13, 14.)

Tätä Barthin luomaa uutta paradigmaa alettiin soveltaa arkeologiassa viiveellä 1980-luvulta lähtien (Emberling 1997, 296). Viiveeseen on osaltaan vaikuttanut arkeologien varovaisuus tutkia etnisyyttä, jolla on nähty olevan yhteys nationalismiin, rasismiin ja tutkimuksen väärinkäytöksiin esimerkiksi natsien taholta (Emberling 1997, 296). Etnisyyden tutkimus on nimittäin usein ollut valjastettuna nationalistisiin pyrkimyksiin: arkeologisesta materiaalista on pyritty löytämään jälkiä, jotka on voitu yhdistää nykyisiin (kansallisvaltioiden) kansoihin, ja näitä tuloksia on käytetty oikeuttamaan tietyn ryhmän oikeutta hallita tänä päivänä tiettyä aluetta (Lucy 2005, 87). Toisen maailmansodan jälkeen koko aiheen käsittelyä haluttiin siksi välttää, ja tämä hiljaisuus murtui vasta kun 1980- ja 1990-luvulla heräsi keskustelu arkeologian poliittisista ja ideologisista ulottuvuuksista. Tällöin julkaistiinkin runsaasti arkeologiaa, etnisyyttä ja nationalismia käsitteleviä teoksia. (Petersson 2003, 127–129.)

Vähitellen etnisyyden käsittely on siis jälleen lisääntynyt. Vaikka Barthin etnisyydekäsityksen suoraa soveltamista arkeologiaan on sittemmin myös kritisoitu (esim. Lantto 2009, 353), arkeologiaan on nykyisin Barthin ajatusten mukaisesti yhä selvemmin juurtunut ajatus siitä, että kieli, esineet, kulttuuri ja etnisyys eivät kulje kau-

niisti käsi kädessä; vain osa materiaalisen kulttuurin piirteistä on verrannollisia etnisten rajojen kanssa (Lucy 2005, 91–92). Etnisyys nähdäänkin nykyisin varsin monimutkaisena ilmiönä. Etnisiä ryhmiä ei ensinnäkään pidetä niin staattisina kuin ennen: etnisyys ei ole ihmisen synnynnäinen ominaisuus, vaan sosiaalisten suhteiden myötä muodostuva identiteetti, joka voi muuttua ihmisen elinaikana ja vaihdella eri tilanteissa (Lucy 2005, 86; Taavitsainen 2002, 101). Ihmisellä voi olla monen eri tason identiteettejä pienistä yksiköistä (heimo, kaupunki) suurempiin alueellisiin ryhmiin (maanosa, kulttuuripiiri) (Lucy 2005, 101; Fernández-Götz 2013, 119). Toisten etnisten ryhmien tarve korostaa yhteenkuuluvuuttaan ja erilaisuuttaan muista ryhmistä on lisäksi suurempi kuin toisten, eivätkä kaikki samaan ryhmään kuuluvat ihmiset koe etnisyyttään samalla tavalla (Fernández-Götz 2013, 119 viitteineen). Etnisyys on myös aina sidoksissa muihin identiteetin osa-alueisiin (Fernández-Götz 2013, 119–120; Lucy 2005, 86). Nykyisin yleistyneen käsityksen mukaan ei myöskään itse asiassa voida antaa selviä sääntöjä sille, miten etnisyys on luettavissa arkeologisesta materiaalista; koska etnisyys voi ilmetä monella tapaa, pitää kysymystä tarkastella jokaisessa tapauksessa erikseen (Taavitsainen 2002, 101; Fernández-Götz 2013, 126).

Suomenkin arkeologiassa etnisyysskysymykset ovat olleet tavalla tai toisella läsnä aina tieteenalan alkua ajoista lähtien. 1800-luvun lopulla arkeologit etsivät suomalaisien juuria suomalais-ugrilaisten kansojen parista, ja arkeologiset tutkimukset suuntautuivatkin pitkälti Suomen ulkopuolelle itään (Salminen 1998); tämä oli osa suurempaa suomalais-ugrilaisten heimojen yhteistä menneisyyttä etsintää kansallista liikettä (Fewster 2006, 23–24). Kiinnostus Suomessa nykyisin elävien etnisten, kielellisten ja kulttuuristen väestöryhmien juurien jäljittämiseen ei ole sittemmin hävinnyt: viime vuosikymmeninä on etsitty ja edelleen etsitään vastauksia kysymyksiin, mistä lähtien ja minkä arkeologisten ilmiöiden kohdalla voidaan puhua suomalaisista tai saamelaisista (esim. Carpelan 1975; Salo 1978; Salo 1987, 85; Sammal-lahti 1991; Torvinen 1998; Fogelberg [toim.] 1999; Halinen, Lavento & Suhonen [toim.] 2009; Halinen 2011) tai koska ruotsinkielinen väestö saapui Suomeen (esim. Ivars & Huldén [toim.] 2002). 1990- ja 2000-luvuilla on kuitenkin lisääntynyt myös etnisyyden tutkimuksen kriittinen tarkastelu: on esimerkiksi pohdittu, missä määrin arkeologisesta materiaalista on ylipäättään mahdollista tehdä päätelmiä etnisistä ryhmistä (ks. esim. Lönnqvist 1998; Lavento 1998; Hamari 1998, 73–74) ja kyseenalais-

tettu perinteistä tapaa pitää nimenomaan keramiikkaa esinetyyppinä, jonka kautta etnisuus ja siinä tapahtuvat muutokset ovat luettavissa (Taavitsainen 2002, 100). Samoihin aikoihin on lisääntynyt myös arkeologisen tutkimuksen ja siihen liittyvien etnisten kysymysten ideologisten ja nationalististen kytkösten tarkastelu (esim. Fewster 1999; 2006; Salminen 1998; 2000).

2.3.3 Yhteiskunnallinen asema ja sosiaalinen evoluutio

Yksilön yhteiskunnalliseen asemaan ja yhteiskuntaluokkiin on arkeologiassa viitattu ainakin englanninkielisillä termeillä *status*, *rank* ja *class*, joiden väliset erot eivät aina ole selviä tai termejä käytetään rinnakkain (ks. esim. Meskell 2001, 190–191). Tarkoitan itse tässä yhteiskunnallisella asemalla jotakuinkin samaa, miten Kielitoimiston sanakirja (2012) määrittelee statuksen: ”yksilön t. ryhmän asema sosiaalisessa arvojärjestyksessä”. Käytän myös termiä yhteiskuntaluokka samassa merkityksessä, jonka Kielitoimiston sanakirja (2012) sille antaa: ”yhteiskunnallisen aseman perusteella kokonaisuuden muodostava ihmisryhmä, kansanluokka”. En siis viittaa käsitteellä erityisesti taloudellisiin perustein määräytyviin luokkiin (ks. Meskell 2001, 191).

Keskeinen kysymys esihistorian ihmisten yhteiskunnallisen aseman tutkimuksessa on se, ovatko yhteisöt olleet tasa-arvoisia vai onko niissä ilmennyt yhteiskuntaluokkaan perustuvaa sosiaalista eriarvoisuutta. Kulttuurihistoriallisessa arkeologiassa yksilöiden yhteiskunnallisesta asemasta tehdyt huomiot perustuivat usein erityisen hienoihin tai kallisarvoisiin löytöihin, joiden oletettiin kuuluneen rikkaalle ja hallitsevalle eliitille. Vaurauden ja vallan välillä nähtiin itsestään selvä yhteys. Näitä oletuksia ei kuitenkaan käsitelty avoimesti, vaan ne jäivät melko epämääräisiksi, kunnes prosualistisessa arkeologiassa kysymystä ryhdyttiin tarkastelemaan tietoisemmin. Arkeologiaan lainattiin antropologiasta uusevolutionistinen malli, jonka mukaan yhteiskunnat kehittyvät tasa-arvoisista hierarkkiseksi. (Babić 2005, 69–71.)

Arkeologiassa ja antropologiassa on käytetty termiä ”kompleksisuus” (*complexity*), jonka määritelmät ovat olleet varsin vaihtelevia, mutta jolla yleisesti ottaen tarkoitetaan sellaisia yhteiskuntia, joissa ilmenee tietyssä määrin hierarkkisia rakenteita ja sosiaalista eriarvoisuutta (Sassaman 2004, 231–236). Ajatus sosiaalisesta evoluutios-

ta, joka johtaa yhteisöjen kehittymiseen yksinkertaisista kompleksisiksi, on lähtöisin jo valistusajalta, ennen biologisen evoluution käsitettä; taustalla on valistusajan usko edistykseen. Arkeologian ja antropologian alkuaikoina kompleksisuuden ja sosiaalisen evoluution merkinä pidettiin erityisesti teknologiaa, joka liittyi tiiviisti yhteiskunnan kehitykseen esimerkiksi Thomsenin kolmiperiodijärjestelmässä ja Morganin sosiaalievolutiivisessa mallissa. 1950–1960-lukujen uusevolutionismissa alettiin teknologian ohella korostaa sosiaalisia instituutioita, ja yhteiskuntien evoluution nähtiin etenevän yksinkertaisista metsästäjäkeräilijäyhteisöistä kompleksisiin valtioihin. Useat antropologit kehittivätkin omat mallinsa tämän kehityksen eri vaiheista. (Chapman 2003, 5, 33–38.) Näiden vaiheiden tunnistaminen arkeologisesta aineistosta nousi prosessualistien keskeiseksi tehtäväksi (Chapman 2003, 5, 38–39; Babić 2005, 71–72).

Sekä arkeologiassa että antropologiassa kompleksisuus on nähty nimenomaan maanviljelysyhteisöjen piirteenä, kun taas metsästäjä-keräilijöitä on pidetty rakenteeltaan yksinkertaisina ja tasa-arvoisina yhteisöinä, joissa on ikään ja sukupuoleen liittyviä sosiaalisia eroja, mutta ei varsinaisia luokkaeroja. Tämän uusevolutionistista yhteiskunnan kehityksen mallia mukailevan käsityksen taustalla on oletus siitä, että maanviljelysyhteisöjen kyky hallita ympäristöään ja rajoittaa resurssien käyttöä on ollut suurempi, mikä puolestaan on luonut otollisen pohjan eriarvoisuuden kehittymiselle. (Bender 2000, 201–202; Sassaman 2004, 228.) Uudempi tutkimus on kuitenkin kumonnut tämän käsityksen sikäli, että myös tietyissä metsästäjä-keräilijäyhteisöissä on havaittu merkkejä sosiaalisesta eriarvoisuudesta ja hierarkkisista rakenteista, joiden perusteella niitä voi nimittää kompleksisiksi. Elinkeinosta itsestään ei voi siis tehdä suoria päätelmiä yhteisön sosiaalisista rakenteista tai ideologiasta. (Sassaman 2004, 228–231.)

1980-luvulla prosessualistista lähestymistapaa vastaan alettiin esittää yhä enemmän kritiikkiä. Yhteiskuntatyyppien luokittelussa ongelmaksi nousi se, että joitain kulttuureja on vaikea sijoittaa luotuihin kategorioihin; tätä yritettiin korjata lisäämällä tyyppien ja alatyypin määrää (Chapman 2003, 42). Tyyppien takana olevan sosiaalisen evoluution mallia on puolestaan kritisoitu siitä, että yhteiskuntien kehitys näytetään yksisuuntaisena, vaikka todellisuudessa yhteisöissä on voinut tapahtua muutoksia myös toiseen suuntaan (Halinen, Immonen & Kivimäki 2009, 289). Osa prosessualisteistakin hylkäsi tyypit lopulta kokonaan (Chapman 2003, 58, 69). Esim.

Wason (1994, 13) puolestaan korostaa mallien olevan tärkeitä sosiaaliarkeologialle siksi, että niiden avulla voi saada käsityksen siitä, millaista elämä voi olla tietyissä sosiaalisissa olosuhteissa; mallien hyödyntäjän ei silti tarvitse uskoa yksisuuntaiseen sosiaaliseen evoluutioon.

Sosiaalisen evoluution mallia ja jakoa yksinkertaiseen ja kompleksiseen on lisäksi kritisoitu arvolutautuneisuudesta ja länsimaisen yhteiskunnan kriteerien korostumisesta (Babić 2005, 73; Chapman 2003, 6–7). Evoluution ja edistyksen korostamisen on nähty oikeuttavan rasismia, kolonialismia ja kulttuurisen monimuotoisuuden halveksumista. Kaksijako yksinkertaiseen ja kompleksiseen ei sitä paitsi kuvaa todellisuutta, vaan yksinkertaistaa ja hämärtää arkeologisessa aineistossa havaittavien sosiaalisten muotojen ja muutosprosessien monimuotoisuuden. (Chapman 2003, 6–7.) Tasa-arvoisia (*egalitarian*) yhteiskuntia ei ole määritelty itsessään, vaan vastakohtana epätasa-arvoisille, kerrostuneille (*stratified*) yhteiskunnille (Chapman 2003, 72).

Kaikenkattavien mallien sijaan postprosessualismissa alettiin korostaa tietoisesti ja luovasti toimivien ihmisyksilöiden merkitystä (Babić 2005, 76; Thomas 2000, 199–200). Tämän muutoksen taustalla vaikutti ensinnäkin 1970-luvun lopulla kehittynyt marxilainen arkeologia, joka korosti, etteivät edes ”tasa-arvoiset” yhteiskunnat ole homogeenisia tai harmonisia; sosiaaliin suhteisiin liittyy aina jännitteitä, jotka puolestaan voivat olla sytykkeitä sosiaaliselle muutokselle (Thomas 2000, 199). Tasa-arvon asteita on monia, mikä tekee dikotomisesta ajattelutavasta ongelmallisen; ”hierarkkisissa” yhteisöissä voi olla tasa-arvoisia sosiaalisia suhteita, kun taas ”tasa-arvoisessa” yhteiskunnassa voi olla myös esimerkiksi ikään tai sukupuoleen perustuvaa yksilöiden välistä eriarvoisuutta (Chapman 2003, 73–79).

Toisekseen arkeologialle tyypillinen käsitys siitä, että lähinnä taloudelliset tekijät määrasivät yksilön yhteiskunnallisen aseman, murtui vähitellen, kun sosiaalitieteissä mm. Foucault ja Bourdieu näkivät yhteiskunnallisen eriarvoisuuden riippuvan paljon muistakin kuin taloudellisista tekijöistä. Yhteiskunnallinen asema on tämän käsityksen mukaan sosiaalisesti rakentunut, muovautuu jatkuvasti uudelleen ja saa kulttuurista riippuen erilaisia muotoja. (Babić 2005, 75.) Taloudellisten seikkojen sijaan tärkeiksi voivat nousta esimerkiksi erot tiedoissa ja taidoissa (Chapman 2003, 73). Vaikka postprosessualistiseen arkeologiaan on omaksuttu tästä teoreettisesta taustasta uusia ajatuksia, prosessualistinen ja uusevolutionistinen lähestymistapa ovat pysy-

neet 2000-luvulle asti varsin hallitsevina sosiaalisten suhteiden tutkimuksessa. (Babić 2005, 76–77; Chapman 2003, 39.)

Haluan tässä yhteydessä ottaa esille myös yhden yhteiskunnan sosiaaliseen rakenteeseen liittyvän näkökulman: sodankäynnin. Kaukainen esihistoria on vanhan käsityksen mukaan nähty rauhanomaisena aikana, jolloin sotia ei vielä tunnettu. Niinpä Suomen arkeologiassakin sotaa käsiteltiin pitkään lähinnä rautakauden yhteydessä. Tutkimusta ovat hallinneet stereotyyppiset mielikuvat, ja nykyaikaisen sodan määritelmä on osittain vaikuttanut siihen, että meitä lähin aikakausi, rautakauden loppu, on ollut helpompaa määritellä sotaiseksi kuin kaukaisempi kivikausi. (Lahelma & Sipilä 2004, 2–3.) Sotaisuus ja rauhanomaisuus on jälleen yksi dikotomia, jolla on selvä yhteys perinteisiin käsityksiin sosiaalisesta evoluutiosta: yksinkertaiset, tasa-arvoiset ja rauhanomaiset metsästäjä-keräilijäyhteisöt kehittyivät vähitellen kompleksisiksi, sosiaalisesti eriarvoistuneiksi yhteisöiksi, joilla oli nyt myös kykyä ja tarvetta ratkaista konflikteja sodankäynnillä.

1990-luvun loppupuolelta lähtien arkeologiassa on kuitenkin yleistynyt näkemys, jonka mukaan myös esihistoriallisissa pyyntiyhteisöissä on ilmennyt sodankäyntiä ja väkivaltaa. Vastoin yleistä käsitystä ”primitiivinen” sodankäynti ei ole ollut tehontonta ja merkityksetöntä. (Lahelma & Sipilä 2004, 2–4.) Lahelman & Sipilän (2004) mukaan myös Suomen arkeologisesta aineistosta löytyy esimerkkejä, jotka voidaan tulkita merkeiksi yhteisöjen välisistä konflikteista, sodankäynnistä. Esimerkkeinä he mainitsevat mm. jätinkirkot ja tiettyjen asuinpaikkojen sijaintiin liittyviä tekijöitä. Vaikka he eivät esitä varmoja tulkintoja, tärkeä huomio on, että ennako-oletusten ohjaama tutkimus on usein jättänyt huomiotta sodankäynnin potentiaalisen vaikutuksen kivikautisten yhteisöjen elämään. (Lahelma & Sipilä 2004, 19.)

2.3.4 Sukupuoliarkeologia

Sukupuoliarkeologia on kehittynyt yhdessä feministisen ajattelun kanssa (Rubio 2011; Gilchrist 1999, 1). Tämä kehitys alkoi jo prosessualismin aikana, vaikka usein sukupuoliarkeologia onkin yhdistetty nimenomaan postprosessualistiseen arkeologiaan (Rubio 2011, 35). Varhaisen sukupuoliarkeologian huomio kiinnittyi naisten alisteiseen asemaan tutkimuksessa. Feministisen kritiikin mukaan naissukupuoli ka-

toaa arkeologian tulkinnoista joko täydellisen poisjättämisen, näennäisen mutta tosiasiassa äärimmäisen kapeaksi jäävän käsittelyn tai vieraannuttamisen kautta. Jälkimmäisessä tapauksessa naisia käsitellään vain miesten määräämien kategorioiden kautta, kuten vaimoina ja äiteinä. (Scott 1997, 2–3.) Syynä tähän on pidetty arkeologian alan perinteistä miesvaltaisuutta, jota feministinen arkeologia on pyrkinytkin haastamaan; liikkeellä on siis ollut paitsi akateemisia, myös poliittisia motiiveja (Lesick 1997, 32–33).

Feminististä arkeologiaa on kuitenkin syytetty fundamentalismista ja siitä, että se on heijastanut nykyistä länsimaista dualistista sukupuolijaottelua esihistoriaan. Tämä kritiikki on kohdistunut etenkin 1980-luvulta lähtien arkeologiassa vaikuttaneeseen ns. toisen aallon feminismiin, joka oletti naisten alistamisen olevan universaalia, keskittyi tutkimaan miesten ja naisten suhdetta tästä lähtökohdasta ja käsitteli samalla molempia sukupuolia liian yhtenäisinä ryhminä. Nykyisen sukupuoliarkeologian muotoutumiseen on kuitenkin vaikuttanut ennemminkin kolmannen aallon feminismi, joka on korostanut yksilöiden erilaisuutta ja sitä, ettei sukupuoli tai mikään muukaan sosiaalinen ryhmä voi yksinään määrittää yksilön identiteettiä. (Geller 2009, 70; Herva 2001, 26–27; Gilchrist 1999, 1–4; Lesick 1997, 33–34.) Sukupuoliarkeologiassa on siten edetty naisten alistamisen aseman tutkimuksesta sukupuolen ja siihen liittyvien identiteettien (myös maskuliinisuuden) moninaisempaan käsittelyyn. Arkeologian representaatioita on tutkittu erityisen paljon juuri sukupuoliarkeologisesta näkökulmasta. On siis tarkasteltu sitä, miten teksteissä, kuvissa tai muissa representaatioissa eri sukupuolet ja heidän roolinsa esitetään (esim. Hurcombe 1997; Solometo & Moss 2013; Sørensen 1999).

Sukupuoliarkeologiassa on erotettu toisistaan kaksi sukupuolen käsitettä: biologinen sukupuoli (*sex*) ja sosiaalinen sukupuoli (*gender*). Yksilön sosiaalinen sukupuoli on kulttuurisesti muodostunut eikä sen perustana välttämättä ole biologinen sukupuoli. (Lesick 1997, 34–35; Gilchrist 1999, 9.) Toisaalta biologisen ja sosiaalisen sukupuolen käsitteitä on pidetty liian tiukkoina kategorioina ja keinotekoisena tapana erottaa ruumis ja mieli toisistaan (Gilchrist 1999, 13–14). Jos käsitteitä käytetään, on huomattava, että sekä biologisia että sosiaalisia sukupuolia voi olla enemmän kuin kaksi, eikä rajanveto niiden välillä ole yksiselitteistä. Sukupuolisten ja seksuaalisten identiteettien kirjoa ei siis voi jakaa vain kahteen kategoriaan, maskuliiniseen ja feminiiniseen. (Herva 2001, 27–28; Lesick 1997, 34–35.)

Sukupuolelle läheinen käsite on seksuaalisuus, jonka erityisesti ns. *queer*-arkeologia on nostanut mukaan keskusteluun. Esihistoria on usein nähty täysin heteroseksuaalisena, ja esimerkiksi ydinperheitä on pidetty itsestään selvänä sosiaalisena rakenteena silloinkin, kun siitä ei ole ollut todisteita (Dowson 2000, 162). *Queer*-arkeologia on kiinnittänyt huomiota myös homoseksuaalisten arkeologien kohtaamiin ennakkoluuloihin, syrjintään ja homofobiaan (Dowson 2000, 162; She 2000; Claassen 2000). Kuitenkaan *queer*-arkeologia ei keskity ainoastaan seksuaalisuuteen liittyviin kysymyksiin, vaan se pyrkii haastamaan muitakin arkeologian vakiintuneita, normatiivisia käsityksiä ja käytäntöjä; *queer* ei terminä viittaa erityisesti homoseksuaalisuuteen vaan mihin tahansa, mikä poikkeaa normista (Dowson 2000, 163–164).

Sukupuoliarkeologia ei sekään nimestään huolimatta ole keskittynyt vain naisten ja miesten tutkimukseen, vaan se on kiinnittänyt huomiota myös muihin arkeologian ”unohdettuihin” tai marginalisoituihin ryhmiin, kuten lapsiin ja vanhuksiin. Vaikka ikä on keskeinen osa ihmisen identiteettiä, arkeologiassa ei ennen ole juuri käsitelty lapsuutta ja vanhuutta (Lesick 1997, 36). Nykyajan länsimaiset käsitykset lapsuudesta ovat värittäneet myös arkeologien perinteisiä oletuksia lapsista ja lapsuudesta: lapsuus on nähty aikuisuuteen valmistavana oppimisen aikana, jota kuvaa riippuvaisuus ja viattomuus (Baxter 2008, 161). Lapset on mielletty tutkimuksessa usein vain passiivisiksi vaikutteiden vastaanottajiksi, vaikka he ovat merkittäviä sosiaalisia toimijoita ja voivat yhtä lailla esimerkiksi osallistua työntekoon (Scott 1997, 6–7; Baxter 2008, 160–161, 165). 1990-luvun lopulta lähtien etenkin lapsuuden tutkimus on kuitenkin muodostunut tärkeäksi arkeologian nousevaksi haaraksi. Lapsuutta ei lähestytä enää ainoastaan sosialisatian ja aikuisuuteen valmistautumisen näkökulmasta, vaan sitä tarkastellaan myös itsenäisenä ja ainutlaatuisena identiteetin osana. (Baxter 2008, 160, 171.)

3 Aineisto

3.1 Tutkimusaineiston valinta, kokoaminen ja käsittely

Tutkimusaineistoni muodostavat kuusi suomalaista museonäyttelyä, joissa on käsitelty esihistoriaa omana osuutenaan, minkä lisäksi yhdestä jo sulkeutuneesta näyttelystä on mukana aineistoa rajoitetusti. Tutkimusaineistoni on vain pieni otos kaikista Suomessa tällä hetkellä olevista esihistoriaan liittyvistä näyttelyistä, sillä aineistoa on jouduttu rajaamaan. Vertailukelpoisuuden vuoksi valitsin vain sellaisia näyttelyitä, jotka täyttävät seuraavat kriteerit:

1. Museo on museolain 729/1992 tarkoittama päätoimisesti hoidettu museo
2. Näyttely on osa museon perusnäyttelyä
3. Esihistorian osuus käsittää kaikki Suomen esihistorian vaiheet

Ensimmäinen kriteeri rajaa pois ei-ammattillisesti hoidetut museot ja museonkaltaiset kohteet. Tein tällaisen rajauksen lähinnä siksi, että museot, joiden toimintaan vaikuttavat samat säännöt ja määräykset, ovat paremmin vertailukelpoisia keskenään. Toinen kriteeri jättää ulkopuolelle vaihtuvat näyttelyt, joilla on varsin erilainen luonne kuin perusnäyttelyillä. Perusnäyttelyt ovat pitkäikäisiä ja pyrkivät yleensä antamaan yleisesityksen aiheestaan, kun taas vaihtuvat näyttelyt kestävät usein vain muutaman kuukauden ja keskittyvät johonkin tiettyyn teemaan. Vaihtuvien näyttelyiden tavoitteet, kohdeyleisö ja sisältö saattavat vaihdella hyvinkin paljon, kun taas perusnäyttelyt ovat tässä mielessä keskenään yhtenäisempi ryhmä. Kolmannen kriteerin tarkoitus on taata näyttelyiden sisällön yhdenmukaisuus ja relevanssi tutkimuskysymysteni kannalta. Koska olen kiinnostunut nimenomaan Suomen esihistoriasta, näyttelyinkin tulee käsitellä Suomea. Kaikkien aikakausien sisältyminen näyttelyyn puolestaan on tärkeää, koska haluan tarkastella painotuksia ja eroja eri aikakausien käsittelyn välillä ja tämä on mahdollista vain, jos näyttelyt on lähtökohtaisesti rakennettu esittämään kokonaiskuva koko esihistoriasta.

Kuitenkaan minun ei ole tämän työn puitteissa ollut mahdollista käydä läpi kaikkia niitäkään näyttelyitä, jotka täyttävät yllämainitut kriteerit. Tutkimuksessa mukana olevat museot ovat valikoituneet paitsi sen perusteella, missä minun on ollut mahdol-

lista vierailta, myös sen tavoitteen perusteella, että mukana olisi erikokoisia museoita eri puolilta Suomea. Suurempia museoita on mukana viidestä eri maakunnasta, ja ne muodostavat aineiston perustan. Pienempiä museoita olen ottanut mukaan täydentämään aineistoa, ja käytännön syistä ne on valittu läheltä kotipaikkakuntaani.

Yhteisistä kriteereistä huolimatta mukana olevat museot ovat luonteeltaan varsin erilaisia, Kansallismuseosta maakuntamuseoihin ja kaupunginmuseoihin. Tästä johtuen näyttelyiden koko ja aiheen käsittelyn laajuus vaihtelevat niin ikään suuresti; esihistorialle omistettu osuus vaihtelee parista vitriinistä kokonaiseen suureen saliin. Myös näyttelyille asetetut tavoitteet ja potentiaalinen kohdeyleisö ovat epäilemättä jossain määrin erilaisia: siinä missä Kansallismuseon tehtävänä on antaa yleiskuva koko Suomen esihistoriasta ja tavoittaa niin suomalaisia kuin kansainvälisiäkin museokävijöitä, maakunta- ja erityisesti kaupunginmuseoiden näkökulma on paljon paikallisempi, ja monet niistä tavoittavat huomattavasti pienemmän yleisön. Eroja näyttelyiden välille muodostavat luonnollisesti myös erot museoiden käytettävissä olevissa resursseissa, kuten rahoituksessa, henkilökunnassa, tilamäärässä ja näyttelymateriaaliksi soveltuvassa esihistoriallisessa aineistossa. Esimerkiksi maakunta- ja paikallismuseoissa deponoinnit ja lainat Kansallismuseon kokoelmista ovat yleensä välttämättömiä näyttelyille, mutta joskus säilytysolosuhteita koskevat vaatimukset tai esiineen valtakunnallinen arvo voivat nousta deponoinnin esteeksi (Räikkönen-Partanen 2008, 33–34, 83).

Kaikilla näyttelyillä on kuitenkin myös jotain yhteistä. Ne ovat suurelle yleisölle tarkoitettuja esihistorian yleisesityksiä, jotka pyrkivät antamaan kokonais kuvan jonkin tietyn rajatun alueen esihistoriasta jääkauden lopusta rautakauden loppuun. Varsin usein ne toimivat eräänlaisena johdantona myöhempiä aikoja käsitteleville näyttelyille. Olipa esihistorian osuus suppea tai laaja, se muodostaa pohjan museon ”suurelle kertomukselle” alueen elämästä aikojen alusta tähän päivään. Valinnat näyttelyiden sisällön painotuksessa kertovat siitä, mitä esihistorian ilmiöitä on pidetty tämän kertomuksen kannalta oleellisina – ja mitä ehkä vähemmän oleellisina.

Tutkimusaineisto on koottu käymällä paikan päällä museoissa niiden aukioloaikana ja dokumentoimalla näyttelyt valokuvaamalla. Tukena ei ole käytetty esimerkiksi museon tarjoamia opastettuja kierroksia tai muuta oheismateriaalia, vaan analyysi pohjautuu pelkästään näyttelyyn sellaisenaan kuin se kyseisellä hetkellä on ollut näh-

tävissä. Näyttelyn tunnelman ja yleisilmeen hahmottamisessa itse vierailun aikainen kokemus on ollut tärkeässä osassa, sillä hetken tunnelmaa on mahdotonta tavoittaa jälkikäteen kuvia katsomalla. Tällaiset näyttelyn kokemuksellisuuteen liittyvät asiat ovat tietysti hyvin subjektiivisia, ja tarkoitukseni ei ole käsitellä niitä sen enempää varsinaisessa analyysissä. Haluan silti tuoda esiin sen, että näyttelyvierailun muodostama kokemus on väistämättä vaikuttanut ensimmäisiin mielikuviini aineistosta ja sitä kautta mahdollisesti työn kulkuun.

Kustakin näyttelystä olen dokumentoinut ainoastaan esihistorian osuuden, mutta tämän lisäksi olen kiinnittänyt huomiota siihen, miten se sijoittuu museossa ja mikä sen suhde muihin näyttelyihin on. Näitä asioita kuvaan lyhyesti näyttelyesittelyjen yhteydessä seuraavassa luvussa. Niillä on merkitystä sen takia, että näyttelyn konteksti vaikuttaa tulkintaan yhtä paljon kuin näyttely itse: onko esihistorian muodostama tarina esimerkiksi johdantoa ihmiskunnan suurelle kertomukselle vai kuriositeetti muiden aiheiden joukossa?

Näyttelyaineiston analysoinnissa ja kuvaamisessa käytän termiä *näyttelyelementti*. Tällä tarkoitan niitä median muotoja, joita näyttelyssä on käytetty viestin välittämiseen. Näyttelyelementtejä ovat tekstit, kuvat, esineet, rekonstruktiot ja multimediat. Teksteillä tarkoitan kirjoitettua tekstiä, jota voi olla esimerkiksi otsikoiden, yleistekstien tai esinekuvausten muodossa. Tekstit voivat olla kiinteinä seinillä tai vitriineissä, tai erillisillä tekstilapuilla. Kuvilla tarkoitan kaksiulotteisia kuvia, jotka voivat olla valokuvia, piirroksia, karttoja tai diagrammeja. Kuvat voivat myös sisältää tekstiä, kuten kartat. Esineillä tarkoitan sekä autenttisia esihistoriallisia esineitä että niistä tehtyjä esinekopioita. Rekonstruktiolla tarkoitan tässä yhteydessä erilaisia kolmiulotteisia havainnollistuksia esihistorian ilmiöistä, kuten esineistä, asumuksista ja ihmisistä. Esineen ja rekonstruktion välinen raja voi joskus olla häilyvä. Jos esinekopio ”näyttää aidolta” eli ei sisällä lisättyjä tulkinnallisia elementtejä, lasken sen esineeksi. Jos esineestä on tehty sen mahdollista alkuperäistä muotoa havainnollistava jäljennös, lasken sen rekonstruktioksi (esim. kivikirves varsineen). Autenttiset esineet lasken aina esineiksi, vaikka niihin olisi sovellettu rekonstruoivaa esitystapaa tai niiden osia olisi korvattu jäljennöksillä (esim. aidoista keramiikanpaloista koottu astia). Multimedialla tarkoitan useita median lajeja yhdistäviä interaktiivisia laitteita, tässä tapauksessa käytännössä kosketusnäyttöllisiä tietokoneita, joilla kävijä voi tarkastella haluamaansa sisältöä.

Edellä mainittujen näyttelyelementtien lisäksi elementteinä voidaan käyttää esimerkiksi musiikkia, videoita tai hajuja. Näitä keinoja ei kuitenkaan ollut käytetty yhdessäkään tutkimassani näyttelyssä, vaan kaikkien näyttelyiden sisältö voidaan jaotella edellä kuvattuihin näyttelyelementteihin. Näyttelyelementeillä en tässä tapauksessa tarkoita esimerkiksi lamppuja, väliseiniä, vitriinejä tai ikkunoita, jotka nekin toki vaikuttavat näyttelyn viestiin, mutta eivät niinkään ole suoria viestinnän muotoja vaan liittyvät pikemminkin näyttelytekniikkaan ja -arkkitehtuuriin.

Olen luokitellut näyttelyelementtejä myös sisällöllisesti. Esimerkiksi valokuvat ja piirrokset olen jakanut pääasiallisen aiheen mukaan eri luokkiin ja tarkastellut eri aiheiden yleisyyttä eri aikakausien osalta (liite 2). Tällaisen luokittelun tarkoitus on ennemminkin jäsentää aineistoa kuin tehdä siitä kovin pitkälle vietyjä tilastollisia johtopäätöksiä. Vaikka analyysissä käsittelen aineistoa toisinaan myös määrällisesti, tilastolliset menetelmät eivät aineistoni luonteesta johtuen ole aina hedelmällisin tarkastelutapa. Ensinnäkin näyttelyiden kokonaismäärä on pieni. Toisekseen näyttelyelementtien tilastollisissa tarkasteluissa paljon näyttelyelementtejä sisältävät laajat näyttelyt, varsinkin Kansallismuseon näyttely, nousevat hallitsevaan asemaan, kun taas pieni näyttely ei vaikuta juuri lainkaan kokonaistilastoon. Tästä johtuen pyrin aina ottamaan huomioon näyttelyiden välillä ilmenevät erot silloinkin, kun tarkastelen aineistoa tilastollisesti.

3.2 Tutkimusaineiston esittely

Käyn seuraavaksi lyhyesti läpi kaikki käsittelemäni näyttelyt. Tarkoitus on antaa lukijalle tarkempi kuva kunkin näyttelyn erityispiirteistä. Myöhemmin käsittelen näyttelyaineistoa usein kokonaisuutena, mutta pyrin myös kiinnittämään huomiota mahdollisiin näyttelyiden välillä ilmeneviin eroihin. Varsinkin eroja ja niiden syitä pohdittaessa on tärkeää ottaa huomioon kunkin näyttelyn konteksti, kuten sen edustama museotyyppi ja näyttelyn rakennusvuosi, jolla voi olla suurtakin vaikutusta näyttelyn sisältöön. Näyttelyiden perustiedot on myös koottu taulukkoon (liite 1).

Kansallismuseon esihistorian näyttely

Ensimmäinen esihistorian näyttely avautui vasta valmistuneessa Kansallismuseossa 1920. Tämän jälkeen näyttelyä on uusittu muutaman vuosikymmenen välein. Nykyinen näyttely avattiin tammikuussa 1995 samaan saliin, jossa se oli ollut alusta lähtien. Näyttelyn suunnitteluun osallistunut työryhmä koostui pääasiassa Museoviraston henkilökuntaan kuuluneista arkeologian asiantuntijoista. (Huurre 1995.) Tämän jälkeen näyttelyyn on tehty ajoittain pieniä muutoksia, mutta kuten näyttelyn alkuperäisestä pohjakaavasta (*Muinaistutkija* 1/1995, 16–17) voi havaita, kokonaiskuva on pysynyt pitkälti ennallaan, vaikka jotkut vitriinit ovatkin vaihtaneet paikkaa.

Kansallismuseon näyttely on tutkimusaineistossani erikoisessa asemassa monesta syystä. Ensinnäkin se on ehdottomasti laajin esihistorian näyttely Suomessa. Se muodostaa siten myös valtaosan tutkimusaineistostani, jos mittapuuna käytetään esimerkiksi vitriinien, tekstien tai esineiden määrää. Toisekseen Kansallismuseon näyttelyllä on laajin alueellinen perspektiivi. Kun alueelliset museot voivat keskittyä oman alueensa erityispiirteisiin, Kansallismuseon on luotava kokonaiskuva koko maastamme. Kohderyhmä on varsin laaja, suomalaisista koululaisista ja tutkijoista ulkomaalaisiin turisteihin.

Kansallismuseo kuuluu Museovirastolle, joka on Suomessa arkeologian ja museoalan suurin toimija ja hallinnollinen auktoriteetti. Museo sijaitsee pääkaupungin keskustassa Eduskuntatalon naapurissa. Sen historia ulottuu itsenäistymistä edeltäneeseen kansallisen heräämisen aikaan; kansallisromanttista arkkitehtuuria edustava rakennus valmistui vuonna 1910 ja on jo itsessään kansallinen muistomerkki. Nämä seikat eivät ole näyttelyn tulkinnan kannalta yhdenmukaisia, vaan tuovat mukanaan omia merkityksiään. Suomen ja suomalaisuuden monumenttina Kansallismuseolla on auktoriteettiasema sen määrittelyssä, mitkä asiat esihistoriassa ovat *kansallisesti* merkittäviä. Se joutuu näyttelyn valintojen, painotusten ja rajausten kautta väistämättä ottamaan kantaa siihen, mitkä alueet, ajanjaksot tai ilmiöt ovat pääosassa koko Suomen suuren kertomuksen ja kansallisen identiteetin luomisessa. Sijainti arvorakennuksessa asettaa myös joitakin rajoituksia näyttelyarkkitehtuurille (ks. Huurre 1995, 12).

Kansallismuseon esihistorian näyttelyllä on suuri merkitys myös tieteelliselle yhteisölle, mistä kertoo näyttelyn avaamisen jälkeen *Muinaistutkijassa* 1/1995 ilmestyneiden näyttelyarvostelujen suuri määrä. Kirjoituksissa korostettiin sitä, kuinka tärkeä ja

kauan odotettu uusi näyttely oli (esim. Lähdesmäki 1995, 13; Forsén 1995, 24); kritiikkiä näyttely sai mm. traditionaalisuudesta, yllätyksettömyydestä ja esinekeskeisyydestä (Lähdesmäki 1995, 13–14; Forsén 1995, 24; Vilks 1995a, 20).

Kansallismuseon esihistorian näyttely sijaitsee rakennuksen ensimmäisessä kerroksessa. Sisäänkäynti saliin on suoraan pääaulasta. Museon näyttelyt on sijoitettu siten, että esihistorian salista aloittamalla on mahdollista kiertää näyttelyt kronologisessa järjestyksessä, päätyen lopulta 1900-luvun näyttelyyn. Toisaalta esihistorian salin kautta ei ole pakko kulkea lainkaan, vaan keskihallista voi siirtyä suoraan keskiajan osioon.

Itse esihistorian näyttely koostuu kymmenistä vitriineistä. Näyttely etenee kronologisesti kivikaudelta pronssikaudelle ja edelleen rautakaudelle. Pronssikauden osuus on näistä selvästi suppein. Näyttelyelementteinä on käytetty erittäin runsaasti esineitä ja niiden lisäksi tekstejä, kuvia ja muutamia rekonstruktioita. Saliin on myöhemmin myös lisätty erilaisia teemoja tarkemmin käsittelevä multimedialaite.

Maakuntamuseoiden näyttelyt

Suurin osa tutkimistani näyttelyistä on maakuntamuseoissa. Suomessa on yhteensä 22 maakuntamuseota, joiden tehtävänä on ”ohjata, kehittää ja tukea museotoimintaa sekä kulttuuriperinnön ja kulttuuriympäristön hoitoa ja säilymistä omalla toiminta-alueellaan” (Museovirasto 2013). Näyttelyiden ylläpitäminen on siis vain pieni osa maakuntamuseoiden toimintaa, eikä kaikkien maakuntamuseoiden näyttelyihin sisälly esihistorian osuutta.

Kun maakuntamuseoiden hallinnolliset tehtävät rajautuvat niiden toiminta-alueeseen, niin samanlainen alueellinen rajausta kuuluu myös niiden tavoitteisiin ja edellytyksiin esihistorian näyttelyn osalta. Maakuntamuseot esittelevät oman alueensa esihistoriaa, jonka pääasiallista kohdeyleisöä voi olettaa olevan maakunnan omat asukkaat ja osin myös alueen historiasta kiinnostuneet matkailijat. Maakuntamuseot toimivat usein samalla myös kaupunginmuseoina, mutta näyttelyissä tämä näkyy lähinnä myöhempiä aikoja käsittelevien osioiden painotuksissa, ei niinkään esihistoriassa, jossa on käsitelty koko maakuntaa.

Useimmat tarkastelemieni maakuntamuseoiden näyttelyt ovat suhteellisen uusia, 2000-luvulla rakennettuja. Osa sijaitsee myös varsin uusissa rakennuksissa, joissa

puitteet näyttelysuunnittelulle ovat olleet vapaammat kuin esimerkiksi Kansallismuseossa.

Pohjois-Pohjanmaan museon näyttely on vuodelta 2002. Museo sijaitsee Oulun keskustassa, 1930-luvun alussa kirjasto-, museo- ja arkistokäyttöön rakennetussa klassistisessa rakennuksessa (Oulun kaupunki, ei päiväystä). Näyttelyitä on neljässä kerroksessa. Esihistorian näyttely sijaitsee ensimmäisessä näyttelysalissa lipunmyyntipisteen takana. Esihistorian osuuden vieressä on metsästystä, maataloutta sekä kansanomaista asumis- ja pukukulttuuria esittelevät osiot. Muu perusnäyttely on rakennettu ennemminkin erilaisten teemojen kuin kronologian varaan, mutta esihistorian osuus sen sijaan etenee kronologisesti. Kivikaudella on näyttelyssä vahvin rooli: pyöreää huonetta reunustavista yhdeksästä seinämästä kuusi on omistettu kivikaudelle, yksi pronssikaudelle ja kaksi rautakaudelle. Kalliomaalauksia, pyyntiä ja vesillä ja jäällä liikkumista käsitellään lisäksi erikseen, mutta näissäkin on havaittavissa painotusta kivikauteen. Yleistunnelma huoneessa on hämärä, ja näyttelyelementteinä on käytetty tekstejä ja kuvia sekä paljon kohdevaloilla valaistuja esineitä.

Keski-Suomen museon näyttely on vuodelta 1996. Museo sijaitsee Jyväskylän keskustan tuntumassa, Alvar Aallon suunnittelemana, vuonna 1961 valmistuneessa museorakennuksessa (Jyväskylän kaupunki 2014). Esihistorian näyttely sijaitsee toisessa kerroksessa. Se on ensimmäinen osio ”Keski-Suomi – maakuntako sekin on?” -nimistä perusnäyttelyä, joka yhdistää kronologista ja temaattista esitystapaa. Museon kolmannessa kerroksessa on tämän lisäksi toinenkin perusnäyttely, joka esittelee Jyväskylän historiaa. Esihistorian osuus etenee kronologisesti ja painottuu melko tasaisesti eri aikakausiin. Esineiden ja tekstien määrä on pidetty pienenä, ja näyttelyn ilme onkin melko visuaalinen; näyttelytilaa on käytetty väljästi, seiniä on peitetty suurilla kuvilla ja kokonaisella rekonstruoidulla kallioseinämällä kalliomaalauksiin, ja yksittäisille ”hienoille” esineille, kuten muinaispukurekonstruktiolle, on annettu suhteellisen paljon tilaa.

Pohjois-Karjalan museon näyttely on vuodelta 2007. Museo sijaitsee Joensuun keskustassa, Kulttuuri- ja matkailukeskus Carelicumissa, jossa toimii myös muita kaupungin palveluita. Carelicum on toiminut vuodesta 1998 lähtien entisessä, 1985 valmistuneessa Säästöpankin talossa (Piiparinen 2010). Vuonna 2010 taloa remontoitiin ja näyttelyitä uusittiin, missä yhteydessä myös esihistorian näyttely siirtyi toiseen

kerrokseen alkuperäistä pienempään tilaan, mutta muutoin sen sisältö pysyi samana (Iiris Heino, sähköpostiviesti 7.10.2013). Tällä hetkellä museon perusnäyttely koostuu kahdesta osasta: esihistoriaa esittelevästä ”Muinaisilla poluilla” -näyttelystä sekä ”Matkalla Karjalassa” -näyttelystä, joka esittelee Karjalan ja Joensuun myöhempää historiaa teemoittain ja jonka alussa olevalla aikajanakäytävällä on myös lyhyt esihistorian osuus, joka on sekin mukana tarkastelussani. Numeroitu kiertojärjestys ohjaa katsomaan esihistorian näyttelyn ensin, mutta salien ja portaiden sijainti mahdollistaa myös sen, että kävijä päätyy sinne viimeisenä. Muinaisilla poluilla -näyttely koostuu kahdesta osasta. Varsinainen näyttely on järjestetty kronologisesti, mutta erillisinä teemoina käsitellään myös mm. pyyntielinkeinoja, maanviljelyä ja hautaus-tapoja. Painotus on jonkin verran kivi- ja pronssikauden sijaan puhutaan varhaisesta metallikaudesta. Hallitsevimpia näyttelyelementtejä ovat suurikokoiset kuvat ja tekstit; esineitä on käytetty säästeliäästi ja niiden tiedot on koottu erillisiin tekstivihkoihin. Huoneen keskitilaa hallitsee rekonstruoitu neoliittisen talon pienoismalli. Näyttelyn viereen on rakennettu oppimisympäristö, jossa on mm. kosketeltavia materiaalinäytteitä ja esinekopioita sekä istumanurkkaus keinotekoisen nuotion ympärillä.

Kymenlaakson museon näyttely on vuodelta 2008. Museo sijaitsee Kotkan Kanta-satamassa tuolloin avatussa Merikeskus Vellamossa, arkkitehtuuriltaan arvostetussa uudisrakennuksessa, jossa toimii Kymenlaakson museon lisäksi mm. Suomen merimuseo ja Tietokeskus Vellamo. Kymenlaakson museon perusnäyttely ”Virtaa” koostuu erilaisten väljien teemojen ympärille rakennetuista osioista. Esihistorian osuus sijaitsee kiertosuunnassa näyttelyn keskivaiheilla ja on kooltaan hyvin suppea: kivi-, pronssi- ja rautakautta esitellään kahdessa vitriinissä, kolmannessa käsitellään lyhyesti historiallista aikaa. Lisäksi vieressä on kuitenkin esihistoriaa ja arkeologista tutkimusta esittelevä Aikamatka esihistoriaan -multimedialaite. Muutoin näyttelyelementteinä on käytetty runsaasti esineitä ja niitä kuvailevia tekstejä sekä muutamia kuvia, jotka kaikki kuvaavat arkeologisia kenttätöitä. Näkökulma onkin siten kaivauspainotteinen, mikä korostuu myös siinä, että koko viereinen huone on omistettu Kotkan kauppatorin alaisten historiallisen ajan kaivausten löytöaineiston esittelylle, ja huone itsessään tehty muistuttamaan kaivauskuoppaa.

Kaupunginmuseoiden näyttelyt

Mukana tutkimuksessani on myös joitakin kaupunginmuseoiden näyttelyitä. Kaupunginmuseot ovat paikallismuseoita, joiden toimintakenttä on maakuntamuseoita suppeampi niin alueellisesti kuin hallinnollisestikin. Kuitenkin myös kaupunginmuseoille voi kuulua samankaltaisia kulttuuriympäristöön liittyviä hallinnollisia tehtäviä kuin maakuntamuseoille; näin onkin tutkimukseeni sisältyvien Espoon ja Vantaan kaupunginmuseoiden kohdalla (ks. Museovirasto & Keski-Uudenmaan maakuntamuseo 2008). Kaupunginmuseoiden näyttelyt ovat kooltaan ja alueelliselta perspektiiviltään pienempiä kuin maakuntamuseoissa. Näyttelyiden pääasiallista kohderyhmää lienevät kaupungin ja sen lähikuntien asukkaat.

Espoon kaupunginmuseon näyttely ”Aikamatka Espoossa” avattiin 2002 ja suljettiin keväällä 2013 ennen uuden perusnäyttelyn rakentamista. Museo sijaitsee Espoon Tapiolassa Näyttelykeskus WeeGeellä, entisessä 1960–70-luvuilla rakennetussa Weilin & Göösin painotalossa, jossa toimii myös joukko muita museoita (WeeGee 2013). Aikamatka Espoossa esitteli kronologisesti Espoon historiaa esihistoriasta nykypäivään. Muutamaan ensimmäiseen vitriiniin sijoittunut esihistorian osuus painottui kivikauteen; suppeahkossa näyttelyssä oli käytetty näyttelyelementteinä tasaisesti tekstejä, kuvia ja esineitä.

Vantaan kaupunginmuseon jo alun perin lyhytikäiseksi suunniteltu perusnäyttely ”Tarinamme Helsingestä Vantaaksi” oli avoinna vuodesta 2009 tammikuulle 2013, jolloin museossa siirryttiin vaihtelevien näyttelyiden sarjaan (Vantaan kaupunki, ei päiväystä). Esihistorian osuus suljettiin kuitenkin jo aiemmin, sillä sen paikalle avattiin toukokuussa 2012 väliaikainen näyttely ”menNYT – Designia kivikaudesta nykypäivään”. Koska olen rajannut tutkimusaineistoni perusnäyttelyihin, en ottanut tätä näyttelyä mukaan. Näyttelyssä oli kuitenkin esillä osittain samaa materiaalia kuin vanhassa perusnäyttelyssä, jota en valitettavasti ehtinyt nähdä. Päätin sisällyttää esillä olleen kivikauden kylän pienoismallin tutkimusaineistooni sen tähden, että se oli ollut esillä perusnäyttelyssäkin ja koska se on rekonstruktiona mielenkiintoinen ja harvinainen, sisältäen myös henkilöhahmoja.

4 Näyttelyaineiston analyysi ja tulkinta

4.1 Missä ihminen on?

Ihmiskuvan kannalta keskeinen kysymys on, missä määrin ihminen on esillä näyttelyissä ja mikä hänen roolinsa siellä on. Epäsuorasti ihmisen voi sanoa olevan läsnä kaikkialla esihistorian näyttelyissä; ovathan esineet ihmisten tekemiä ja näyttelyt ihmisten rakentamia. Kirjaimellisesti esihistorian ihminen on tietysti läsnä silloin, kun näyttelyssä on esillä ihmisen luita, tai viitteellisemmin esimerkiksi hauta, jossa ihmisjäänteitä ei ole säilynyt. Fyysisten jäänteiden lisäksi ihmisen läsnäolo näkyy siinä, miten ihmistä käsitellään teksteissä ja miten ihminen visuaalisesti näkyy muussa näyttelymateriaalissa.

Esihistorian näyttelyissä ihmisellä on tapana jäädä esineiden taakse piiloon. Tämän on aikaisemmin tuonut esiin esimerkiksi Adolfsson (1987, 160–163), jonka mukaan esinekeskeisyys jättää ihmiset helposti kasvottomiksi: esineet liikkuvat ja asiat tapahtuvat, kun taas ihminen näyttäytyy passiivisena ja persoonattomana kulttuuri-impulssien vastaanottajana. Myös omassa tutkimusaineistossani esihistorian ihmisellä näyttää usein olevan passiivinen rooli. Teksteissä esineitä nimittäin ”tulee”, ”leviää” tai ”kulkeutuu” uusille alueille, hopearahat ”joutuvat” kalmistoon ja niin edelleen, ilman että ihminen nähtävästi vaikuttaa asiaan millään lailla. Sanavalinnoilla päärooliin nostetaankin useammin esineet (esim. ”keramiikka tulee Suomeen”) kuin ihminen (esim. ”ihmiset oppivat tekemään saviastioita”). Ihminen on lauserakenteissa vain harvoin subjektina, yleensä varsinainen toimija – tietty ihmisyksilö, yhteisö tai kulttuuri – jää passiivin käytön myötä nimettömäksi. Häivyttämällä toimija kuitenkin hämärretään samalla kuvaa esihistorian ihmisistä ja yhteisöistä. Esimerkkinä voi vertailla kahta seuraavaa Suomenselän kulttuurista kertovaa tekstiä:

”Elämä oli liikkuvaa, koska riistan perässä siirryttiin pyyntipaikalta toiselle vuodenaikojen sanelemassa järjestyksessä. Tärkeimmät pyyntieläimet olivat hirvi, norppa ja majava. Myös kalastuksella ja linnustuksella oli suuri merkitys elannon hankkimisessa.” (Kansallismuseo)

”He olivat Suomusjärven kulttuurin pyyntiväestöä, joka sai elannon kalastuksesta, metsästyksestä ja luonnonantimien keräilystä. Suvuittain kylissään asunut väki vaihtoi asuinpaikkaa tarpeen tullen vuodenaikojen mukaan. Yhteisö noudatti vuosittaista toistuvaa muuttoreittiä. Siirryttiin aina sinne, mistä elanto oli edullisimmin saatavissa.” (Keski-Suomen museo)

Ensimmäisessä esimerkissä riistan perässä ”siirrytään”, mutta epäselväksi jää, ketkä siirtyvät – liikkuvatko ihmiset yksinään vai joukolla. Toisessa esimerkissä siirtyjiä ovat kylät ja yhteisöt, jotka jo sanoina selventävät mielikuvaa. Teksteissä on muillakin sanavalinnoilla korostettu ihmisten passiivista tai aktiivista roolia: ensimmäisessä esimerkissä ”vuodenajat sanelevat” ihmisten toiminnan, kun taas jälkimmäisessä tekstissä vuodenajat lähinnä määrittävät tarjonnan, jota ihminen hyödyntää rationaalisesti. Tällöin ihminen näyttäytyy ajattelevana oliona, jonka toiminta ei ole vain mekaanista ulkoisiin impulsseihin vastaamista. Molemmissa teksteissä tosin metsästäjä-keräilijöiden liikkuminen liitetään puhtaasti ravinnon hankkimiseen, vaikka liikkumista ovat voineet motivoida myös sosiaaliset tekijät, kuten yhteydenpito muihin yhteisöihin (Whallon 2006, 260–261).

Kun teksteissä ihmisen toimijuus voi siis hämärtyä, niin myös visuaalisesti ihminen usein hukkuu esineiden ja muiden kuva-aiheiden taakse. Näyttelyiden kuvien tarkastelu aiheittain (liite 2) paljastaa, että esihistorian ihminen on aiheena vain 10% kuvista. Näistäkin 39 kuvasta suurin osa (24 kpl) on Kansallismuseon muinaispukuja esittelevästä osiosta, joten muualla kuvat ovat hyvin harvinaisia; useimmissa näyttelyissä niitä on 1–5, Kymenlaakson museon pienessä näyttelyssä ei ollenkaan. Kuvien lisäksi jotkin rekonstruktiot sisältävät esihistorian ihmisen visuaalisia representaatioita. Vantaan kaupunginmuseon kivikauden kylän pienoismalli sisältää myös ihmis-hahmoja; muut asumusrekonstruktiot eli Kansallismuseon pronssikauden talo ja Pohjois-Karjalan neoliittinen talo eivät niitä sisällä. Muinaispukurekonstruktioista ainoastaan Kansallismuseon Perniön puku on puettu mallinukelle, jolla on kasvot; muissa muinaispukurekonstruktioissa ihminen on viitteellisemmin läsnä. Mielenkiintoista on, että nykypäivän ihmisellä – arkeologilla – on visuaalisesti näkyvämpi rooli kuin esihistorian ihmisellä; noin 16 % esillä olevista kuvista esittävät arkeologisia kaivauksia tai arkeologia työssään.

Kuva 2. Kasvottomia ihmisen silhouetteja Kansallismuseon näyttelyssä.

Esihistorian ihmistä enemmän tai suuremmin näyttelyissä onkin itse asiassa läsnä nykyajan ihminen: arkeologi. Arkeologista tutkimusta ja yksittäisiä arkeologeja tuodaan näyttelyissä esiin monella tavalla. Kuudesta näyttelystä neljässä on esitelty erikseen arkeologista tutkimusta tai sen käyttämiä menetelmiä. Tämä esittely on yleensä näyttelyn alussa, jolloin sen merkitys muun näyttelyn tulkinnalle korostuu: kaikki tämä on arkeologisen tutkimuksen tulosta. Esihistorian ilmiöistä puhutaan usein nimenomaan nykypäivän tutkijan näkökulmasta:

”Kiteeltä ja Liperistä on siitepölyanalyysien perusteella löydetty merkkejä alkavasta maanviljelystä.” (Pohjois-Karjalan museo)

Tämä korostuu yksittäisiä löytöjä tai löytöpaikkoja esittelevissä teksteissä. Erityisesti arkeologian alkuaikojen kuuluisia tutkijoita mainitaan usein nimeltä ja esitellään heidän työtään:

”Muinaistieteellisen toimikunnan intendentti A. O. Heikel johti vuonna 1894 kaivauksia Hankasalmen Salon kivitakausella asuinpaikalla. Löytöjen joukossa oli paljon saviastian palasia, joista kyettiin kokoamaan näytteillä oleva kampa-keramiikkaa edustava saviastia.” (Keski-Suomen museo)

”Vuosina 1923 ja 1924 Aarne Äyräpää (Europaeus) teki arkeologisia tutkimuksia Sperringsin asuinpaikalla. Äyräpää huomasi, että saviastianpalaset erosivat

toisistaan löytökorkeuden, koristelun ja materiaalin mukaan. Hän jaotteli astianpalaset ominaispiirteiden perusteella kolmeen kampakeraamiseen pääryhmään...” (Espoon kaupunginmuseo)

Arkeologisen tutkimuksen esiin tuomista voi tietysti pitää hyvänä asiana; ainakin se on usein mielletty näyttelyiden yhdeksi tärkeäksi tehtäväksi (Kaivonurmi 2008, 54; Kärki 2005, 29; Vilkuna 1990, 17; Kaunisto 1995, 13). Usein tutkijat ja heidän saatavuuksensa sekä löytöpaikat ja vuosiluvut ovat teksteissä kuitenkin varsin ylikorostuneessa asemassa. Tällainen arkeologiakeskeinen näkökulma liittyy Adolfssonin (1987, 79–82) mukaan laajemmin esihistorian näyttelyiden esinekeskeisyyteen; korostetaan näyttelyesineen ominaisuuksia arkeologisena esineenä eikä niinkään hyödynnetä esineen viestinnällistä arvoa ja tarkastella sitä laajemmassa, esimerkiksi sosiaalisessa kontekstissa. Kerrotaan siis ennemminkin esineen merkityksestä nykypäivän arkeologeille kuin sen merkityksestä esihistorian ihmiselle. Esimerkiksi juuri keramiikan kohdalla on silmiinpistävää, että näyttelyteksteissä korostetaan arkeologista tutkimusta, valmistusteknologiaa ja typologiaa; tämä painotus vastaa myös pitkälti sitä, että keramiikka on pitkään ollut suomalaisessa arkeologiassa lähinnä typologisen luokittelun väline (Lahelma 2003, 40). Vastaavasti harvoin mainitaan mitään edes astioiden käyttötarkoituksesta, saati sitten keramiikkaan mahdollisesti liittyneistä symbolisista, uskonnollisista tai henkisistä merkityksistä (ks. esim. Núñez 1990, 38–40; Lahelma 2003; Herva & Nordqvist 2012). Adolfssonin (1987, 99–106) mukaan tällainen esineiden teknologisten ja esteettisten ominaisuuksien korostuminen ja syvempien merkitysten täydellinen laiminlyönti johtaa pahimmillaan historiakuvan estetisoitumiseen ja vääristymiseen.

Esinekeskeisyys tai arkeologiakeskeisyys johtaa usein myös siihen, että esihistorian ihminen esiintyessäänkin jätetään vaille identiteettiä. Esimerkiksi Kansallismuseossa rautakautisten hautojen ja niihin pohjautuvien pukurekonstruktioiden yhteydessä esitellään löytöpaikka, hauta-antimet ja ehkä vainajan sukupuoli ja ikä, mutta tämän tarkemmin identiteettiä ei käsitellä. Edes sitä arkeologien ehkä itsestään selvänä pitämää seikkaa, että runsaasti pronssikoristeita sisältäneet puvut ovat todennäköisesti kuuluneet vauraille henkilöille, ei niiden yhteydessä mainita. Erityisesti muinaispuakaiheissa itse puvut ovatkin yleensä keskiössä ja niitä käyttäneet ihmiset piilossa, kuten seuraavassa esimerkissä:

”EURAN MUINAISPUKU. Rekonstruktio pohjautuu Euran Luistarin kalmiston 1000-luvun haudan 56 löytöihin, jotka ovat näytteillä vitriinissä 58. Rekonstruoitu Euran muinaispuku oli ensimmäinen, jonka hame oli ns. peplos-tyyppiä. Entisöinti pohjautuu yhden haudan löytöihin, mutta ilmeisesti koko lounaisessa Suomessa on viikinkiajalla käytetty perusmalliltaan samanlaista asua. Puku hankittiin Kansallismuseon esihistorian näyttelyyn 1995.” (Kansallismuseo)

Vainajasta ja tämän roolista yhteisössä emme saa tässä esimerkissä kuulla mitään; sen sijaan paino on tutkimuksessa ja itse rekonstruktion historiassa. Jälleen kerran esinekeskeisyys on jättänyt yhteiskunnalliset ja sosiaaliset kysymykset varjoonsa. Muualla on kokeiltu muinaispuvun yhteydessä toisenlaistakin lähestymistapaa:

”KUOLLUT RAKASTETTU. Jyväskylän maalaiskunnan, Oravisaareissa Lepäveden rannalla sijainneen kesähuvilan rakennustyömaalta löytyi 1981 rautainen keihäänkärki ja pronssinen solki. Arkeologisissa kaivauksissa paikalta paljastui 899–900 –luvulle jKr. ajoittuva naisen polttohauta. ... Vaan kuka oli tuo keihäineen, tuluksineen ja eväineen erämaahan haudattu vauras nainen? Miksi hänellä oli peräti kymmenriipuksinen kaulakoriste, joissa kussakin riipuksessa on ikivanha itäinen rakkauden symboli eli nokittainen lintupari – kenelle hän oli rakas?” (Keski-Suomen museo)

Tässäkin tekstissä arkeologista tutkimusta on tuotu esiin, mutta sen lisäksi on yritetty nostaa esille vainajan identiteettiä esittämällä suora kysymys hänen henkilöllisyydestään ja mainitsemalla naisen vauraus. Lisäksi tekstissä vihjataan rakkaussuhteeseen, mitä voi joko pitää tehokkaana ja inhimillisenä elävöittämiskeinona tai kritisoida nykyaikaisen rakkauskäsityksen heijastamisesta esihistoriaan. Joka tapauksessa tekstin aiheena on itse vainaja eikä pelkkä puku; tämä esimerkki edustaa yhtä keinoa tuoda ihmistä esiin esineiden takaa.

Esine- tai arkeologiakeskeisyys on siis selvästi yhteydessä identiteetin ja muiden sosiaalisten kysymysten välttelyyn. Tämä välttely voi olla myös tietoista ja johtua ainakin osittain tutkimustiedon tulkinnallisuuden muodostamasta ongelmasta. Vaikka näyttely on aina vain museon luoma konstruktio, kävijöiden on todettu hyväksyvän helposti museon historiakäsityksen auktoriteettina (Lundberg & Ågren 1999, 161–162). Tästä johtuen käsitykset siitä, kuinka ”rohkeita” tulkintoja näyttelyssä

tulisi esittää, ovat ristiriitaisia. Kaivonurmen (2008, 57) haastattelemien museoamattilaisten mielestä esihistoriallisen elämän kuvaaminen edellyttää esineistä tehtäviä tulkintoja, ja tiedon tulkinnallisuus pitäisi myös tuoda selkeästi esille; toisaalta näyttelyn ei haluta poikkeavan liikaa ”tutkimusfaktasta”, ja tiedon esittämisen epävarmana pelätään vähentävän museon uskottavuutta. Arkeologinen tutkimus kuitenkin on pitkälti tulkintaa, ja pelkästään ”faktoissa” pysyminen johtaa lähes väistämättä esinekeskeisyyteen ja tulkintaan perustuvien sosiaalisten kysymysten välttelyyn. Adolfsson (1987, 132–136, 183) kiinnittikin huomiota museoiden haluun esittää menneisyys ”totena” ja lähestyä arkeologista tutkimusta luonnontieteellisten metodien kautta eikä humanistisena, tulkitsevana tieteenä. Tämä näkyy omassakin aineistossani siinä, että arkeologista tutkimusta esittelevät osiot painottuvat useimmiten luonnontieteellisten menetelmien esittelemiseen. Esittämällä arkeologia ”objektiivisena” luonnontieteenä marginalisoidaan arkeologian humanistista ulottuvuutta ja sitä kautta ikään kuin perustellaan sitä, miksi sosiaalisia ja identiteettiin liittyviä kysymyksiä ei käsitellä. Siinä missä tämä Adolfssonin tulkinnan mukaisesti voi vääristää historiakuva, se samalla myös arvottaa tämän päivän arkeologista tutkimusta.

Myös ihmisen suoran esittämisen välttely voi toisinaan olla tietoinen valinta. Esimerkiksi Kansallismuseon esihistorian näyttelyä suunniteltaessa haluttiin esittää ihminen vain välillisesti ja välttää ”nukketeatteria” (Huurre 1995, 11). Tässä ehkä viitataan ihmisen visuaaliseen esittämiseen liittyviin haasteisiin, kuten pelkoon epäuskottavuudesta tai stereotypioihin sortumisesta. Uskoakseni kuitenkin ihmisen ”piilottaminen” ei silti johda siihen, että näyttelyn menneisyyskuva olisi ihmiskuvan osalta yhtään sen neutraalimpi; korkeintaan se tekee siitä vaikeammin havaittavan (ja siten ehkä vaikeamman kyseenalaistaa). Itse asiassa ”piilottaminen” – joka siis on paljon laajempi ilmiö kuin ainoastaan ihmisen visuaalinen näkymättömyys – on ihmiskuvan muodostumisen kannalta yhtä merkityksellistä kuin ”nukketeatteri” tai ihmisen suora esittäminen.

Ensinnäkin esihistorian ihmisen – yksilöjen ja yhteisöjen – jääminen anonyymiksi, epämääräiseksi ja vaille identiteettiä johtaa yllä käsiteltyjen esimerkkien valossa siihen, ettei ihminen näyttäydy toimijana tai sosiaalisena olentona. Persoonattomuus voi synnyttää mielikuvan, että kaikki jonkin tietyn arkeologisen kulttuurin edustajat olivat samanlaisia, ajattelivat samalla lailla ja toimivat samalla lailla. Tällainen homogeeninen kulttuurikäsite on tyypillinen kulttuurihistorialliselle arkeologialle (ks.

luku 2.3.1) ja näyttää elävän vahvana myös näyttelyissä. Postprosessualistinen, yksilöä korostava ajattelutapa ei voisi olla kauempana esimerkiksi Kansallismuseon tekstissä, jonka mukaan ”Ihminen oli ennen kaikkea yhteisönsä jäsen, ei niinkään yksilö.” Kun persoonattomuus lisäksi on yhteydessä sosiaalisten kysymysten välttelyyn, näyttelyt eivät rohkaise kävijöitä pohtimaan näitä kysymyksiä kriittisesti tai tietoisesti. Silloin näyttelyn ”aukot” voidaan itsestään selvästi täyttää nykyisiin arvoihin ja ihmiskäsityksiin pohjautuvilla oletuksilla.

Vaikka esihistorian ihmisen passiivisuus ja persoonattomuus on näyttelyissä hallitseva piirre, yllä on annettu joitain esimerkkejä myös siitä, miten näyttelyissä on yritetty nostaa ihmistä esiin. Sen ei tarvitse tapahtua visuaalisesti, vaan siihen voidaan vaikuttaa esimerkiksi tekstien painotuksilla ja sanavalinnoilla. Yksi useammassakin näyttelyssä käytetty keino on myös tuoda löytömaterialista esiin niitä piirteitä, joissa muinaisen ihmisen, jopa ihmisyksilön jälki näkyy konkreettisimmin: ihmistä kuvaavia veistoksia (ks. kuva 3), yksittäisten ihmisten jälkeensä jättämiä sormenjälkiä keramiikassa tai hampaanjälkiä purupihkassa. Jos ei muuta, niin tämä toimii muistutuksena siitä, ettei esihistoriassa ollut vain esineitä tai persoonattomia kulttuureja – oli myös ihmisiä. Toisaalta tällaisilla yksittäisillä kurioositeeteilla ei välttämättä saavuteta tavoitetta, jos esine- ja arkeologiakeskeisyys muutoin hallitsee näyttelyä. Ihmisen on oltava esillä kokonaisvaltaisemmin, jotta näyttelyt olisivat ensisijaisesti tarinoita esihistorian ihmisen elämästä eivätkä arkeologeista ja heidän löydöistään. Tämän saavuttaminen näyttää vielä olevan työn takana, vaikka esinekeskeisyydestä on jo pitkään haluttu eroon (esim. Lehtosalo-Hilander 1973, 82).

Kuva 3. Kansallismuseon multimedias-
sitellään meripihkariipusta ja kerrotaan:
”Kivikauden mies oli isonenäinen päätellen
niistä harvoista miehen kuvista, joita tunne-
taan.” Ihmisten kuvien esiin nostaminen,
tässä tapauksessa melko humoristisella ta-
valla, korostaa esineaineiston inhimillistä
ulottuvuutta.

4.2 Etnisyys muinaisessa Suomessa

Tässä luvussa tarkastelen sitä, millaisen kuvan näyttelyt antavat esihistorian ihmisten etnisyydestä. Aluksi pohdin kulttuurin käsitettä ja arkeologisten kulttuurien samaistamista etnisiin ryhmiin. Tämän jälkeen tarkastelen sitä, miten Suomi-keskeisyydellä ja samaistamalla nykysuomalaiset esihistorian ihmisiin luodaan kuvaa nykyisen kaltaisesta ”Muinais-Suomesta”. Lopuksi kiinnitän huomiota muiden etnisten ryhmien marginalisointiin ja palaan vielä yleisemmällä tasolla siihen, millaista etnisyyshäilytystä näyttelyt välittävät.

Arkeologiset kulttuurit ja etniset ryhmät

Tutkimilleni näyttelyille on tyypillistä, että termiä ”kulttuuri” käytetään monella eri tavalla eikä sen merkitystä juuri selitetä. ”Kulttuuri” voi liittyä esineisiin (kampakeraaminen kulttuuri), materiaaleihin (pronssikulttuuri), ajanjaksoihin (rautakautinen kulttuuri), elinkeinoihin (pyyntikulttuuri, maanviljelyskulttuuri) ja paikkoihin (sisämaan kulttuuripiiri). Termin sekavaan käyttöön on kiinnitetty huomiota aiemminkin sekä näyttelyiden yhteydessä (Adolfsson 1987, 155) että arkeologiassa yleensä. Kuten luvussa 2.3.2 tuli esiin, arkeologisia kulttuureja ei enää itsestään selvästi rinnasteta etnisiin ryhmiin. Arkeologisella ”kulttuurilla” ei tarkoitetakaan kulttuuria sanan yleisessä merkityksessä, jossa sanalla viitataan mm. yhteisön tapoihin, käsityksiin ja uskomuksiin. Usein nämä kulttuurin käsitteet kuitenkin sekoitetaan keskenään, jolloin raja arkeologisten kulttuurien ja etnisten ryhmien välillä hämärtyy. (Taavitsainen 2002, 99–100.) Näin käy näyttelyissä helposti juuri silloin, kun termiä käytetään selittämättä sen merkitystä; suuri osa kävijöistä tuskin tuntee arkeologian erikoissanastoa vaan ymmärtää ”kulttuurin” sanan yleisessä merkityksessä, jolloin riski sekoittaa kaikki edellä mainitut ”kulttuurit” etnisiin ryhmiin kasvaa. Erityisesti kun sana ”kulttuuri” liitetään pitkäkestoisiin ja laajoihin ilmiöihin (rautakautinen, pyynti-), se antaa hyvin homogeenisen kuvan termin alle sijoittuvista yhteisöistä, vaikka tosiasiaassa vaihtelu on voinut olla suurta eivätkä yhteisöt ole välttämättä tunteneet minkäänlaista yhteenkuuluvuutta keskenään (ks. Salo 1987). Termin käyttö voi siten pelkistää ja vääristää kuvaa esihistoriasta.

Adolfsson (1987, 155) kiinnitti huomiota myös siihen, miten arkeologisten kulttuurien yhteydessä näyttelyissä käytettiin toisinaan nimenomaan etniseen ryhmään viit-

taavaa termiä ”kansa” (*folk*). Nyt tutkimissani näyttelyissä on niin ikään joskus käytetty sanaa ”kansa”. Näin on tehty kuitenkin lähinnä vasarakirveskulttuurin kohdalla, joka on näyttelyissä muutenkin kuvattu kielellisesti ja kulttuurisesti erilliseksi maa-hanmuuttajaryhmäksi; puhumalla ”kansasta” tätä mielikuvaa on edelleen vahvistettu. Muutoin käytetään kuitenkin lähinnä termejä väestö, ryhmä ja yhteisö, jotka eivät sanoina liity niin vahvasti etnisyyteen.

Kulttuurin käsitettä on avattu ainoastaan Kansallismuseossa:

”Löydöt eivät kuitenkaan paljasta väestön kieltä eikä rotua. Arkeologiassa puhutaankin yleensä vain löytöaineiston kautta hahmotuvista ”kulttuureista”. Tällainen kulttuuri lieene ollut sekä väestöltään että kieleltään melko yhtenäinen.” (Kansallismuseo)

Tämäkään määritelmä ei kuitenkaan oikeastaan kiellä arkeologisen kulttuurin ja etnisen ryhmän välillä olevaa yhteyttä; ilmaisu ”väestöltään melko yhtenäinen” antaa olettaa, että tuo yhteys on melko vahva. Ennemmin määritelmässä korostetaan vain sitä, että arkeologisia kulttuureja on vaikea yhdistää johonkin tiettyyn etniseen ryhmään; tätä näyttelyissä ei yleensä olekaan yritetty tehdä – ainakaan avoimesti. Kuten tässä luvussa tuon ilmi, tietyt piirteet näyttelyissä välittävät kuitenkin vahvo-jakin viestejä esihistorian ihmisten etnisyydestä.

”Suomi” ja ”suomalaiset” esihistoriassa

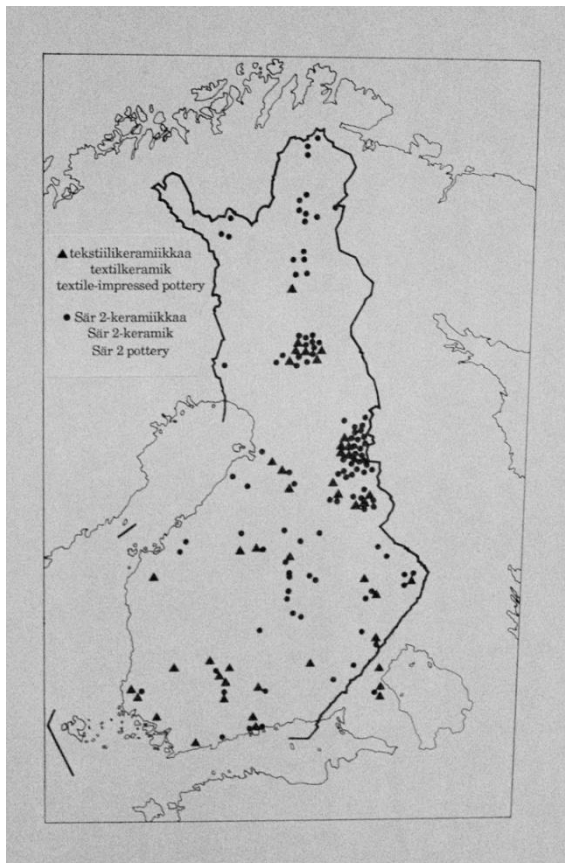
Nyky-Suomi alueena ja käsitteenä heijastuu näyttelyissä usein jo esihistorialliseen aikaan. Näyttelyissä käytetään sanaa ”Suomi” koko esihistorian läpi: ”Suomi asutetaan”, ”Suomeen tuli uutta väestöä”, ”Suomessa siirryttiin rautakauteen”. Samaan tapaan käytetään myös ilmaisuja ”maamme”. ”Suomi”-termin käyttöä esihistorian yhteydessä on kritisoinut esimerkiksi Derek Fewster (1999, 20), jonka mukaan se ei kuvasta esihistoriallista todellisuutta, vaan heijastaa nykyaikaista uskoa ikuiseen ja muuttumattomaan suomalaiseen kansanluonteeseen. Se, mitä ”Suomi” nykyään tarkoittaa alueellisesti, etnisesti tai hallinnollisesti, ei liene esihistorian kannalta kovinkaan relevanttia. Äärimmäisiä esimerkkejä näyttelyissä ovat ilmaisut ”kansallinen korumuoti” ja ”kotimainen korutuotanto”, jotka jo selvästi vihjaavat kansakunnan ja ”kotimaan” olemassaoloon. Kaikki nämä ilmaisut luovat kuvaa esihistorian Suomes-ta yhtenäisenä, nykyisiä valtakunnan rajoja noudattavana kulttuurialueena, jota asutti

yhtenäinen (suomalainen) kansa, samanlainen kuin tänä päivänä. Pahimmillaan voi syntyä vaikutelma valtion kaltaisesta yksiköstä, jonka jo muinaiset ihmiset mielsivät omaksi yhtenäiseksi valtakunnakseen. Toisinaan tätä nykyisen Suomen käsitteen sekoittumista esihistoriaan on vältetty puhumalla neutraalimmin ”nykyisen Suomen alueesta”.

Nyky-Suomen korostuminen näkyy myös visuaalisesti näyttelyissä esillä olevissa kartoissa. Hyvin suuressa osassa karttoja (n. 40%) on Suomen valtion nykyiset rajat piirretty näkyviin. Kansallisvaltioita myötäilevät kartat eivät ole harvinaisia muuallakaan arkeologisissa yhteyksissä, vaikka nykyisten rajojen merkitys esihistoriassa voidaan kyseenalaistaa. Tietoisesti tai tiedostamatta tällaisilla kartoilla itse asiassa vahvistetaan kuvaa, että nykyisten kansallisvaltioiden olemassaolo on itsestään selvää. (Petersson 2003, 127.) ”Suomi” ei muutenkaan ole maantieteellisenä alueena yksiselitteinen käsite. Historiallisenakin aikana Suomen rajat ovat siirtyneet ja se, mitä rajoja on pidetty arkeologien keskuudessa ”luonnollisina”, on muuttunut. Esimerkiksi talvisotaa edeltäneinä Suur-Suomi-aatteen vuosina Neuvostoliiton puoleista Karjalaa pidettiin varsin suomalaisena, kun taas myöhemmin Suomen supistuneista rajoista tulikin ”luonnollisia”. (Fewster 1999, 20.) Tähän liittyen vahvaa viestiä välittävät esimerkiksi jotkin Kansallismuseossa esillä olevat kartat, joissa selitteenä on ”Suomen löydöt”, mutta joissa kohteita sijaitsee myös menetetyssä Karjalassa. Ikään kuin nämä alueet olisivat jo esihistoriassa kuuluneet ”Suomeen” – väite, jolla voitaisiin perustella Suomen valtiolla olevan niihin ikiaikainen oikeus. Kartat eivät siis ainoastaan heijasta vaan niillä on myös potentiaalia muokata tai vahvistaa oman aikamme poliittisia käsityksiä ”oikeasta” tai ”alkuperäisestä” Suomesta.

Lisäksi erityisesti levinneisyyskartat helposti vääristävät kuvaa esihistoriasta. Monissa kartoissa näyttää siltä, että esinetyypit rajautuvat hyvin selkeästi nykyisen Suomen rajoja noudattaen (kuva 4). Kun nämä esinetyypit vielä usein liitetään nimenomaan johonkin tiettyyn arkeologiseen kulttuuriin ja sen edustamaan etniseen ryhmään, syntyy vaikutelma, että Suomen nykyiset rajat ovat jo kivikaudelta lähtien olleet luonnollisia etnisiä ja kulttuurisia rajoja. Kartoista ei käy selvästi ilmi, että niihin on merkitty vain Suomen alueelta tehdyt löydöt; varsinkin kun, niin kuin edellä tuli ilmi, niihin on joskus itse asiassa otettu mukaan kohteita myös Venäjän puolelta, menetetyistä Karjalasta. Kartat eivät siis kovinkaan hyvin paljasta esihistorian ilmiöiden alkuperäistä levinneisyyttä, vaan pikemminkin ne heijastavat Suomen ja Venäjän ar-

keologian tutkimushistoriaa ja erityisesti sitä, kuinka paljon valtioiden välinen raja on ohjannut tutkimusta ja vaikuttanut tulkintoihin (ks. Nordqvist & Herva 2013, 402, 425). Tätä aihepiiriä tuntemattomalle kävijälle kartat antavat auttamatta harhaanjohtavan kuvan.

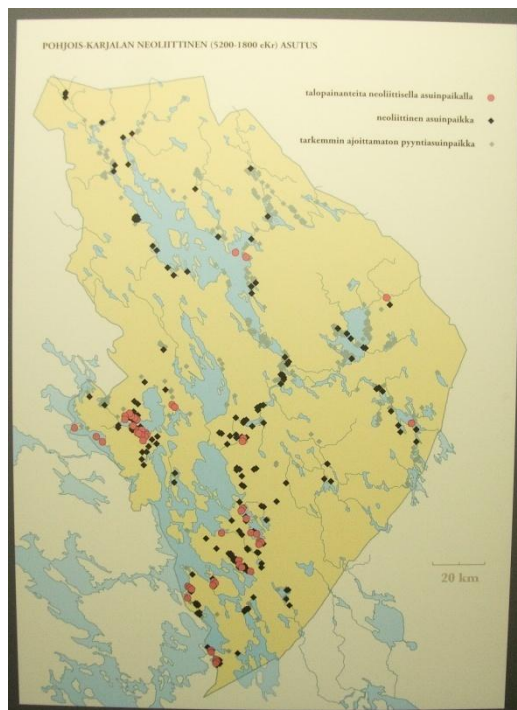

Kuva 4. Tekstiilikeramiikka ja Sär 2 -keramiikka näyttävät noudattavan hämmästyttävän hyvin Suomen nykyisiä – tai sotia edeltäneitä – rajoja. Kansallismuseo.

Edellä esitetyt huomiot eivät kuitenkaan koske ainoastaan Suomea valtion tasolla, vaan myös Suomen eri osia alueellisella tasolla. On tietysti luonnollista, että maakunta- ja kaupunginmuseoissa näkyy paikallinen näkökulma, kun sen esittäminen nimenomaan on nähty niiden tehtävänä (esim. Kaivonurmi 2008, 53; Halinen 1995, 16; Ranta 1995, 17). Paikallisen ja alueellisen näkökulman korostaminen voi Adolfssonin mukaan kuitenkin johtaa siihen, että laajempi kulttuurinen ja yhteiskunnallinen perspektiivi unohdetaan. Alueellista perspektiiviä korostettiin hänen tutkimissaan näyttelyissä silloinkin, kun mitään merkittäviä eroja oman läänin ja muun Ruotsin välillä ei kyetty osoittamaan. Syntyi vaikutelma, että nykyiset hallinnolliset alueet

olivat jo esihistoriassa kulttuurisesti yhtenäisten etnisten ryhmien asuttamia. (Adolfsson 1987, 157–159.)

Paikallisen näkökulman ylikorostamista kokonaiskuvan kustannuksella on havaittavissa jonkin verran myös omassa tutkimusaineistossani. Esimerkiksi varsin suuri osa esillä olevista kartoista kuvaa vain museon ”omaa” aluetta. Näin on tehty joskus silloinkin, kun kartoissa kuvattavat ilmiöt todellisuudessa ulottuvat laajemmalle alueelle tai kun esimerkiksi maastonmuodot puhuisivat toisenlaisen rajauksen puolesta (kuva 5). Tokihan tällaisilla kartoilla on mahdollista näyttää yksityiskohtaisemmin esimerkiksi kaikkien alueen muinaisjäännösten sijainnit; kuitenkin ne luovat vaikutelman, että esihistorian ilmiöt, kulttuurit ja etniset ryhmät noudattaisivat samoja rajoja kuin nykyiset hallinnolliset alueet.

Kuva 5. Pohjois-Karjalan neoliittista asutusta kuvaava kartta näyttää maakunnan ja sen löydöt irrallisena saarekkeena. Vesistöt muodostaisivat maakunnan rajoja luonnollisemman ja esihistorian ihmisten elämän kannalta mielekkäämmän alueellisen rajauksen, mutta nyt ne vain katkeavat keskeltä. Pohjois-Karjalan museo.

Kielenkäytön ja karttojen kautta luodaan siis epäsuorasti mielikuvaa Suomea tai sen eri osia jo kivikaudelta lähtien asuttaneesta yhtenäisestä kansasta, suomalaisista. Näyttelyissä otetaan kuitenkin suuremminkin kantaa suomalaisten kaukaisiin juuriin kirjoittamalla esihistorian ihmisistä me-muodossa. Me-muotoa käytetään erityisesti kivikauden kohdalla:

”Saviastioita opittiin meillä valmistamaan...” (Kymenlaakson museo)

”...purupihkaa on pureskellut varhainen esi-isämme lähes 9000 vuotta sitten.”
(Kansallismuseo)

”...on hirvi ehkä ollut tärkein toteemieläimemme...” (Kansallismuseo)

Puhumalla ”meistä” – ja ”esi-isistä” – luodaan vahva assosiaatio nykyisten suomalaisten ja kivikauden ”suomalaisten” välille; *me* olimme täällä jo silloin. Yhdessä tapauksessa kivikauden yhteydessä puhutaan jopa ”ensimmäisistä suomalaisista”. Mielenkiintoista on, että nämä ilmaisut liittyvät nimenomaan mesoliittiseen kauteen ja kampakeramiikkaan. Esimerkiksi vasarakirveskulttuurin yhteydessä vastaavaa samaistumista ei luoda, vaan päinvastoin puhutaankin ”heistä”. Nykypäivän suomalaisten juurien nähdään tämän perusteella olevan ensisijaisesti kampakeraamisessa ja mesoliittisessa väestössä eikä tänne myöhemmin saapuneissa tulokkaissa. Ikään kuin oletettaisiin, että nimenomaan kampakeraamisella tai jo mesoliittisellakin väestöllä on ollut jonkinlainen samankaltainen ”suomalainen” etninen identiteetti kuin meillä tänä päivänä, minkä perusteella olisi perusteltua puhua nimenomaan niiden kohdalla ”meistä” tai jopa ”suomalaisista”. Kuitenkin tämän päivän suomalaiset ovat tulosta pitkän ajan väestökehityksestä, ja ”suomalaisuutta” sellaisena, kuin sen tunnemme, tuskin olisi ilman kaikkia tänne esihistoriallisella ja historiallisella ajalla – siis myös kampakeramiikan jälkeen – saapuneita ihmisiä. Pronssi- ja rautakauden kohdalla me-muotoa ei myöskään jostain syystä käytetä, vaikka mitä lähemmäs historiallista aikaa tullaan, sitä paremmin sanan käyttö ehkä olisi perusteltavissa.

Lähes kaikki edellä mainitut esimerkit ovat Kansallismuseon näyttelystä, ja syytä nimenomaan kivikauden aseman korostumiseen voikin ehkä etsiä tämän näyttelyn rakennusajankohdasta. Derek Fewsterin (1999) mukaan 1900-luvun alkupuolelta lähtien Suomen arkeologiassa vallinnut yleinen käsitys oli, että suomalaiset tulivat Suomeen rautakaudella; rautakauden ”suomalaisuuden” korostaminen ei kuitenkaan ollut vain arkeologian asia, vaan osa suurempaa nationalistista tarvetta identifioitua Ruotsin vallan aikaa edeltäneisiin sankarillisiin rautakauden (”Kalevalan”) satureihin. Kivikauden alkukantaista väestöä ei pidetty suomalaisten varsinaisina esi-isinä eikä niin ollen kiinnostavina. Vähitellen maahanmuuttoteoriat kuitenkin hylättiin, ja 1980-luvulle tultaessa kannatettiin jo yleisesti ajatusta asutuksen jatkuvuudesta – kivikausi nähtiinkin nyt suomalaisena. Muutos liittyi Fewsterin mukaan paitsi arkeologisiin todisteisiin, myös tarpeeseen nähdä suomalaiset oman maansa alkuperäisinä,

oikeutettuina asukkaina. Fewsterin mukaan tämä kivikauden suomalaisuuden korostaminen näkyi hänen artikkelinsa kirjoittamisajankohtana myös siinä, että sanoma- ja aikakauslehdissä käytettiin nyt kivikautta käsittelevissä jutuissa sanoja kuten ”kanssa”, ”esi-isä”, ”suomalainen” ja ”me”. (Fewster 1999.) Kansallismuseon ilmaiset eivät siis liene sattumaa; näyttely on samoihin aikoihin valmistunut (1995) ja heijastelee siten oman aikansa yleistä ilmapiiriä – ei vain arkeologien näkemyksiä kivikauden etnisyysskysymyksistä vaan myös Fewsterin kuvaamaa laajempaa yhteiskunnallista tarvetta osoittaa suomalaisten juurien ulottuvan kivikaudelle.

Etnisten ryhmien marginalisointi ja etnisyyden muodostuminen

Eri etnisten ryhmien esittäminen museonäyttelyissä ja muissa arkeologian representaatioissa on aihe, joka on herättänyt paljon keskustelua representaatioiden ideologisista ulottuvuuksista. Länsimaissa elävien alkuperäiskansojen ja muiden ei-länsimaisten kulttuurien esittäminen on usein korostanut niiden ”toiseutta” ja ollut länsimaisille kulttuureille alisteista ja stereotyyppistä (esim. Pratt 2005; Scott 2005; Karp 1991; Munjeri 1991, Moser 1998, 171; Rudebeck 1996, 63–64). Pohjoismaissa on viime vuosina kiinnitetty huomiota saamelaisten etnisyyden esittämiseen liittyvään problematiikkaan museoissa (Potinkara 2012; Levy 2006). Levyn (2006) mukaan saamelaiset jäävät esihistorian näyttelyissä yleensä marginaaliseen asemaan. Saamelaisia ei itse asiassa juuri käsitellä esihistorian yhteydessä, vaan heidän kulttuuriaan esitellään erikseen, esimerkiksi Kansallismuseossa kansatieteellisellä osastolla. Lisäksi saamelaisten kulttuuri näyttäytyy jäätyneenä sellaiseen muotoon, millainen se on ollut 1700–1800-luvuilla; he näyttäytyvät kansana vailla historiaa ja tulevaisuutta. Valtaväestön osalta näyttelyt sen sijaan antavat kuvan asutuksen jatkuvuudesta esihistoriasta tähän päivään; esihistoria näyttää johtavan näiden kansojen syntyyn. (Levy 2006, 140–141, 143.)²

Levyn huomiot saamelaisten jäämisestä marginaaliseen asemaan esihistorian näyttelyissä ovat toki paikkansa pitäviä, mutta toisaalta yhteisöjen etnisyydestä tehdään ylipäättään hyvin vähän suoria arveluja. Kansallismuseossa on yhdessä tekstissä otettu kantaa etnisyysskysymyksiin suomen kielen kehityksen sekä suomalaisten ja saamelaisten eriytymisen osalta, mutta muualla näyttelyissä näitä kysymyksiä ei oikeas-

---

² Kuten Potinkara (2012) on tuonut esiin, saamelaisten etnisyyden esittäminen ei kuitenkaan ole ongelmatonta niissäkään museoissa, jotka ovat saamelaisten itsensä hallussa ja siten edustavat yhteisön omaa käsitystä itsestään.

taan käsitellä ääneen. Etnisyys tulee esille vain joissakin hieman epämääräisissä maininnoissa esimerkiksi Pohjois-Suomen ”saamelaisesta rautakaudesta” ja erämaiden ”lappalaisista”. Yleisesti ottaen vaikka arkeologiset kulttuurit käsitteenä rinnastuvat etnisiin ryhmiin, tämä ryhmien etnisyys jää siis määrittelemättömäksi. Tämä voi toisaalta luoda sellaisen mielikuvan, että etnisyys on ”suomalaista” aina kun toisin ei erityisesti mainita. Edellä kuvatut tavat puhua ”Suomesta” tai käyttää me-muotoa myös omalla laillaan korostavat nimenomaan esihistorian suomalaisuutta.

Levyn mukaan tämä epätasapaino liittyy myös aikamme valtapolitiikkaan, jossa saamelaiset niin ikään ovat marginaalisessa asemassa; kuvaavaa hänen mukaansa on, että Suomen Kansallismuseossa Ahvenanmaalla on saamelaisiin verrattuna paljon korostetumpi asema esihistorian näyttelyssä, mitä voi verrata Ahvenanmaan ja ruotsin kielen vahvoin erityisoikeuksiin nyky-Suomessa. (Levy 2006, 143.) On totta, että alueellisella tasolla Kansallismuseossa näkyy Ahvenanmaan korostetumpi asema Lappiin verrattuna. Tämä liittyy yleisemmin Lounais-Suomen johtavaan asemaan tutkimuksessa ja tulkinnoissa; kulttuurikehityksen on perinteisesti nähty saapuneen Suomeen lännestä, ja korostettu nimenomaan Lounais-Suomen edistyksellisyyttä verrattuna pohjoisiin ja itäisiin osiin (Nordqvist & Herva 2013, 419). Kuitenkin näihin alueisiin nykyään assosioituvia etnisiä ryhmiä – saamelaisia ja suomenruotsalaisia – käsitellään molempia näyttelyssä varsin viitteellisesti. Myöhempää historiaa käsittelevillä osastoilla ero voi olla selkeämpi ja näkyvä esimerkiksi siinä, että suomenruotsalaisten asema on näkyvämpi valtakunnan historiaa esittelevässä näyttelyssä, kun taas saamelaisia käsitellään siis lähinnä kansatieteellisellä osastolla. Esihistorian näyttelyssä kuitenkin kumpikaan ryhmä ei ole kovin näkyvästi esillä haastamassa mielikuvia esihistorian suomalaisuudesta.

Myös jotkin näyttelyelementit – esimerkiksi muinaispukurekonstruktiot tai -kuvat – saattavat jo itsessään sisältää kansallismielisiä, suomalaisuutta korostavia vivahteita. Derek Fewsterin mukaan muinaispukurekonstruktioilla oli tärkeä osa Suomen kansan muinaisuuden luomisessa kansallisen heräämisen aikana, jolloin ”alkuperäistä suomalaisuutta” haluttiin etsiä ajalta ennen Venäjän ja Ruotsin aikaa. Pukurekonstruktioita, kuten Theodor Schvindtin 1890-luvulla rekonstruoimaa suosittua *Aino*-pukua, käytettiin kansanpukujen tapaan osoittamaan omaa etnistä identiteettiä ja nationalistista kaipuuta suomalaisuuden ”kulta-aikaan”. (Fewster 2006, 15–16; 179–183; 188–219.) Näyttelyissä esillä ollessaan muinaispuvut kantavat edelleen mukanaan

näitä ideologisia viestejä: Fewsterin mukaan Kansallismuseon näyttelyyn vuonna 1925 rekonstruoitu Perniön muinaispuku ja sitä kantava ajan rotuoppeja noudattava mallinukke (kuva 6) on osaltaan luomassa museon välittämää kuvaa ”oikeaoppisesta suomalaisuudesta” (Mäkinen, Suomalaisuuden temppeli kaipaa uudistusta, Helsingin Sanomat 13.1.2008; Fewster 2006, 366–267). Kansallismuseossa muinaispukukuvat ja -rekonstruktiot, jotka siis voidaan nähdä suomalaisen etnisyyden symboleina, sijaitsevat aivan esihistorian näyttelyn lopussa, mikä korostaa vaikutelmaa, että nimenomaan suomalaisuuden syntyminen on esihistorian lopputulos tai päämäärä (ks. myös Levy 2006, 140).

Kuva 6. Perniön puku Kansallismuseon esihistorian näyttelyn lopussa kantaa mukanaan kyseiseen rekonstruktioon ja yleisesti muinaispukurekonstruktioihin liittyviä ideologisia ja symbolisia viestejä.

Vaikka näyttelyissä ei siis juurikaan oteta suoraan kantaa etnisyysskysymyksiin, monet epäsuorat viitteet korostavat esihistorian suomalaisuutta ja marginalisoivat sitä kautta muita etnisiä ryhmiä. Näin on erityisesti Kansallismuseossa, jossa esimerkiksi me-muodon käyttö on yleisintä. Kansallismuseon rooli suomalaisuuden monumenttina ja auktoriteettina tekee tästä viestistä lisäksi erityisen vahvan ja merkityksellisen.

Lopuksi on syytä tarkastella etnisyyttä vielä yleisemmällä tasolla; millaisena etnisyyys kuvataan, mistä tekijöistä se koostuu? Edellä mainittu Kansallismuseon etnisyysskysymyksiä käsittelevä teksti keskittyy kieleen, geeneihin ja kulttuuriin, jotka siten näyttäytyvät etnisyyden tärkeimpinä tekijöinä. Tämä edustaa varsin perinteistä käsitystä siitä, miten etnisyyys muodostuu (ks. luku 2.3.2). Muissa näyttelyissä etnisyyttä ei yleensä määritellä, mutta samaan perinteiseen etnisyyssäsitukseen nojataan myös

silloin, kun arkeologiset kulttuurit samaistetaan etnisiin ryhmiin, mikä siis on usein vaarana. Pohjois-Karjalan museon näyttely muodostaa etnisyyden käsittelyssä kuitenkin poikkeuksen. Näyttelyssä on käsitelty melko refleksiivisesti kysymystä alueen muinaisten asukkaiden identiteetistä:

”Kansallinen tai maakunnallinen identiteetti on aikaan sidottua. Ei voida tietää, miten kampakeramiikkaa käyttänyt, nykyisen Pohjois-Karjalan alueella asunut ihminen oman ryhmänsä määritteli. Pohjois-Karjalaa tai Suomea ei vielä ollut olemassakaan. Oman identiteettimme rakennusaineita voimme kuitenkin hakea tuhansien vuosien takaa.” (Pohjois-Karjalan museo)

Tässä korostuu nimenomaan nykyiselle etnisyyksitykselle ominainen ajatus siitä, että etnisyyttä ei voi määritellä vain ulkoisin perustein, vaan oleellista on, miten ryhmä itse itsensä määrittelee. Tekstissä on myös tuotu esiin nykyisten hallinnollisten alueiden luonne uusina käsitteinä ja siten ehkäisty niitä mielikuvia, joita termit muutoin voisivat herättää, kuten aiemmin toin esiin. Huomionarvoista on myös se, että Pohjois-Karjalan museon näyttely on ainoa, jossa sanaa ”kulttuuri” ei käytetä kertaakaan; siten myös tähän termiin liittyvät ongelmat on vältetty. Tästä nähdään, että melko yksinkertaisilla ratkaisuilla on mahdollista vaikuttaa suurestikin siihen, millainen kuva etnisyydestä näyttelyn kautta muodostuu.

4.3 Yhteiskunnat ja sosiaalinen evoluutio

Seuraavaksi tarkastelen esihistorian yhteisöjen kuvaamista yhteiskuntarakenteen ja sosiaalisen evoluution näkökulmasta. Aluksi luon yleiskatsauksen siihen, millaisina eri aikakauden yhteiskuntia kuvataan ja miten nämä kuvaukset välittävät mielikuvaa sosiaalisesta evoluutiosta kivikaudelta rautakaudelle. Käsittelen myös erikseen sodankäynnin kuvaamista sosiaalisen evoluution näkökulmasta. Lopuksi tuon esiin huomioita siitä, miten yhteiskuntakehitystä toisinaan arvioidaan tai kuvataan luonnollisena ja väistämättömänä.

Sosiaalinen evoluutio kivikaudelta rautakaudelle

Näyttelyt eivät oikeastaan ota suoraan kantaa kivikauden yhteiskuntarakenteeseen. Oletusarvoisesti kivikausi kuitenkin nähdään tasa-arvoisena, sillä yhteiskuntaluokista tai yhteiskunnallisesta eriarvoisuudesta ei sen yhteydessä puhuta. Kansallismuseon näyttelyssä tosin vasarakirveskulttuurista sanotaan seuraavaa:

”Vasarakirveskansa lienee ollut yhteiskunnallisesti kehittyneempi kuin alkuperäisväestö, jota se ehkä piti alistetussa asemassa.” (Kansallismuseo)

”On mahdollista, että tulokkaat ovat muodostaneet pienen, teknologisesti ja taloudellisesti kehittyneemmän yläluokan.” (Kansallismuseo)

Nämä lainaukset ovat ainoita viittauksia jonkinlaisen eriarvoisuuden olemassaolosta kivikaudella; tässäkin eriarvoisuus kuitenkin liittyy kahden eri väestön väliseen suhteeseen eikä minkään tietyn yhteisön sisäiseen rakenteeseen. Vasarakirveskansan kuvaaminen ”yhteiskunnallisesti kehittyneemmäksi” voi ehkä viitata kompleksisuuden eli jossain määrin eriytyneeseen yhteiskuntaan, kun taas kampakeraaminen väestö olisi vastaavasti rakenteeltaan yksinkertaisempi, tasa-arvoinen. Vasarakirveskansan ”sulauduttua” alkuperäisväestöön minkäänlaisesta yhteiskunnallisesta eriytyneisyydestä ei kuitenkaan edelleenkään puhuta, joten oletettavasti vanha tasa-arvoinen yhteiskuntarakenne säilyi. Vaikka kivikautta ei suoraan kuvata tasa-arvoiseksikaan, tällainen mielikuva voi syntyä sen kautta, miten myöhempiä aikakausia käsitellään.

Pronssi- ja rautakaudelle tultaessa tilanne nimittäin muuttuu ja sosiaalinen eriarvoisuus nähtävästi syntyy. Keski-Suomen museon mukaan pronssikaudella ”Uudet elinkeinot muuttivat uskontoa ja yhteiskuntarakennetta... Tietyt vainajat olivat muita arvokkaampia ja ansaitsivat siksi erityisen monumentaalihaudan.” Kansallismuseo taas kertoo, että rautakaudella ”talous kasvoi, väkiluku kohosi ja tapahtui tiettyä sosiaalista eriytymistä.” Toisinaan tämä yhteiskuntien sosiaalinen evoluutio liitetään varsin tiiviisti uusiin elinkeinoihin, kuten Keski-Suomen museossa: ”Maanviljelyn mahdollistaman väestönkasvun myötä syntyi eriytynyt yhteiskunta.” Kuvauksissa siten toistuu arkeologialle tyypillinen, joskin kyseenalaistettu käsitys elinkeinon ja yhteiskuntarakenteen välisestä yksioikoisesta suhteesta (ks. luku 2.3.3). Tämä on ongelmallista sen takia, että liittämällä tietyt sosiaaliset ilmiöt (eriarvoisuus ja yhteiskunta-

luokat) tiettyyn elinkeinoon (maanviljelyyn) ne samalla oikeutetaan ja saadaan näyttämään luonnollisilta (Bender 2000, 202). Nykypäivän yhteiskunnallinen eriarvoisuus voidaan tämän tulkinnan mukaan nähdä vain maanviljelyn käynnistämän yhteiskuntakehityksen luonnollisena jatkumona. Vastaavasti pyyntiyhteisöjen mieltäminen itsestään selvästi tasa-arvoisiksi johtaa siihen, ettei ihmisten välisiä sosiaalisia suhteita ja niihin liittyviä valta-asetelmia käsitellä juuri lainkaan, aivan kuin kulttuurit olisivat olleet täysin homogeenisia ja vailla jännitteitä.

Hyvä esimerkki tästä eri aikakausien välille muodostuvasta erosta on se, millä tavalla hienot ja kallisarvoiset löydöt yhdistetään vaurauteen, statukseen ja yläluokan olemassaoloon ainoastaan pronssi- ja rautakauden osalta. Ensinnäkin joidenkin yksittäisten löytöjen tai löytöryhmien kohdalla mainitaan niiden kuuluneen vauraalle tai korkeassa asemassa olevalle henkilölle:

”On selvää, että ristiriipukset ovat kuuluneet korkeassa asemassa olevalle kirkonmiehelle” (Kansallismuseo).

”Pronssikauden ja rautakauden miesten haudat kertovat enimmäkseen miehistä, jotka osoittivat valtaansa hienoilla aseilla. Nämä ovat kaikki olleet sotureita tai päälliköitä.” (Kansallismuseo, multimedia)

Tällaisissa kuvauksissa hienoilla ja kallisarvoisilla löydöillä näyttää olevan itsestään selvä yhteys valta-asemaan; tässä korostuu käsitys, että nimenomaan taloudelliset tekijät määräisivät yksilön yhteiskunnallisen aseman (ks. luku 2.3.3). Lisäksi arvokaiden löytöjen pohjalta tehdään yleisempiäkin oletuksia rikkaan yläluokan olemassaolosta. Esimerkiksi Kansallismuseon mukaan merovingiajalle ”olivat ominaisia haudat, joissa oli paljon kalliita aseita. Tämä kuvastanee päällikköyhteiskunnan olemassaoloa.” Pronssikaudella puolestaan ”Pronssi oli kallista kauppatavaraa ja sen omistaminen ja välitys oli ainakin läntisen pronssikulttuurin piirissä keskittynyt yläluokalle.” Myös Espoon kaupunginmuseon mukaan ”Pronssiesine oli kallis tuontiesine ja vaurauden merkki” ja pronssikaudella ”näyttäviä hautamuistomerkkejä lienee tehty vain yhteiskunnan johtohenkilöille.” Löydöt ovat siis suora todiste eriytyneen yhteiskunnan olemassaolosta.

Myös kivikauden aineistossa on esineitä, kuten piitä ja meripihkaa, joita voitaisiin pronssin lailla kuvata kalliiksi tuontitavaraksi ja joilla onkin toisaalla esitetty olevan

yhteys statukseen (esim. Núñez & Franzén 2011, 10, 12). Pohjois-Pohjanmaan museossa meripihkaa kuvataankin peräti ”kivikauden kullaksi”; se oli ”kivikauden halutuin korumateriaali ja aikansa ylellisyystuote.” Tästä huolimatta tämän ylellisyystuotteen kohdalla, toisin kuin pronssin, ei lainkaan pohdita sen yhteyttä rikkaisiin yksilöihin tai mahdollisen yläluokan olemassaoloon, vaan kivikauden harvinaiset materiaalit esitetään näyttelyissä puhtaasti kauppatavarana:

”Piikiven runsas käyttö kertoo kauppasuhteista kaukaisiin alueisiin. Myös viherliuskeesta ja meripihkasta tehdyt esineet olivat tuontia.” (Espoon kaupunginmuseo)

”Suomessa tuntemattomista aineista kuten piistä, meripihkasta ja sembramännystä valmistetut esineet osoittavat kaukaisia, ilmeisesti vaihtokaupan välityksellä ylläpidettyjä yhteyksiä.” (Keski-Suomen museo)

Muita sosiaalisia merkityksiä näillä esineillä ei näytä olleen, tai ainakaan niistä ei puhuta. Vaurauteen, statukseen ja yhteiskuntaluokkiin liittyvien kysymysten jättäminen kivikauden kohdalla käsittelemättä ei siis perustu niinkään siihen, ettei näyttelymateriaali tarjoaisi siihen mahdollisuutta. Todennäköisemmin oletus kivikauden tasارvoisuudesta on vain ollut niin vahva, ettei näiden kysymysten käsittelyä ole pidetty mielekkäänä; tai vastaavasti pronssiin ja asehautoihin liittyvät stereotyyppiset näkemykset ovat olleet niin vahvoja, että ne ovat päässeet siellä näkyvimmin esille.

Sosiaalisen evoluution korostaminen voi johtaa jopa sellaiseen mielikuvaan, ettei kivikaudella ole ollut juuri mitään sosiaalisia rakenteita tai sosiaalista toimintaa. Kansallismuseo tosin kertoo meille, että ”Käsitykset maailman olemuksesta säätelivät myös yhteisön ja suvun sosiaalisia rakenteita”, mutta näitä rakenteita ei kuitenkaan paljasteta. Muissa näyttelyissä yhteisöjen rakenteen kuvauksissa mainitaan ainoastaan suku ja perhe, jotka siten näyttävät olevan ainoita kiinteitä sosiaalisia rakenteita kivikaudella. Pronssi- ja rautakaudella sen sijaan yhteiskunnan järjestäytyneisyyttä korostetaan. Mielenkiintoisen kontrastin rautakauden, pronssikauden ja kivikauden välillä muodostaa esimerkiksi se, miten näiden aikakausien monumentaalirakenteita – muinaislinnoja, hautaröykkiöitä ja jätinkirkkoja – käsitellään:

”[Muinaislinnojen] rakentamisen on oletettu osoittavan yhteiskunnallista järjestäytymistä.” (Kansallismuseo)

”[Pronssikaudella] elettiin todennäköisesti hyvin organisoidussa päällikköyhteiskunnassa. Hautarakennelmat ovat nimittäin niin isoja, että oletetaan niiden olevan joukolla rakennettuja.” (Kansallismuseo, multimedia)

Sekä muinaislinnojen että röykkiöhautojen yhteistyötä vaatinut rakentaminen kuvataan siis merkiksi järjestäytyneestä yhteiskunnasta. Kuten Pohjois-Pohjanmaan museo mainitsee, myös jätinkirkkojen kohdalla ”Sekä niiden rakentaminen että ylläpitäminen on vaatinut pitkälle vietyä yhteistyötä paikan käyttäjiltä.” Tämä pitkälle viety yhteistyö ei nähtävästi kuitenkaan ole niin pitkälle vietyä, että voitaisiin puhua jo kivikauden kohdalla yhteiskunnallisesta järjestäytymisestä. Yhteisöt näyttävät paitsi järjestäytyvän, myös kehittävän sosiaalista toimintaa vasta maanviljelyn myötä: Kansallismuseon mukaan ”Peltoviljelyn myötä lisääntynyt ja pysyvästi paikalleen asettunut väestö tarvitsi erilaisia yhteisöllisiä toimintatapoja, jotka kehittyivät rautakauden loppupuolen kylissä.” Verrattuna pronssi- ja rautakauteen kivikauden yhteisöt näyttävät siten paitsi huonosti organisoiduilta, myös jokseenkin epäsosiaalisilta. Ei kuitenkaan liene perusteltua väittää, etteivät myös metsästäjä-keräilijäyhteisöt olisi tarvinneet ja luoneet ”erilaisia yhteisöllisiä toimintatapoja”.

Näyttelyiden kautta muodostuu siis sellainen kuva, että organisoitu yhteiskunta, yläluokat ja eriarvoisuus muotoutuvat vasta pronssi- ja rautakauden kuluessa, kun taas kivikaudella ihmisten väliset sosiaaliset suhteet perustuvat vain perheeseen ja sukuun tai löyhiin kauppayhteyksiin.³ Käsitys sosiaalisesta evoluutiosta, yhteiskunnan kehittymisestä yksinkertaisesta kompleksiseen ja tasa-arvoisesta eriytyneeksi, elää siten näyttelyissä vahvana ja värittää eri aikakausien yhteisöistä muodostuvia mielikuvia. Tähän on kiinnitetty huomiota aikaisemmissakin näyttelytutkimuksissa. Esimerkiksi organisoitujen struktuurien ja sosiaalisten suhteiden näennäisen syntymisen maanviljelyskulttuurin myötä ovat tuoneet tutkimuksissaan esille Adolfsson (1987, 150–153) ja Suomessa Turun linnan näyttelyä analysoinut Nyberg (1997). Uusevolutionististen näkemysten yleisyyttä voi selittää se, että evolutiivisella lähestymistavalla on näyttelyissä itse asiassa varsin pitkät perinteet. Turpeisen (2005, 61–62) mukaan kulttuurisen evoluution, yhteiskunnan kehittymisen yksinkertaisesta monimutkaiseen, esittäminen tuli kulttuurihistoriallisten museonäyttelyiden tehtäväksi 1800-luvun lopulla. Tähän aikaanhan sosiaalista evoluutiota tarkasteltiin lähinnä teknologian

---

³ Jonkin verran kivikaudella tosin näyttää olevan sukupuoleen ja ikään perustuvaa arvojärjestystä, jota käsittelem seuraavassa luvussa.

kehityksen kautta (ks. luku 2.3.3). Niinpä näyttelyissäkin esineet järjestettiin typologisiksi kehityssarjoiksi; ne toimivat kulttuurisen evoluution konkreettisina ilmentyminä (Turpeinen 2005, 62–64). Typologia ja kronologia ovat näihin päiviin saakka säilyneet esihistorian näyttelyiden tärkeinä, evoluutiota konkretisoivina esitystapoina. Uusevolutionistiset piirteet näyttäytyvät tätä vasten varsin luonnollisena jatkumona näyttelyiden perinteisille evoluutiota korostaneille konventioille.

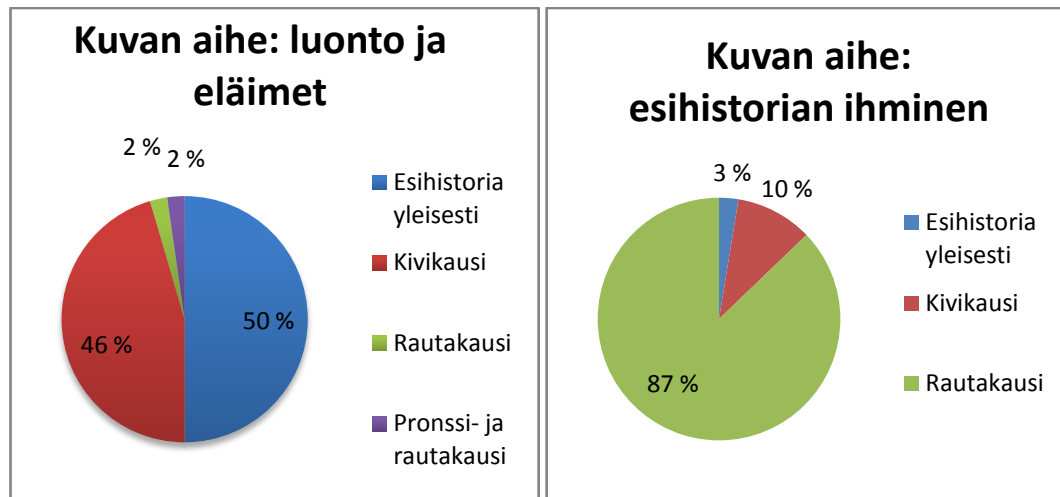
Adolfsson kuvaa sosiaalisen evoluution läsnäoloa näyttelyissä myös siten, että luodaan mielikuva ihmisyyshöhen siirtymisestä luonnosta kulttuuriin. Kivikaudella eletään luontoon sopeutuneina, elämästä puhutaan kuin huolettomasta vapaa-ajan vietosta luonnossa. Kun kivikaudella korostuu ihmisen ja luonnon välinen vuorovaikutus, myöhemmillä ajanjaksoilla painotetaan ihmisten välisiä suhteita ja sosiaalisia rakenteita. (Adolfsson 1987, 150–153.) Adolfssonin näkemys yhteisöjen kehittämisestä ”luonnosta kulttuuriin” näyttää sekin kuvaavan hyvin myös omaa tutkimusaineistoa. Kun sosiaalisia toimintatapoja siis korostetaan erityisesti rautakauden kohdalla, niin kivikaudella puolestaan korostetaan ihmisten suhdetta luontoon:

”Ekologinen ympäristö, ihmistä ympäröivä osa maailmankaikkeutta, määräsi elämisen puitteet. Uskonto, suku ja luonto koettiin näin erottamattomiksi ja niiden katsottiin olevan jatkuvassa vuorovaikutussuhteessa keskenään.” (Kansallismuseo)

”Metsästäjä-keräilijöiden elämä rytmittyi luonnon kiertokulun mukaan.” (Pohjois-Pohjanmaan museo)

”Ihminen sulautuu luontoon” (Kansallismuseo, multimedia)

Luonnon aseman korostuminen kivikaudella näkyy näyttelyissä myös visuaalisesti. Kun näyttelyissä esillä olevaa kuvamateriaalia tarkastellaan aiheittain (liite 2; kuva 7), voidaan huomata, että lähes puolet luontoa ja eläimiä esittävistä kuvista ovat esillä kivikauden yhteydessä. Loput sijoittuvat pääosin sellaisiin osioihin, joissa käsitellään esihistoriaa yleisesti painottamatta mitään tiettyä aikakautta; pronssi- ja rautakaudelta nämä kuvat puuttuvat lähestulkoon kokonaan. Kivikausi assosioidaan siten vahvimmin luontoon. Vastaavasti sellaiset kuvat, joissa on kuvattu esihistorian ihminen, sijoittuvat vain muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta rautakaudelle, korostaen yhteiskunnallisten ja sosiaalisten tekijöiden merkitystä tällä aikakaudella.

Kuva 7. Luonto ja eläimet painottuvat visuaalisesti kivikaudelle, ihmiset ja näiden sosiaalinen toiminta rautakaudelle.

Kun metsästäjä-keräilijöiden suhdetta luontoon korostetaan tällaisilla keinoilla, niin ääneen lausumattomaksi oletukseksi jää, että maanviljelysyhteisöt ovat puolestaan jollain lailla riippumattomia tai jopa vieraantuneita ekologisesta ympäristöstä ja luonnosta. On kuitenkin jokseenkin perusteetonta olettaa, etteivät esimerkiksi ilmastolliset olosuhteet ja vuodenaikojen kierto olisi olennaisessa osassa myös maanviljelysyhteisöjen elämässä (ks. esim. Zori & Brant 2012; Fiorentino *et al.* 2013; Harris 1998). Toisekseen vaikka kivikauden ihmisten suhdetta luontoon korostetaan, he eivät kuitenkaan näytä hallitsevan tuota suhdetta. Edellä lainatut tekstit esittävät kivikauden ihmisen sen sijaan varsin passiivisena; luonto ”määrää” ja ”rytmittää” toimintaa, kun taas ihminen ”sulautuu” luontoon sen sijaan että pyrkisi hallitsemaan tai hyödyntämään ympäristöään. Vastakohtaista ajattelutapaa aikakausien välillä heijastaa se, että Kansallismuseon mukaan ”Ihmisen toiminta ei vielä jättänyt luontoon pysyviä vaikutuksia” kivikaudella, vaan vasta karjanhoidon myötä ”ihmisen vaikutus luontoon alkoi ehkä näkyä”. Tämäkään väite ei ole ongelmaton, koska tutkimuksissa on osoitettu myös pyyntiyhteisöjen toiminnalla voivan olla merkittäviä vaikutuksia luontoon (esim. Bird *et al.* 2013).

Sodankäynti

Yhteiskunnan kehittyminen rauhanomaisesta sotaiseen on stereotypia, joka niin ikään liittyy sosiaaliseen evoluutioon (ks. luku 2.3.3). Näyttelyissä kysymystä konfliktien

ja sodankäynnin olemassaolosta kivikaudella käsitellään suoraan ainoastaan Kansallismuseon näyttelyn multimediassa teeman ”Rajariidat ja sodat” alla:

”Harvoja Suomen kivikauden esinetyyppejä voidaan yhdistää sotaan toimintaan. Keihäänkärjet ovat yhtä hyvin voineet olla metsästysvälineitä kuin aseita. Arvoituksellisia ns. pallonuijia on saatettu käyttää taistelussa. Kiviset vasarakirveet edustavat perinteisesti nimenomaan taisteluun yhdistettyä esinemuotoa ja kulttuuriryhmää, johon ne kuuluvat, kutsutaan myös sotakirveskulttuuriksi. Vasarakirveet ovat kuitenkin voineet olla pelkästään päällikön hallitsijamerkkejä.” (Kansallismuseo, multimedia)

On huomattava, että tekstissä ei puhuta varsinaisesti sodasta vaan ainoastaan ”sotaista toiminnasta”. Lisäksi kivikauden esineitä identifioidaan tekstissä aseiksi vain hyvin suurella varauksella; tämä näkemys välittyy myös näyttelyiden esineteksteistä, joissa sanaa ”ase” ei juuri käytetä. Vasarakirveiden mahdollinen käyttö sotakirveinä kylläkin mainitaan myös muualla Kansallismuseon näyttelyssä, ja lisäksi edellä mainitut kuvaukset vasarakirves- ja kampakeraamisen kulttuurin suhteesta kertovat meille näiden väestöryhmien välisistä mahdollisista jännitteistä. Kansallismuseon otsikko ”Vasarakirveskulttuurin puristuksessa” vihjaa melko voimakkaasti tällaisen jännitteen olemassaoloon. Itse tekstissä asia kuitenkin ilmaistaan varovaisemmin sanankääntein kertomalla, että vasarakirveskansa ”ehkä piti alistetussa asemassa” alkuperäisväestöä. Mitään ei myöskään sanota siitä, aiheuttiko tämä vasarakirveskulttuurin oletettu valta-asema mahdollisesti vastustusta alkuperäisväestön keskuudessa, vai sujuiko kampakeraamisen väestön alistaminen ilman minkäänlaisia konflikteja. Varovaisista tulkinnoista ja aiheen pinnalliseksi jäävästä käsittelystä huolimatta nämä Kansallismuseon esimerkit ovat kuitenkin ainoa yritys pohtia sodankäyntiä ja yhteisöjen välisiä jännitteitä kivikaudella; muutoin väestöjen välisiä suhteita käsitellään ainoastaan sukulaisuus- ja kauppayhteyksien osalta.

Sama Kansallismuseon multimedian teksti kertoo pronssi- ja rautakaudesta seuraavaa:

”Pronssikauden monet tikarit, miekat ja keihäät taas osoittavat, että kyseisellä aikakaudella on sodittu. Emme tiedä, mitkä ryhmät ovat sotaa käyneet, mutta rautakauden kuluessa muodostui erillisiä asutusseutuja tai maakuntia, jotka

varmasti ovat silloin tällöin riitaantuneet keskenään.” (Kansallismuseo, multimedia)

Nyt puhutaan siis jo suoraan sodasta eikä ”sotaisasta toiminnasta”. Toisin kuin kivi-kauden kohdalla, tekstissä ei enää tuoda esiin muita mahdollisia tulkintoja esineiden funktiosta; ne ovat yksiselitteisesti aseita. Tämä tulee esiin myös muualla näyttelyssä joidenkin esineiden kuvauksissa, kun puhutaan esim. ”sota-aseista”. Kuitenkin suorat viittaukset sodankäyntiin ja konflikteihin ovat myös pronssi- ja rautakauden kohdalla näyttelyissä melko harvinaisia aina rautakauden loppuun asti, jolloin ne yleistyvät yhtäkkiä sekä teksteissä että kuvissa. Esihistorian ihmisen visuaalisia representaatioita sisältävän aineiston joukossa on yhteensä 10 kuvaa, joissa kuvataan taistelutilannetta tai ihmisiä aseiden kanssa; nämä kaikki sijoittuvat rautakauden loppuun tai rautakauden ja keskiajan taitteeseen. Vastaavasti rauhanomaiset aiheet ovat visuaalisissa representaatioissa muinaispukuja lukuun ottamatta rautakaudella harvinaisia. Teksteissä puolestaan kerrotaan yhä useammin yksittäisten esineiden, kuten hopeakätkö löytöjen, yhteydestä levottomuuksiin, ja käsitellään sotaa nyt myös suoraan.

Keski-Suomen museossa kerrotaan rautakauden lopulla ilmenevistä Ruotsin ja Novgorodin Suomeen kohdistuneista laajentumispyrkimyksistä otsikon ”Ensimmäinen sota” alla seuraavaa:

”Maanviljelyn mahdollistaman väestönkasvun myötä syntyi eriytynyt yhteiskunta. Kehitys loi monenlaisia sisäisiä ja ulkoisia jännitteitä. Kun eri kulttuurien edut törmäsivät, aggressiivinen ihminen laittoi liikkeelle väkivaltakoneistonsa. Sota oli syntynyt.” (Keski-Suomen museo)

Kansallismuseossa on saman aiheen yhteydessä kuvattu sodankäyntiä melko tarkastikin:

”Sodankäynti oli sissisotaa. Pääosa linnavuorista on ollut paikallisten puolustajien tukikohtia, joilla on pyritty sitomaan vihollisen voimia ja joista käsin on tehty lyhyitä, mutta tehokkaita vastahyökkäyksiä. Väestö karjoineen on puolestaan vetäytynyt piilopirteille.” (Kansallismuseo)

Ensimmäinen lainaus tiivistää hyvin yhteen evolutionistisen käsityksen yhteisöjen kehityksestä: uusi elinkeino mahdollistaa sosiaalisen evoluution yksinkertaisesta kompleksiseen, tasa-arvoisesta eriytyneeseen, rauhanomaisesta sotaan. Kovin

kaukana ei ole mielikuva, että sota oli jopa tämän yhteiskuntakehityksen väistämätön seuraus. Tähän väitteeseen liittyy jo filosofisia ja moraalisia kysymyksiä ihmisluonnosta: onko aggressiivisuus todella ihmisen sisäsyntyinen ominaisuus, joka aktivoituu väistämättä tietyissä olosuhteissa? Myös Adolfsson (1987, 165–166) kiinnitti tutkimissaan näyttelyissä huomiota siihen, että pronssi- ja rautakaudella sodasta ja konflikteista puhuttiin välttämättöminä, ihmisluontoon kuuluvina. Pelkistämällä sodat ihmisen sisäsyntyisen väkivaltaisuuden tulokseksi tuotetaan jokseenkin pessimististä kuvaa ihmisestä ja annetaan konfliktien taustalla olevista syistä kenties turhan yksinkertainen vaikutelma.

Rauhanomainen esihistoria vaikuttaa joka tapauksessa yhtäkkiä vaihtuvan väkivaltaiseen historiaan. ”Ensimmäinen sota” viittaa siihen, ettei yhteisöjen välisiä konflikteja aiemmin ole ollut tai että niitä ei ainakaan voi kutsua sodaksi; tässä näkyy tapa määrittää sota nykyajan kriteerien mukaan (ks. luku 2.3.3). Nyt kun nämä kriteerit ilmeisesti täyttyvät, sodankäynnin ”moderni” luonne vielä korostuu kielenkäytössä. Kansallismuseon tekstissä modernista sodankäynnistä tutut termit, kuten ”sissisota” ja ”tukikohta”, luovat vähintäänkin mielikuvien tasolla yhteyden rautakautisen ja modernin sodan välille. Vielä selvemmin sodankäynnistä muodostuu joskus vääristyneen uudenaikainen kuva visuaalisten representaatioiden kautta. Esimerkiksi Kansallismuseossa on esillä suurennos 1400-luvulla valmistetun Pyhän Henrikin sarkofagin kaiverruksesta, joka kuvaa ns. ensimmäistä ristiretkeä (kuva 8). Kuvassa sekä Ruotsin että Suomen ”armeijat” vaikuttavat varsin järjestäytyneiltä, ja aseet ja varusteet vastaavat ennemminkin tekoajankohdan kuin 1100-luvun tyyliä.

On kuitenkin huomattava, että rautakauden lopun sotaaisuutta on korostettu selvästi ainoastaan tutkimusaineistoni vanhimmissa näyttelyissä, Kansallismuseossa ja Keski-Suomen museossa. Uudemmissa näyttelyistä ainoastaan Pohjois-Karjalan museossa on muutama taistelukuva, jotka kuitenkin ovat osa perusnäyttelyyn kuuluvaa aikajanaa eivätkä varsinaista esihistorian näyttelyä. Uudemmissa näyttelyissä rautakauden sotaaisuus ei siten korostu, mutta tämä ei johdu aiheen tasapuolisemmasta käsittelystä vaan siitä, ettei sodankäyntiin ja konflikteihin liittyviä kysymyksiä käsitellä ollenkaan. En tiedä, onko uusissa näyttelyissä haluttu välttää rautakauden loppuun liittyviä stereotypioita, mutta ainakaan niitä ei ole yritetty aktiivisesti korjatakaan käsittelemällä sodankäyntiä monipuolisemmin.

Kuva 8. Suurennos Pyhän Henrikin sarkofagin kaiverruksesta koristaa Kansallismuseon esihistorian salin seinää. Näyttelyn loppuun sijoittuva kuva symboloi esihistorian ja historian väkivaltaista murrosta. Anakronistisia piirteitä sisältävä kuva ei anna todenmukaista käsitystä ajan sodankäynnistä.

Sodankäynnin jättäminen kokonaan käsittelemättä voi kuitenkin olla ongelmallista. Adolfsson esitti huomion siitä, etteivät arkeologisissa näyttelyissä olevat aseet kerro sodasta tai väkivallasta, vaan kaupasta ja teknologiasta. Aseiden sosiaaliset merkitykset jäävät esteettisten ominaisuuksien varjoon; aseet eivät ole sodan symboli vaan estetiikan ilmaisu. Samoin hänen mukaansa asettelulla ja kielenkäytöllä korostettiin aseiden esteettisyyttä. Adolfsson kutsuu tätä sosiaalisten kysymysten piiloon jäämistä historian estetisoitumiseksi. (Adolfsson 1987, 99–107.) Yhtäläisyyksiä Adolfssonin huomioihin voi nähdä esimerkiksi Kansallismuseon vitriinissä, jossa on rivi miekkoja asetettuna näyttävästi pystyyn; aiheena ei suinkaan ole sodankäynti, vaan metalliteknikka (kuva 9). Toisena esimerkkinä mainittakoon samasta näyttelystä merovingiaikaan liittyvä teksti, jonka otsikkona on ”Kotimaista korutuotantoa” mutta jossa

itse asiassa esitellään lähinnä aseita ja kuvataan niitä vieläpä sanoilla ”kallis” ja ”hie-
no”; tämä jos mikä kielii tavasta mieltää aseet korujen kaltaisiksi, ennen kaikkea es-
teettisiksi esineiksi. Vaikka Kansallismuseossa käsitellään sodankäyntiä muualla,
niin sotaan liittyvillä esineillä, aseilla, on siis usein estetisoitunut rooli. Tämä liittyy
laajemmin luvussa 4.1 käsiteltyyn näyttelyiden esine- ja arkeologiakeskeisyyteen
sekä sosiaalisten kysymysten piiloon jäämiseen.

Kuva 9. Miekkojen esteettistä esillepanoa metallitekniikkaa käsittelevässä vitriinissä. Yllä olevat pienet kuvat esittävät koristelun yksityiskohtia. Kansallismuseo.

Kehitys kohti parempaa?

Yllä on tuotu esiin useita esimerkkejä siitä, miten sosiaaliseen evoluutioon liittyvät käsitykset ja stereotypiat värittävät näyttelyiden välittämää kuvaa esihistorian yhteisöistä. Mutta kuvataanko tämä evoluutio kehityksenä kohti parempaa nykypäivää? Kaikki tutkimani näyttelyt ovat pitkälti kronologian varaan rakentuneita, mikä voi Adolfssonin (1987, 139–144) tulkinnan mukaan yhdessä esinekeskeisyyden ja teknologian kehityksen korostamisen kanssa luoda illuusiota alati eteenpäin menevästä ja paremmaksi kehittyvästä kulttuurista, nykypäivän edustaessa tämän kehityksen huip-
pua. Tätä mielikuvaa voi edistää se, jos esihistorian näyttely sijaitsee museossa en-
simmäisenä, johdatuksena myöhemmälle historialle – tutkimistani museoista näin on
viidessä tapauksessa, vaikka esihistorian osuuden voi useimmiten myös ohittaa (ks.
luku 3.2). Pohjimmiltaan kronologinen näkökulma kuitenkin tarkoittaa vain ajassa

tapahtuvien muutosten esiin tuomista, mikä ei vielä yksinään viittaa siihen, että kyse olisi muutoksesta parempaan.

Näyttelyistä löytyy kuitenkin joitain esimerkkejä siitä, että yhteisöjen kuvauksissa korostuvat niiden ”alisteinen” asema suhteessa muualla tai myöhemmin tapahtuvaan kehitykseen. Esimerkiksi mesoliittisen kivikauden kohdalla on kahdessakin näyttelyssä kerrottu, että keramiikan valmistusta ei vielä tunnettu. Tämä sinällään paikkansa pitävä huomautus johtaa siihen, että kuva mesoliittisista yhteisöistä määrittyy sen mukaan, mikä heiltä puuttuu myöhempiin ajanjaksoihin verrattuna. Vastaavasti Pohjois-Suomen kulttuurikehitystä rautakaudella kuvataan sen pohjalta, miten se ”jäi jälkeen” etelästä:

”Etelässä maanviljelys kohosi pääelinkeinoksi pyyntitalouden ohelle ja vakautti ravintotilannetta. Samaan aikaan kauppa vilkastui Itämeren piirissä ja sen myötä yhteydet Eurooppaan. Pohjoinen jäi kaikesta tästä syrjään, kehitys eteni hitaammin ja olot pysyivät pitkään vanhoillisina.” (Kansallismuseo)

Syrjään jääminen, hidas kehitys ja vanhoillisuus korostavat pohjoisen näennäistä pysähtyneisyyttä ja heikkoa asemaa etelään verrattuna, mitä voi verrata edellisessä luvussa esiin tulleeseen Pohjois-Suomen (ja saamelaisten) marginaalisempaan asemaan näyttelyissä ja arkeologian tulkinnoissa. Etelä-Suomi esitetään kehityksen johtajana ja siellä tapahtuvat muutokset edustavat ensiarvoista kehityskulkua; kun pohjoisessa ei tapahdu samoja muutoksia, se kuvataan kehityksen puutteena tai heikompänä kehityksenä. Näissä molemmissa esimerkeissä eri kulttuurien välille luodaan epätasa-arvoinen asetelma. Kun jotakin kulttuuria kuvataan vain sen pohjalta, mitä sillä ei (vielä) ole, jää kulttuurin ymmärtäminen täysin näiden vertailukohteiden varaan sen sijaan, että kulttuuria kuvattaisiin sen omista lähtökohdista. Tämä on yleinen ”toiseuden” käsittelyn ongelma (ks. luku 2.2). Jos mesoliittisen ihmisen itse pitäisi kertoa omasta elämästään meille, hän tuskin aloittaisi kertomalla, että ei osaa tehdä saviastioita.

Edellä olevissa esimerkeissä kerronta on myös korostetun teleologista: niissä korostuu tapahtumien vääjäämätön suunta kohti tunnettua lopputulosta (keramiikan keksiminen, siirtyminen maanviljelyyn). Myös aiemmin käsitellyt esimerkit sodan syntymisestä ja yhteiskunnan eriytymisestä maanviljelyksen seurauksena osoittivat, että yhteiskuntakehitys saattaa toisinaan vaikuttaa väistämättömältä ja siten luonnollisel-

ta. Adolfssonin (1987, 141, 144) mukaan näyttelyt luovatkin nimenomaan illuusion kulttuurin *vääjäämättömästä* kehityksestä (kohti parempaa). Teleologisuus on kuitenkin laajemminkin ajallisia muutoksia tarkastelevien arkeologian representaatioiden ongelma, joka korostuu suurten murrosvaiheiden kuvauksissa (Rudebeck 1996, 59, 66–67). Vaikka kehitystä ei siis suoranaisesti kuvattaisi muutoksena parempaan, esittämällä se väistämättömänä ja luonnollisena voidaan samalla legitimoida kehityksen lopullista päämäärää, nykypäivää.

4.4 Sukupuoli ja ikä

Tässä luvussa tarkastelen identiteetin kuvaamista sukupuolen ja iän näkökulmasta. Aluksi käsittelen eri sukupuolien ja ikäryhmien näkyvyyttä yleisellä tasolla. Tämän jälkeen puran auki näyttelyiden välittämiä stereotypioita sukupuolten välisestä työ- jaosta ja siihen liittyvästä arvottamisesta. Tarkastelen myös lasten ja vanhusten jäämistä näyttelyissä marginaaliseen rooliin. Lopuksi kiinnitän vielä huomiota sukupuolten esittämiseen liittyvään vastakkainasetteluun ja sen merkitykseen esihistorian miesten ja naisten identiteetin muodostumisessa.

Sukupuolten ja ikäryhmien näkyvyys

Sukupuoli ja ikä yksilön ominaisuuksina tai sosiaalisina ryhminä tulevat näyttelyissä esille selvästi harvemmin kuin edellisessä luvussa käsitelty status ja vauraus. Sukupuoleen ja ikään viittaavia sanoja esiintyy useimmiten yksittäisten hautalöytöjen yhteydessä, mutta kuten luvussa 4.1 tuli esiin, yleensä tyydytään vain kuvailemaan hautaa eikä käsittelemään vainajan identiteettiä syvällisemmin:

”Haudasta 56 löytyi noin 45-vuotias, 165–170 cm pitkä naisvainaja, joka lepää selällään. Vainaja on laitettu puiselle alustalle ja hänen päälleen on myös asetettu puuta. Vainajalle on annettu mukaan...” (Kansallismuseo)

Hautojen kuvauksista saamme lähinnä tietää, että esihistoriassa oli olemassa naisia, miehiä, lapsia ja vanhuksia, mutta emme mitään näiden ryhmien suhteesta toisiinsa tai sukupuolen ja iän merkityksestä yksilölle. Aiheesta vaikeneminen ei kuitenkaan tuota siitä ”neutraalia” kuvaa vaan voi pikemminkin antaa olettaa, että roolit ja iden-

titeetit ovat itse asiassa olleet samanlaisia kuin nykyään. Myös aikaisemmista esihistorian näyttelyitä koskevista tutkimuksista ilmenee, että sukupuolten (tai muiden sosiaalisten ryhmien) välistä suhdetta ei useinkaan käsitellä suoraan; se voi tulla esille vaivihkaa esimerkiksi kielenkäytön (Jones & Pay 1994, 164) tai sen kautta, millaisena sukupuolten työnjako esitetään (Adolfsson 1987, 162). Myös visuaalisten representaatioiden merkitys mielikuvien muodostumisessa on suuri; ihmishahmoja kuvaavissa visuaalisissa representaatioissa hahmojen ikä ja sukupuoli ovat yleensä helposti havaittavissa.

Sukupuoliarkeologian esiin nostamien ”unohdettujen” ryhmien – naisten, lasten ja vanhusten – on usein todettu olevan esihistoriallisia yhteisöjä esittävissä kuvissa määrällisesti marginaalisessa asemassa, joka ei vastaa yhteiskunnan todellista rakennetta. Sukupuolet ja ikäluokat on lisäksi esitetty kuvissa stereotyyppisissä rooleissa, jotka lähinnä heijastavat ja legitimoivat nykypäivän rooleja ja yhteiskuntarakennetta. (Hurcombe 1997; Phillips 2005, 84–86; Solometo & Moss 2013, 125, 129, 131.) Myös näyttelyissä naisten, lasten ja vanhusten on yleisesti ottaen todettu jäävän näkymättömiin (Wood & Cotton 1999, 33; Adolfsson 1987, 162) tai saavan vain passiivisen tarkkailijan roolin, kun taas miehet ovat olleet hallitsevassa roolissa (Wood & Cotton 1999, 33). Kyse ei siis ole vain määrällisestä, vaan myös laadullisesta erosta siinä, miten nämä eri ryhmät näyttelyssä esitetään. Vaikka naisille olisi annettu näyttelyssä tilaa, heidän roolinsa ei ole ollut merkittävä kokonaisuuden kannalta; jos miehet vievät tarinaa eteenpäin, ihmiskunnan historiasta tulee miesten historiaa (Sørensen 1999, 138–141).

Jos tarkastellaan omaa tutkimusaineistoani puhtaasti sukupuolten ja ikäryhmien määrällisen näkyvyyden osalta, päästään osittain samankaltaisiin tuloksiin kuin aiemmissa tutkimuksissa. Visuaalisessa aineistossa selkeästi mieheksi tunnistettavia hahmoja on yhteensä 58 ja naisia 53 – pikaisesti tarkasteltuna sukupuolten välillä ei siten näytä olevan määrällisesti huomattavaa eroa. Toisaalta aineistossa on näiden lisäksi 40 sotisopaan pukeutunutta hahmoa, joiden sukupuolta ei voi varmuudella sanoa; kontekstin ja muiden kyseisissä kuvissa esiintyvien mieshahmojen perusteella näidenkin voi kuitenkin olettaa esittävän miehiä. Tässä tapauksessa miesten kokonaismäärä visuaalisissa representaatioissa nousisi huomattavasti korkeammaksi kuin naisten. Ikäryhmien osalta visuaalinen epätasapaino on kuitenkin paljon selkeämpi. Lapsia ihmishahmoista on ainoastaan kuusi ja vanhuksiksi tulkittavia hahmoja yksi, joskin

hahmojen ikää on joissain tapauksissa hankala määrittää. Muualla havaitut erot sukupuolten ja ikäryhmien määrällisessä näkyvyydessä pitävät siis tämän aineiston kohdalla paikkansa ennen kaikkea ikäryhmien osalta: painotus on nuorena ja keski-ikäisessä aikuisväestössä.

Sukupuolten välinen työnjako ja arvottaminen

Visuaaliset representaatiot paljastavat monia sukupuolten työnjakoon liittyviä stereotyyppioita. Kivikauden osalta visuaaliset representaatiot kuvaavat ennen kaikkea arkipäivän tilanteita. Naiset on kuvattu valmistamassa tai kantamassa saviastioita (6), käsittelemässä nahkaa (2) ja hoitamassa lapsia (1); miehet on kuvattu valmistamassa kiviesineitä (5), kalastamassa (2) ja metsästysaseen tai kirveen kanssa (3). Näyttelyteksteissä työnjakoa on kivikauden osalta sivuttu vain yhdessä tapauksessa, joka osaltaan tukee visuaalisten representaatioiden välittämää sanomaa:

”Saviastioiden valmistusta on pidetty naisten tekemänä työnä, jolloin keksintö olisi kulkeutunut sukulaisseuduilta kaakosta naisten mukana.” (Pohjois-Karjalan museo)

Rautakaudella arkipäivän tilanteita kuvaavat visuaaliset representaatiot ovat harvinaisempia. Yhdessä rautakauden kotia esittävässä kuvassa naiset valmistavat ruokaa, kehräävät lankaa ja jauhavat jyviä, kun taas mies valmistaa vasaralla jotakin esinettä. Lisäksi toisessa, maanviljelyä erillisenä teemana käsittelevään osioon liittyvässä kuvassa on nainen ja mies kaskipellolla. Yleisempi aihe ovat sota- ja taistelutilanteita kuvaavat visuaaliset representaatiot, jotka sijoittuvat yksinomaan rautakauden loppuun, kuten edellisessä luvussa tuli ilmi. Taistelemisen näyttää luonteeltaan varsin miehiseltä; tämän ryhmän representaatioiden ihmishahmoista peräti 30 on tunnistettavasti miehiä ja vain 3 naisia, minkä lisäksi aiemmin mainitut 40 tunnistamatonta hahmoa todennäköisesti esittävät miehiä. Naishahmot ovat miessotureiden joukossa mielenkiintoinen poikkeus. Heitä esiintyy kahdessa kuvassa, jotka ovat esillä Pohjois-Karjalan museossa. Ensimmäisessä kuvassa nainen on kuvattu seisomassa taisteluun valmistautuvien tai sieltä palaavien sotureiden luona, kuitenkin ilman omia sotatarusteita, jolloin naisen rooli näyttää ennemminkin olevan miesten saattaminen matkaan. Toisessa kuvassa kuitenkin kaksi naista ja kaksi miestä on kuvattu taistelemassa rinnakkain novgorodilaisia vastaan (kuva 10). Naiset ovat jopa hieman edempänä kuin miehet, jolloin heidän merkityksensä taistelussa korostuu. Vaikka

taistelevinen on siis yleensä kuvattu miesten tehtävänä, on yhdessä representaatiossa haastettu tämä näkemys.

Kuva 10. Karjalaiset naiset ja miehet taistelevat novgorodilaisia vastaan. Kuva on peräisin Olaus Magnuksen Pohjoisten kansojen historiasta vuodelta 1555. Valitsemalla näyttelyyn naishahmoja sisältävä taistelukuva on voitu haastaa tyypilliset sukupuoliroolit. Pohjois-Karjalan museo.

Rautakaudelle sijoittuu myös huomattava määrä muinaispukuaiheisia kuvia ja rekonstruktioita. Muinaispukuaiheissa ihmiset on useimmiten kuvattu vain seisomassa puku päällä, mutta mukana oleva ”rekvisiitta” paljastaa sentään jotain heidän tekemisistään. Naishahmoilla ei tyypillisesti ole käsissään mitään: ainoita poikkeuksia ovat pukujen osat tai korut sekä yksi astia ja yksi nippu viljankorsia, jotka voidaan yhdistää taloudenhoitoon. Sen sijaan kaikilla harvoilla miehillä (miesten pienestä lukumäärästä tässä ryhmässä on puhetta myöhemmin) on käsissään yksi tai useampi ase tai työkalu, yleisimpinä keihäs ja kirves. Nämä esineet viittaavat jälleen kerran työnjakoon ainakin metsästyksen ja sotimisen osalta. Lisäksi niiden läsnäolo korostaa miehiä työtä tekevinä, aktiivisina hahmoina, kun taas kädet tyhjinä seisovat naiset näyttäytyvät lähinnä passiivisina mannekiineina (kuva 11). Osittain esineiden jakautuminen tällä tavalla tosin johtuu hautalöydöistä, johon kyseiset rekonstruktiot perustuvat. Kuitenkin esimerkiksi Keski-Suomen museon pukurekonstruktio perustuu naisen hautaan, jossa tekstin mukaan oli myös keihäänkärki. Keihästä ei kuitenkaan ole

rekonstruoitu tai käytetty sukupuolistereotyyppien haastamiseen: miksi naisella oli keihäs, jos miehet hoitivat metsästämisen ja sotimisen?

Kuva 11. Muinaispukukuvissa vain miehillä on työvälineitä. Tämän kuvan Aino-puku ja ”muinaissuomalainen mies” ovat kuvatekstin mukaan Theodor Schvindtin käsialaa vuodelta 1895.

Näyttelyistä välittyvä käsitys sukupuolten välisestä työnjaosta on hyvin pitkälti linjassa niiden huomioiden kanssa, joita esimerkiksi Tiina Kuokkanen (2008) on tehnyt tutkiessaan sukupuoliarkeologisesta näkökulmasta suomalaisarkeologien käsityksiä työnjaosta arkeologian yleisteoksissa, tutkimuksissa ja opinnäytteissä. Näissä ilmenee monia samoja stereotyyppioita: miehet tekivät pitkiä metsästys- ja kaupparetkiä, hankkivat metsästäjällä ja kalastamalla pääosan ravinnosta sekä valmistivat kiviesineitä; naiset pysyivät lähempänä kotia, keräilivät, valmistivat asusteita ja saviastioita sekä hoitivat lapsia. (Kuokkanen 2008, 133–136.) Näyttelyt heijastavatkin pitkälti Suomessa ja arkeologiassa yleisemminkin vallinneita käsityksiä sukupuolten eriytyneestä työnjaosta (ks. myös Gilchrist 1999, 37–38). Vastaavien stereotyyppien on myös muualla todettu toistuvan visuaalisissa representaatioissa. Työnjaon kautta naisten elinpiiri näyttää usein rajautuvan kotiin, kun taas miehet hallitsevat julkista, kodin ulkopuolista tilaa ja siihen liittyviä tehtäviä. (esim. Solometo & Moss 2013, 131).

Sukupuoleen perustuvaa työnjakoa on tietysti voinut olla esihistoriassa ja ”stereotyyppiatkin” voivat olla osittain oikeita; niitä on perusteltu anatomisten seikkojen lisäksi etnografisella aineistolla, joka kuitenkin on usein ymmärretty väärin (Herva 2001, 28). Itse asiassa etnografisten tutkimusten perusteella sukupuolten roolit eivät läheskään aina ole olleet näin yksiselitteisiä eikä työnjako edes välttämättä ole perustunut

nimenomaan sukupuoleen (Kuokkanen 2008, 133, 135–136). Hautalöydötkään eivät itsestään selvästi anna todellista kuvaa työnjaosta, sillä hautoihin on voitu laittaa muitakin kuin vainajan elinaikanaan käyttämiä esineitä (Gilchrist 1999, 36). Sukupuoliarkeologinen tutkimus onkin osoittanut monet stereotyyppiset oletukset miesten ja naisten rooleista vääriksi (Pyburn 2008, 115) ja korostanut sukupuolen ohella muiden tekijöiden (esim. ikä, kyvyt, yhteiskuntaluokka, uskonto) vaikutusta yksilöiden identiteetin ja toiminnan muodostumisessa (Geller 2009, 69).

Kuva 12. Kivikauden kylässä miehet pitävät nuotion äärellä taukoa metsästyksestä naisten hoitaessa taustalla lapsia ja valmistaessa saviastioita. Vantaan kaupunginmuseo.

Eri sukupuoliin yhdistettyjä töitä myös arvotetaan eri tavalla. Sukupuoliarkeologiassa on kiinnitetty huomiota arkeologiassa perinteisesti vallinneisiin androsentrisiin käsitteisiin. Androsentrisyydelle on tyypillistä miesten työn korostaminen; miehet ja miesten työ on esitetty keskeisempänä ja arvokkaampana. Visuaalisiin representaatioihin tämä on heijastunut esimerkiksi siten, että stereotyyppistä naisten työtä tekevät naiset on sijoitettu kuvissa taka-alalle. (Solometo & Moss 2013, 125, 132.) Vastavankaltaista asettelua on käytetty myös Vantaan kaupunginmuseon kivikauden kylän

pienoismallissa, jossa naiset ja lapset on sijoitettu asetelman taka-alalle ja reunustoille, asuinrakennusten välittömään läheisyyteen; miehet puolestaan ovat keskeisimmällä paikalla kokoontuneena nuotion ympärille metsästysaseineen (kuva 12). Miesten ja heidän työnsä merkitys siten korostuu, ja naisten ja lasten paikka näyttää olleen kotona. Naiset esitetään asettelun kautta myös sosiaalisesti eristyneinä: he keskittyvät vain omaan työhönsä eikä heillä ole katsekontaktia keneenkään hoidettavaa lasta lukuun ottamatta. Tämä antaa olettaa, ettei heillä ole samankaltaista sosiaalista kanssakäymistä keskenään kuin miehillä. Lasten sosiaalinen piiri rajoittuu niin ikään leikkitovereihin ja omaan hoitajaan.

Sukupuolten ja heidän työnsä arvottaminen on muutenkin ollut arkeologiassa yleistä. Nimenomaan miesten työt on usein arvotettu naisten töitä korkeammalle korostamalla niiden tärkeyttä tai vaativuutta (Kuokkanen 2008, 133–136); vaativina pidetyt ja uutta luovat työt onkin usein automaattisesti nähty miesten vastuuna (Herva 2001, 28). Merkkejä tällaisesta arvottamisesta voimmekin nähdä siinä, millä tavalla näyttelyissä kuvataan eri sukupuoliin yhdistettyjä töitä, kuten kivitekniikkaa ja keramiikan valmistusta. Kivitekniikkaa käsitellään omana aihepiirinään kahdessa näyttelyssä ja keramiikan valmistusta kolmessa; näkyvyyden puolesta keramiikan valmistus on siis paremmin edustettuna eikä siinä mielessä vähemmän merkittävänä pidetty. Kuitenkin kivitekniikkaa käsittelevissä teksteissä korostetaan enemmän esineiden valmistajien ammattitaitoa:

”Kiventyöstäjän täytyi tuntea tarkoin materiaalinsa ominaisuudet eli se, miten kukin kivilaji käyttäytyi ja mikä kivilaatu soveltui parhaiten kuhunkin työkaluun.” (Pohjois-Pohjanmaan museo)

”Koska kivilajien ominaisuudet ja niihin soveltuva käsittelytekniikka tunnettiin hyvin, saatiin niistä suhteellisen vaivattomasti käyttökelpoisia välineitä.” (Kansallismuseo)

Keramiikan kohdalla vastaavia huomioita valmistajien tiedoista ja taidoista ei ole tehty, vaan tekstit keskittyvät valmistustekniikan kuvailuun. Vaikka kyseessä on uusi ja innovatiivinen teknologia, sen harjoittajien (naisten) työpanosta ei siis korosteta (kuten ei tuoda ilmi muitakaan keramiikkaan liittyviä sosiaalisia merkityksiä, ks. luku 4.1). Samoin yksittäisten esineiden kohdalla mainintoja niiden ”taidokkuudesta” on nimenomaan kivesesineiden yhteydessä. Taitoa on siis ainakin tässä tapauksessa

korostettu enemmän miesten kuin naisten työn kohdalla. Teksteissä itsessään työtä ei kylläkään yleensä assosioida kumpaankaan sukupuoleen, vaan assosiaatio syntyy pääasiassa visuaalisten representaatioiden kautta, joita esiintyy sekä samassa yhteydessä näiden tekstien kanssa että muualla näyttelyissä.

Teksteissä arvioidaan tiettyjä töitä joskus myös suuremmin. Kuten kivikauden kylässä, myös seuraavassa esimerkissä metsästäjät nousevat tärkeimpään asemaan. Kivikaudella nimittäin:

”Ihmisen asema riippui hänen yhteisölle tuottamansa hyödyn laadusta ja määrästä. Tärkeimmässä asemassa olivat täysikuntoiset metsästäjät. Vanhojen ihmisten asema perustui heidän tietoihinsa ja elämäkokemukseensa. Vanhat saattoivat olla myös shamaaneja tai tietäjiä.” (Kansallismuseo, multimedia)

Tekstissä vihjataan varsin suoraan, että metsästäys oli yhteisölle eniten hyötyä tuottava työ ja täysikuntoiset metsästäjät (miehet) siten tärkeimpiä yhteisön jäseniä. Muiden ihmisten (naisten, lasten ja muiden ei-täysikuntoisten) mahdollista osallistumista ravinnonhankintaan esimerkiksi pienriistan metsästyksen, linnustuksen, kalastuksen tai keräilyn kautta ei siten pidetä yhtä merkittävänä. Etnografisten tutkimusten perusteella niiden merkitys yhteisöjen toimeentulolle on kuitenkin voinut olla hyvinkin suuri (Gilchrist 1999, 39–40; ks. myös Kuokkanen 2008, 133–135 viitteineen). Suurriistan merkitys ravinnonhankinnassa on voinut korostua arkeologiassa liikaa mm. sen takia, että pienten lajien luut säilyvät huonommin; luuaineisto ei siis välttämättä anna oikeaa kuvaa eri lajien merkityksestä (Mannermaa 2004, 35–36). Kun ruokavalio myös on voinut vaihdella esimerkiksi vuodenaikojen mukaan, ei ole itsestään selvää, että suurimman osan ravinnosta olisivat kaikkina aikoina pyytäneet täysikuntoiset metsästäjät.

Lisäksi tekstissä juuri ravinnonhankinta esitetään työnä, joka tuottaa laadultaan ja määrältään suurinta ”hyötyä” yhteisölle ja on siten merkittävin tekijä yksilön aseman muodostumisessa. ”Hyötyä” mitataan siis ensisijaisesti materiaalisin tai taloudellisin perustein. Vasta vanhuksilla tiedot ja elämäkokemukset vaikuttavat heidän asemaansa, mutta niiden tuottama ”kulttuurinen hyöty” ei nähtävästi ole yhtä merkittävää. Kivikaudella ”hyötyä” ei kuitenkaan välttämättä ole mitattu näin, sillä käsitykset siitä, mikä toiminta ylipäätään on hyödyllistä, rationaalista tai tehokasta, ovat vahvasti kulttuurisidonnaisia. Länsimaisin kriteerein tarkasteltuna esihistorian yhteisön

hyödyllisenä pitämä toiminta voi vaikuttaa irrationaaliselta ja epäkäytännölliseltä. Kuitenkin esimerkiksi metsästyksen liittyvä ”rituaalinen toiminta” on voinut olla yhtä tarkoituksenmukaista ja hyödyllistä kuin itse metsästys. (Brück 1999, 320–322, 325–326.) Metsästyksen määrittäminen hyödyllisimmäksi työksi on siten jokseenkin perusteeton oletus, joka arvottaa esihistoriaa nykyajan kriteerien perusteella.

Lapset ja vanhukset

Työnjakoon liittyvät stereotypiat ja arvottaminen eivät kuitenkaan rajoitu vain sukupuoleen vaan heijastuvat myös siihen, miten lapsia ja vanhuksia käsitellään. Luvun alussa tuli esiin, että lapset ja vanhukset ovat näyttelyiden visuaalisessa materiaalisessa määrällisesti marginaalisessa roolissa, mikä luo mielikuvan epäsuhtaisesta, nuoriin aikuisiin painottuvasta ikäjakaumasta. Ainakaan lasten määrä (6/151 eli n. 4 %) tuskin vastaa todellisuutta elinvoimaisessa yhteisössä. Yhdessä näyttelytekstissä annetaan ymmärtää, että ikäjakauma kuitenkin on ollut tämänsuuntainen ainakin kivikaudella:

”Pikkulasten ja vanhusten määrä oli vähäinen, sillä paikasta toiseen siirtyvässä yhteisössä ei voinut olla monta sellaista jäsentä, jotka tarvitsivat apua liikkumisessa.” (Kansallismuseo, multimedia)

Olipa ikäjakauma todellisuudessa mikä tahansa, sen selittäminen tällä tavalla herättää jokseenkin hämmentäviä kysymyksiä: jos vanhuksia tai muita liikkumisrajoitteisia alkoikin olla liikaa tai lapsia syntyi yllättäen suunniteltua enemmän, oliko heistä pakko hankkiutua eroon? Jätettiinkö ylimääräiset vanhukset ja lapset oman onnensa nojaan kun tuli aika siirtyä eteenpäin? Tällaiseen nykyajan moraalikäsitelysten vastaiseen toimintaan viitataan toisaalla Kansallismuseon multimediassa myös talonpoikaisyhteisön kohdalla, jossa ”Huonoina aikoina lapsikuolleisuus lienee ollut erittäin suuri, mahdollisesti vastasyntyneitä jopa hyljättiin.” Näiden esimerkkien perusteella syntyy mielikuva, että lapset ja vanhukset ovat olleet yhteisöissä lähinnä taakka – eivät siis esimerkiksi tiedoillaan, taidoillaan ja työpanoksellaan yhteisöä hyödyttävä resurssi, josta on kannattanut pitää huolta. Mitään todisteita väitteiden tueksi ei kuitenkaan esitetä. Lisäksi puhuminen ”huonoista ajoista” arvottaa esihistoriaa suhteessa nykypäivän kriteereihin hyvästä elämästä, jossa sekä toimeentulo että moraalit ovat – tai niin teksti voi johdattaa ajattelemaan – korkeammalla kuin lapsia hylkäävissä esihistoriallisissa yhteisöissä.

Lapset on visuaalisissa representaatioissa sekä kivikauden että rautakauden osalta kuvattu leikkimässä leluilla keskenään (4) tai nousemassa naisen syliin (1). Teksteissä lasten tekemisiin viitataan lähinnä silloin, kun tietyt esineet yhdistetään lasten leikkeihin. Lasten asema yhteisöissä näyttää siten heijastelevan nykyaikaista käsitystä lapsuudesta leikkeihin varattuna aikana, jolloin lapsilla ei vielä ole oikeutta tai velvollisuutta osallistua aikuisten työhön. Toisaalta aihetta tarkemmin käsittelevässä Kansallismuseon multimediassa annetaan vastakkainen näkökulma:

”Lapsilla ei ollut erityisasemaa, vaan he osallistuivat töihin kykyjensä mukaan”
(Kansallismuseo, multimedia)

”Lapset olivat hyvin pienestä pitäen osa työvoimaa. Kivikautisilta asuinpaikoilta on löydetty pienikokoisia työkaluja, joista osa on ollut lapsille tarkoitettuja, osa ehkä erikoist työkaluja. Leikkien tarkoituksena oli opettaa tulevia työtehtäviä. Suurin osa leluista lienee ollut puusta ja luusta valmistettuja, joten niitä ei ole säilynyt. Pienistä savikuvioista osa on voinut olla lasten leluja.” (Kansallismuseo, multimedia)

Nämä maininnat lasten osallistumisesta työntekoon jäävät kuitenkin ainoiksi poikkeuksiksi. Tulevien työtehtävien opettelun korostaminen tässä esimerkissä kuitenkin heijastelee perinteistä tapaa käsitellä lapsuutta vain aikuisuuteen valmistautumisen näkökulmasta, jolloin lapsuus ei näyttäydy itsenäisenä identiteettinä (ks. luku 2.3.4). Lapset eivät nimittäin välttämättä vain harjoittele tulevia töitä, vaan jotkut työt saattavat kuulua pelkästään lapsille tai lapset voivat tehdä samat työt eri tavalla ja eri strategioita käyttäen kuin aikuiset (Baxter 2008, 165).

Vanhuksia ei yleensä lainkaan käsitellä näyttelyissä omana ryhmänään. Aiemmin käsitellyssä Kansallismuseon tekstissä todettiin vanhojen ihmisten voineen toimia shamaaneina tai tietäjinä, mutta kuten toin esiin, heidän työnsä näytti tällöinkin tuottavan vain toisarvoista hyötyä. Ei myöskään ole syytä olettaa, että tällaiset uskontoon tai rituaaleihin liittyvät tehtävät välttämättä rajoittuisivat vain vanhuksille, sillä joissain kulttuureissa esimerkiksi lapsilla on niissä tärkeä rooli (Baxter 2008, 166). Kun sekä lasten että vanhusten rooleja yhteisössä käsitellään varsin kapeasta näkökulmasta, heidän asemansa esihistoriassa näyttäytyy jokseenkin merkityksettömänä ja marginaalisena.

Sukupuolten vastakkainasettelu

Kuten edellä tuli esiin, arkeologialle perinteinen androsentrisyys on korostanut miehiä ja miesten töiden merkitystä. Lasten ja vanhusten käsittely kuitenkin osoitti, ettei eri ihmisryhmien ja töiden arvottaminen ole sidoksissa ainoastaan sukupuoleen, vaan myös ikään. Sukupuoltenkaan kuvaaminen ei kuitenkaan ole yksiselitteisesti vain naista alistavaa, vaan oleellisempaa on sukupuolten vastakkainasettelu. Sukupuolet esitetään usein perustavanlaatuisesti erilaisina; tämä näkyy esimerkiksi juuri tiukasti sukupuolen mukaan tapahtuvan työnjaon korostamisessa ja tiettyjen esineiden yhdistämisessä tiettyyn sukupuoleen. Lisäksi tyypillistä on, että sukupuolten vastakkainasettelu legitimoidaan esittämällä erot sukupuolten luonnollisina, biologiaan perustuvina ominaisuuksina. Esimerkiksi naisten toimintaa määrittävät siten lisääntyminen, hoivaava luonne ja fyysinen heikkous. (Solometo & Moss 2013, 125, 131.) Sukupuolten erilaisuuden korostaminen esittää miehet ja naiset yhtenäisinä ja yksiselitteisinä ryhminä, mikä rajaa kummallekin sukupuolelle muodostuvia identiteettejä.

Esittämällä työnjako ensisijaisesti sukupuoleen perustuvana korostetaan siis sukupuolten vastakkaisuutta, jota lisäksi luodaan näyttelyissä muillakin tavoilla. Esimerkiksi Adolfsson (1987, 99) kiinnitti huomiota siihen, että aseet assosioidaan miehiin ja korut naisiin kuin synnynnäisinä sukupuoliattributteina. Itse asiassa korujen lisäksi muutkin ulkonäköön liittyvät asiat näyttävät liittyvän läheisemmin naisiin. Esimerkiksi muinaispukuaiheisissa representaatioissa naisia on ylivoimaisesti suurin osa. Kaikissa muinaispukuaiheissa, jotka yhtä kuvaa ja yhtä pukurekonstruktiota lukuun ottamatta ovat Kansallismuseon näyttelystä, nainen tai pelkkä naisen puku esiintyy 34 kertaa, kun taas miehiä tai miesten pukuja on joukossa vain kuusi. Tämä epäilemättä johtuu ainakin osittain siitä, että muinaispukututkimus on Suomessa keskittynyt melkein yksinomaan naisten pukuihin; miesten haudoista ei ole tehty yhtään kokonaista muinaispukurekonstruktiota, vaikka tekstiililöytöjä on olemassa. Tämä puolestaan lienee seurausta tekstiiliarkeologian naisvaltaisuudesta ja naisjärjestöjen merkittävästä osuudesta rekonstruktioiden valmistamisessa. (Sahramaa 2011, 16–17, 19, 91–92; Lehtosalo-Hilander 2001.) Pukuaiheisten representaatioiden keskittymisen naisiin voi kuitenkin luoda näyttelyssä sellaisen jokseenkin perusteettoman, nykyisiin sukupuolistereotypioihin tukeutuvan vaikutelman, että vaatteet ja ulkonäkö eivät olleet miehillä yhtä tärkeä osa identiteettiä kuin naisilla. Tämä käsitys saa vahvistusta myös muualta näyttelyistä. Ulkonäköön ja koristautumiseen liittyvien esineiden

den, kuten korujen, yhdistämistä naisiin ei tietenkään voi katsoa pelkästään perusteettomaksi stereotypiaksi, jos oletetaan että hautalöytöjä on tulkittu oikein. Mielenkiintoista kuitenkin on, että kun miesten ”kauneudenhoitoon” liittyviä esineitä – stereotyyppien vastaisesti – ilmenee, leimataan ne ”turhamaisuudeksi”:

”Mutta hyvinkin inhimillisiä piirteitä löytyy rautakauden miehestä. Hän saattoi olla turhamainenkin. Laitilan Vainionmäen kalmistosta on löydetty miehen hauta, joka aseiden lisäksi sisälsi keritsimienmuotoiset sakset, partaveitsen, pinsetit, kamman ja rengasneulan. Hienoilla aseilla keikaroinut mies oli varmasti komean näköinen neulalla kiinnitetyssä viitassaan tukka siististi leikattuna, parta ajettuna ja kulmakarvat nypittynä.” (Kansallismuseo, multimedia)

Ulkonäöstään (tai hygieniastaan) huolehtivat miehet kategorisoidaan siten turhamaisiksi keikareiksi, kun taas naisilla esimerkiksi runsaat korut vaikuttavat tekstien perusteella olevan luonnollinen, vaurauteen ja korkeaan asemaan liittyvä attribuutti. Tämä vastakkainasettelu ei todennäköisesti anna totuudenmukaista kuvaa siitä, mikä koristautumisen merkitys on ollut rautakauden miesten tai naisten identiteetille. Pikemminkin se heijastaa historiallisia ja moderneja maskuliinisuuteen ja feminiinisyyteen liittyviä käsityksiä, joiden kautta ruumiillisuus, kauneus ja niihin liittyvät normit ovat määrittäneet nimenomaan naiseutta (ks. Puutio 2013, 19–21).

Kokonaisuudessaan tarkasteltuna näyttelyissä siis toistuvat sukupuoliarkeologian esille nostamat tyypilliset stereotypit sukupuolten ja ikäryhmien rooleista yhteisössä. Sukupuolet kuvataan vastakkaisiksi ryhmiksi, joiden roolit ja identiteetit poikkeavat ratkaisevasti toisistaan. Miehet eivät ole yksiselitteisesti enemmän tai näkyvämmiin esillä, mutta usein heidän roolinsa esitetään aktiivisempina tai heidän työnsä merkittävämpänä. Stereotypit eivät kuitenkaan ainoastaan ”alista” naista, vaan yhtä lailla miesten identiteetti näyttäytyy nykyisten sukupuolikäsitysten värittämänä ja rajoittamana, kuten esimerkki rautakauden miehen ”turhamaisuudesta” paljasti. Lapset ja vanhuksat puolestaan ovat lähes näkymättömissä, ja saavat parhaimmillaankin vain marginaalisen roolin. Stereotyyppioita haastavat representaatiot ovat harvassa. Siten näyttelyitä hallitsee dualistinen sukupuolikäsitys ja yksilöllisen identiteetin kiistävä tutkimustraditio: yksilöiden toiminta on tiukasti sidoksissa näiden ensisijaiseen viiteryhmään eli sukupuoleen ja ikään.

On tietenkin huomattava, että monet esillä olevista representaatioista ovat itse näytteilyitä (ja sukupuoliarkeologian esiinmarssia) vanhempia ja heijastavat siten oman aikansa käsityksiä. Esimerkiksi kahdessa näyttelyssä esillä oleva kuva kivikauden miehistä valmistamassa kiviesineitä on vuodelta 1929. Vanhojen representaatioiden esille laittaminen on kuitenkin tietoinen valinta, jossa on mahdollista käyttää harkintaa; olihan ainoa sukupuoliroolit haastava kuvakin vuodelta 1555. Lisäksi mukana on myös 2000-luvulta ainakin kaksi Kierikkikeskuksen valokuvaa keramiikkaa valmistavasta naisesta, eli uudemmissakaan representaatioissa perinteisiä rooleja ei yleensä ole haastettu. Representaatioiden ikä ei myöskään ole kävijälle syntyvien mielikuvien kannalta oleellinen tekijä ainakaan silloin, kun sitä ei mainita eikä mahdollisesti muuttuneita tutkimuskäsityksiä käsitellä representaation yhteydessä. Voidaan myös kysyä, missä määrin tutkimuskäsitykset todellisuudessa ovat muuttuneet; vaikka sukupuoliarkeologisella tutkimuksella on jo pitkä matka takanaan ja vanhoja stereotyyppioita on alettu vähitellen kyseenalaistaa, perinteiset käsitykset sukupuolten rooleista pitävät kuitenkin edelleen pintansa (Kuokkanen 2008, 140–141). Edelleenkin arkeologian ”valtavirtaa” edustavissa tutkimuksissa naiset ja miehet mielletään usein homogeenisiksi ryhmiksi, joiden välillä on luonnollinen työnjako (Geller 2009, 68). Kun tutkimuskäsitykset ovat muuttuneet hitaasti, niin samoin arkeologian representaatioihin sukupuoliarkeologian mukanaan tuomat uudet ajatukset ovat vaikuttaneet viiveellä – vanhat stereotyyppiat heijastuvat niihinkin edelleen (Solometo & Moss 2013). Kun tämän yleisen tilanteen pitää mielessä, tässä luvussa esiin tulleet havainnot näyttelyistä eivät ole kovin yllättäviä.

5 Yhteenvetoa ja pohdintaa

Olen tässä työssä tutkinut ihmis- ja kulttuurikuvaa suomalaisissa esihistorian näyttelyissä. Lähtökohtani näyttelyiden ihmis- ja kulttuurikuvan analyysille nousivat arkeologian teoriasta ja tutkimushistoriasta, siitä, millaisina esihistorian ihmiset ja kulttuurit on arkeologiassa nähty eri aikoina. Konkreettisenä näkökulmana tässä toimivat identiteetin tutkimuksen kolme tärkeää teemaa: etnisyyden, yhteiskunnallisen aseman ja sukupuolen tutkimus. Kertaan seuraavaksi tärkeimpiä analyysissa esiin nousseita huomioita. Tämän jälkeen siirryn pohtimaan näyttelyiden ihmis- ja kulttuurikuvaa vielä yleisemmällä tasolla sen kautta, miten ne pyrkivät olemaan näennäisesti neutraaleja esityksiä esihistoriasta, ja missä määrin tämä neutraaliuteen pyrkiminen on mahdollista tai edes mielekästä. Lopuksi tarkastelen vielä omien tulkintojeni relevanssia suhteessa muihin kävijöihin ja heidän tulkintoihinsa sekä tuon ilmi muita tutkimukseeni liittyviä rajoituksia.

Analyysin yhteenvetoa

Luvussa 4.1 käsittelin ihmisen roolia esihistorian näyttelyissä yleisellä tasolla. Kiinnitin huomiota erityisesti näyttelyiden arkeologia- ja esinekeskeisyyteen. Näyttelyille on tyypillistä tarkastella näyttelyaineistoa ennen kaikkea arkeologisen tutkimuksen kautta, kun taas esihistorian ihmisen identiteetti ja muut sosiaaliset kysymykset unohtuvat. Esihistorian ihmisen passiivisuus ja persoonattomuus luovat homogeenista kulttuurikuvaa, jossa ihminen ei näyttäydy yksilönä, toimijana tai sosiaalisena olentona. Sosiaalisten kysymysten ja ihmisen suoran esittämisen välttely voi olla tietoista, koska ei haluta esittää epävarmaa tai epäuskottavaa tietoa; kuitenkin tämä ihmisen ”piilottaminen” ei tee näyttelyiden menneisyyskuvasta neutraalia. Palaan tähän kysymykseen myöhemmin tässä luvussa vielä tarkemmin.

Luvussa 4.2 käsittelin näyttelyiden ihmis- ja kulttuurikuvaa etnisyyden näkökulmasta. Etnisyyskysymyksiin ei juurikaan oteta suoraan kantaa, mutta monet epäsuorat viitteet korostavat esihistorian suomalaisuutta ja marginalisoivat sitä kautta muita etnisiä ryhmiä. Suomalaisten juuret näyttävät ulottuvan kivikaudelle ja nyky-Suomi sekä alueena että käsitteenä sekoittuu esihistoriaan. Näyttelyt tukevat enimmäkseen varsin perinteistä etnisyyssäsitystä, jossa arkeologiset kulttuurit yhdistettiin etnisiin ryhmiin ja ryhmien etnisyyttä määriteltiin ulkoisin perustein, vaikka nämä käsitykset

on jo pitkään kyseenalaistettu tutkimuksessa. Pohjois-Karjalan museo kuitenkin toimi esimerkkinä näyttelystä, jossa esihistorian ihmisten identiteettiä käsiteltiin nykyisen etnisyyksäilyksen mukaisesti ja jossa vältettiin monet etnisyyden kuvaamiseen liittyvät yleiset ongelmat.

Luvussa 4.3 tarkastelin esihistorian yhteisöjen kuvaamista yhteiskuntarakenteen ja sosiaalisen evoluution näkökulmasta. Näyttelyt luovat mielikuvan sosiaalisesta evoluutiosta, jossa kivikautta kuvaa sosiaalisten rakenteiden ja sosiaalisen toiminnan puute, yksinkertaisuus, tasa-arvoisuus, rauhanomaisuus ja tiivis yhteys luontoon; pronssi- ja rautakautta puolestaan leimaavat organisoituneisuus, sosiaalisuus, eriarvoisuus, sodankäynti ja luonnosta vieraantuminen. Nämä stereotypiat ovat vaikuttaneet siihen, että jälkimmäisiä teemoja nostetaan esille vain myöhempien aikakausien kohdalla, vaikka näyttelyaineisto tarjoaisi mahdollisuuden pohtia niitä myös kivikauden osalta. Yhteiskuntakehitystä toisinaan myös arvotetaan, jolloin eri alueiden tai aikakausien kulttuurit asetetaan epätasa-arvoiseen asemaan. Yhteiskuntakehitys voidaan myös esittää väistämättömänä ja luonnollisena ja siten legitimoida kehityksen päämäärää, nykypäivää.

Luvussa 4.4 tarkastelin identiteetin kuvaamista sukupuolen ja iän näkökulmasta. Näyttelyt esittävät sukupuolten ja ikäryhmien roolit yhteisöissä usein stereotyyppisinä. Tekstien ja kuvien kautta muodostuu traditionaalisia, sukupuoliarkeologian jo pitkään kyseenalaistamia käsityksiä mukaileva kuva sukupuolten välisestä yksiselitteisestä työnjaosta. Ylipäättään sukupuolet kuvataan toisistaan vastakkaisina, homogeenisina ryhminä, joiden roolit ja identiteetit poikkeavat ratkaisevasti toisistaan. Miesten tai nimenomaan täysikuntoisten miesten työ näyttäytyy usein merkittävimpänä, kun taas erityisesti lapset ja vanhukset saavat varsin marginaalisen roolin. Sukupuoli ja ikä näyttävät siis tiukasti määrittävän yksilöiden toimintaa.

Kokonaisuudessaan voi sanoa, että näyttelyistä välittyvä ihmis- ja kulttuurikuva on kaikkien käsittelemieni teemojen osalta jokseenkin kaavamainen; esihistorian ihmisten ja yhteisöjen identiteetit näyttäytyvät usein yksiselitteisinä, itsestään selvinä ja stereotyyppisinä. Suorien ja epäsuorien viitteiden kautta muodostuvat tulkinnat edustavat yleisimmin melko perinteisiä ja osittain vanhentuneita tutkimuskäsityksiä, vaikka suurin osa näyttelyistä on 2000-luvulla rakennettuja. Osittain tämä voi johtua siitä, ettei identiteettiin liittyviä kysymyksiä ole pidetty näyttelyn kannalta tärkeinä

eikä niiden käsittelyyn ole siksi panostettu. Kysymysten tulkinnallisuus ja epävarmuus on myös voitu nähdä uhkaksi museon uskottavuudelle, ja turvallisempana tienä on pidetty mahdollisimman ”neutraalia” näyttelyä. Kuten seuraavassa pohdinnassa tuon esiin, neutraaliutta on kuitenkin mahdotonta saavuttaa.

Neutraalius ihanteena ja illusiona

Olen tässä työssä tutkinut esihistorian näyttelyitä representaatioina – mediaesityksinä, joissa esihistorian ihminen on läsnä vain välillisesti, sellaisena, miten nykypäivän ihminen hänet kuvaa. On väistämätöntä, että näyttelyt eivät voi antaa meille ”totuudenmukaista” tai ”aitoa” kuvaa esihistoriasta. Esihistorian ihminen on ”toinen”, vieras, jota meidän on vaikeaa tai mahdotonta ymmärtää ja yhtä mahdotonta esittää neutraalisti. Analyysissa nousi esille lukuisia esimerkkejä siitä, miten nykyajan käsitteet tai arvot heijastuvat esihistoriaan; hyviä esimerkkejä tästä olivat esimerkiksi luvussa 4.2 käsitelty ”Suomi”-käsite ja luvussa 4.4 käsitelty sukupuoliin ja ikäryhmiin liittyvät stereotypiat. Se, millaisena esihistorian ihminen näyttäytyy näyttelyissä, kertookin usein enemmän meistä – tavastamme ymmärtää menneisyyttä ja ihmistä – kuin siitä, millaisia esihistorian ihmiset ja heidän yhteiskuntansa ovat oikeastaan olleet.

Neutraalius ja objektiivisuus tai ainakin illuusio siitä näyttää kuitenkin olevan näyttelyissä jonkinlainen ihanne. Näyttelyt ovat luonteeltaan oppikirjamaisia: ne pyrkivät antamaan selkeän ja ristiriidattoman kokonaiskuvan oman toiminta-alueensa kulttuurikehityksestä kivilaudelta tähän päivään. Epävarman tiedon esittämistä kartetaan: vältetään ottamasta kantaa kysymyksiin, jotka nähdään tulkinnallisina ja vaikeina käsitellä ja joihin tiede ei anna varmoja vastauksia. Tämä johtaa siihen, mikä tuli analyysin yhteydessä tämän tästä esiin, että sosiaalisia ja identiteettiin liittyviä kysymyksiä ei käsitellä juuri lainkaan tai vain hyvin viitteellisesti. Esihistorian ihmiseen pidetään tarkoituksellista välimatkaa: ihminen on passiivinen, anonymi, kasvoton ja persoonaton. Ihminen piilotetaan mieluummin esineiden ja persoonattomien kulttuurien taakse kuin kuvataan yksilönä tai toimijana. Seurauksena on, että esihistorian ihmiset ja yhteisöt jäävät etäisiksi ja epämääräisiksi; he ovat kasvottomia esineiden valmistajia ja avuttomia kulttuurikehityksen pelinappuloita.

Epävarmaa ja tulkinnallista tietoa välttämällä näyttely pidetään sisällöltään näennäisesti objektiivisena. Samaa tarkoitusta palvelee myös näyttelyissä edelleen yleinen

traditionaalinen, systemaattinen esitystapa, jossa näyttely rakentuu kronologian ja esinetytologioiden varaan. Systemaattinen esitystapa ei nimittäin ole puhtaasti keino jäsentää näyttelyaineistoa tai muodostaa näyttelylle loogisesti etenevää rakennetta, vaan se myös korostaa näyttelyn roolia tieteellisenä ja näennäisen objektiivisena esityksenä. Museo ikään kuin vain järjestää ja laittaa esille esineet, ”faktat”, joiden kautta ihmisen suuri kertomus muodostuu kuin itsestään, ilman että museon tarvitsee tehdä omia tulkintoja. Häivyttämällä omaa rooliaan näyttelyaineiston tulkitsijana museo ikään kuin pesee kätensä siltä, millaista menneisyyskuvaa näyttely välittää. Tämä näennäisen neutraalin tieteellisyyden korostaminen näkyy myös siinä, että näyttelyelementit pidetään mahdollisimman perinteisinä ja neutraaleina. Ihmisen kuvia on vähän, eikä ääniä tai muita elävöittämiskeinoja uskalleta tai haluta hyödyntää; taiteellisuuden ja tulkinnallisuuden nähdään kenties olevan ristiriidassa näyttelyiden tieteellisen luonteen kanssa. Tieteellisyyden korostaminen näkyy myös luvussa 4.1 käsitellyssä näyttelyiden arkeologiakeskeisyydessä; kun arkeologiaa vielä esitellään mieluummin luonnontieteellisten metodien kautta kuin tulkintoihin perustuvana, humanistisena tieteenä, pyritään poistamaan loputkin epäilykset siitä että näyttely olisi jotain muuta kuin ”kovan tieteen” tuottama objektiivinen tietopaketti.

Tämä museoiden halu pitäytyä ”faktoissa” ja pyrkiä neutraaliuteen liittyy ehkä siihen, että museot eivät halua vaarantaa uskottavuuttaan, jota liian rohkeat tulkinnat voisivat syödä. Varmasti museot myös tuntevat olevansa vastuussa ”oikean tiedon” välittämisestä yleisölle, jolle elokuvat ja muut mediat voivat esittää enemmän tai vähemmän paikkansa pitäviä näkemyksiä esihistoriasta ja joka myös itse odottaa saavansa museosta virheetöntä tietoa. Tosiasiassa näyttelyn objektiivisuus tai neutraalius ei kuitenkaan voi olla kuin pelkkä illuusio. Neutraaliutta ei saavuteta, vaikka pyrittäisiin esittämään vain varmoina pidettyjä ”faktoja” ja vältettäisiin epävarmojen tulkintojen esittämistä, kuten juuri esihistorian ihmisten identiteetin ja muiden sosiaalisten kysymysten käsittelyä. Sitä ei myöskään saavuteta piilottamalla esihistorian ihminen esineiden taakse ja piiloutumalla itse näennäisesti objektiivisen (luonnontieteellisuuden) taakse. Vaikka tällaisen illuusion ylläpitäminen voi turvata museon selustaa ja vahvistaa sen auktoriteettiasemaa, se on näyttelyn välittämän ihmis- ja kulttuurikuvan kannalta yhtä merkityksellistä ja omalla tavallaan haitallisempaa kuin tulkinnallisen tiedon avoimempi käsittely.

Pikaisesti tarkasteltuna voisi tietysti saada sen kuvan, että suurimmat riskit näyttelyissä liittyvät juuri niihin tilanteisiin, kun esitetään rohkeita tulkintoja tai otetaan kantaa epävarmoihin, monia mielipiteitä herättäviin kysymyksiin. Itsekin tartuin analyysissani usein sellaisiin kohtiin näyttelyissä, joissa esitettiin suoria väitteitä esihistorian ihmisen identiteettiin liittyvistä kysymyksistä tai kuvattiin ihmistä visuaalisesti. Syynä on se, että niiden kautta näyttelyiden viestit näyttäytyivät selkeimmin ja kärjistyneimmin. Esimerkiksi juuri ihmisen kuvat ovat vahva ilmaisukeino, jossa on kieltämättä suuri riski sortua stereotypioihin, kuten luvussa 4.4 esiin tulleet sukupuolistereotypiat paljastivat. Toisaalta kuvilla on mahdollista myös rikkoa stereotypioita, mistä oli esimerkkinä naisia sisältävä taistelukuva Pohjois-Karjalan museossa. Kun taas näyttelyissä käsitellään suoraan sosiaalisia kysymyksiä, niillä on niin ikään taipumusta tyypistyä stereotypioiksi, kuten tuli esille esimerkiksi rautakauden sodankäynnin yhteydessä luvussa 4.3. Aiheesta vaikeneminen ei kuitenkaan ole yhtään sen ”vaarattomampi” vaihtoehto vaan voi johtaa siihen, että näyttelyn ”aukot” täytetään itsestään selvästi nykyisiin arvoihin ja ihmiskäsityksiin pohjautuvilla oletuksilla. Siten jos esimerkiksi sukupuolten rooleja ei käsitellä näyttelyssä lainkaan, ne voivat näyttäytyä itsestään selvästi samoina kuin nykyään. Lisäksi sosiaalisten kysymysten käsittelemättä jättäminen voi vääristää ja estetisoida historiaa, kuten tuli ilmi luvussa 4.3 sodankäynnin yhteydessä.

Lisäksi ihmis- ja kulttuurikuvaan vaikuttavat monet paljon viitteellisemmätkin ja helposti huomaamatta jäävät tekijät, joita ei voida välttää, vaikka kaikki ihmisen kuvat poistettaisiin eikä sosiaalisiin kysymyksiin otettaisi suoraan mitään kantaa. Esimerkiksi luvussa 4.2 tuli ilmi, että vaikka esihistorian ihmisten etnisyyttä ei näyttelyissä yleensä määritelty suoraan, esihistorian ”suomalaisuus” kuitenkin korostui monien epäsuorien viitteiden, kuten kielenkäytön, karttojen ja muiden näyttelyelementtien kautta. Näyttelyt eivät siis voi olla neutraaleja; esittivät ne viestinsä suoraan tai epäsuoraan, ne väistämättä välittävät tietynlaista kuvaa esihistoriasta. Näyttelyn viestien verhoaminen näennäisen neutraalin tieteellisyyden taakse voi kuitenkin tehdä viesteistä hankalampia havaita ja kyseenalaistaa, jolloin näyttely voi tahattomasti edistää sellaistenkin mielikuvien syntymistä, jota ei ensinkään ole tarkoitettu.

Nämä mielikuvat puolestaan eivät suinkaan ole harmittomia vaan pikemminkin varsin kauaskantoisia, sillä kuten analyysin eri teemojen yhteydessä nousi esiin, näyttelyt kommentoivat esihistorian ohella usein myös nykypäivää. Esimerkiksi luvussa

4.2 käsittelin sitä, millä tavalla esihistoria voi näyttäytyä suomalaisena tai suomalaisuuden syntyminen voi näyttäytyä esihistorian päämääränä; tällainen mielikuva on omiaan perustelemaan nykyisten suomalaisten oikeutta hallita paitsi nykyistä Suomen aluetta, myös niitä alueita, jotka arkeologiassa on eri aikoina mielletty ”suomalaisiksi”. Luvussa 4.3 puolestaan tuli esille se, miten sosiaalisen evoluution korostamisen ja yhteiskuntakehityksen teleologisen kuvaamisen kautta näyttelyissä voidaan legitimoida nykypäivää. Hyvä esimerkki tästä oli sodan syntymisen perustelu väistämättömänä kehityskulkuna, joka liittyy ihmisen luonnolliseen aggressiivisuuteen; jos perustelua sovelletaan nykypäivään, voitaisiin kaikki nykyisetkin sodat ja muu väkivalta perustella luonnollisina ja väistämättöminä. Luvussa 4.4 puolestaan käsiteltiin nykyisten sukupuoliroolien heijastumista esihistoriaan, mikä ei ainoastaan vääristä esihistoriaa, vaan saa nykyiset sukupuoliroolit näyttämään luonnollisilta ja ikuisilta ja niihin perustuvat yhteiskuntarakenteet siten oikeutetuilta. Kaikki nämä esimerkit kertovat siitä, että näyttelyt eivät ole neutraaleja esityksiä esihistoriasta, vaan ne ottavat tavalla tai toisella kantaa paitsi esihistoriaan, myös yleisemmin ihmiseen ja yhteiskuntaan tänä päivänä ja tulevaisuudessa.

Kun näennäisesti pienet tai viitteelliset tekijät voivat sisältää sellaisiakin ideologisia viestejä, joita ei ensinkään ole haluttu ilmaista, missä määrin näyttelyn tekijät voivat sitten vaikuttaa siihen, millaista ihmis- ja kulttuurikuvaa näyttelyt välittävät? Kuten olen tässä yrittänyt osoittaa, neutraaliutta tai objektiivisuutta ei voida saavuttaa, vaikka välteltäisiin tulkinnallisten, sosiaalisten kysymysten käsittelyä tai ihmisen suoraan esittämistä. Ehkä ratkaisu löytyisikin siitä, ettei tähän edes pyritäisi. Kenties näyttelyissä voisi tuoda rohkeammin esiin tulkintojen epävarmuuksia, vaihtoehtoisia tulkintoja tai asioita, joita emme tiedä. Esimerkiksi luvussa 4.2 tuli ilmi, että etnisyyden kuvaamiseen liittyviä ongelmia oli vältetty parhaiten Pohjois-Karjalan museon näyttelyssä, jossa nimenomaan korostettiin sitä, ettemme voi tietää, miten esihistorian ihmiset määrittelivät oman ryhmänsä. Lausumalla tämä ”toiseuden” ymmärtämisen haaste ääneen onkin siis itse asiassa luotu paremmat edellytykset esihistorian ihmisen ymmärtämiselle kuin silloin, kun aihetta vältellään käsittelemästä suoraan ja erilaiset epäsuorat viitteet hallitsevat syntyviä mielikuvia.

”Faktoissa” pysyminen ei siis pysty takaamaan näyttelyiden ”neutraaliutta”, vaan juuri oman tietämättömyyden tai tulkintojen epävarmuuden tunnustaminen voi olla avain ihmis- ja kulttuurikuvaan liittyvien stereotyyppien purkamiseen – ilman, että

museon uskottavuus kärsii. Näyttelyiden ei tarvitse pelkästään opettaa kovaa tietoa, ne voivat esittää kysymyksiä ja herättää ajatuksia. Esihistoriaa koskevia stereotypioita voitaisiin jopa tietoisesti nostaa esiin, pohtia niiden mielekkyyttä ja saada näin kävijä lukemaan näyttelyä ja kaikkia muitakin esihistorian representaatioita toisella tavalla, kyseenalaistaen, kriittisenä. Tällä tavoin esimerkiksi ihmisen visuaaliseen esittämiseen liittyvä riski stereotyyppien toistamisesta voitaisiinkin kääntää näyttelyn eduksi.

Lopuksi

Se, millä tavalla olen tässä työssä hahmottanut näyttelyiden ihmis- ja kulttuurikuvaa, perustuu pitkälti omiin tulkintoihini, joihin puolestaan ovat vaikuttaneet mm. valitsemani viitekehys, tutkimuskirjallisuus ja muut taustatekijät. Missä mielessä tekemäni huomiot sitten tosi asiassa kertovat siitä, millaisia tulkintoja muut näyttelyvieraat tekevät näyttelyissä? Kuten luvussa 2.1 tuli esiin, monenlaiset taustatekijät, kuten kävijöiden aiempi tietämys ja aiemmat kokemukset, vaikuttavat heidän tulkintoihinsa näyttelyissä. Tästä syystä työni tarkoitus ei olekaan väittää, että hahmottamani ihmis- ja kulttuurikuva välittyisivät kävijöille sellaisenaan; varsinkaan kun omat tulkintani perustuvat pitkälti näyttelyiden muodostamaan kokonaisuuteen, jolloin kuva on toinen kuin tarkasteltaessa vain yhtä näyttelyä kerrallaan. Oman tutkimukseni tarkoitus on ollut ennemminkin tarkastella näyttelyitä tulkintakehyksinä, jotka tarjoavat kiinnekohtia, edellytyksiä ja mahdollisuuksia kävijöiden tulkinnoille. Vaikka fyysinen näyttely ei yksin määritä kävijöiden tulkintoja, se on ainoa tulkintoihin vaikuttava tekijä, joka on kaikille kävijöille sama.

Vaikka olen pyrkinyt perustelemaan omat tulkintani hyvin, niitä ei voi siis suoraan samaistaa muiden kävijöiden tulkintoihin. En esimerkiksi väitä, että luvussa 4.2 käsitelty ”Suomi”-termin käyttö johtaisi väistämättä siihen, että jokainen näyttelyvieras kuvittelisi ”Suomen” valtiona tai etnisenä alueena olleen olemassa jo kivikaudella. Yhdessä muiden samassa luvussa käsiteltyjen Suomea ja suomalaisuutta korostavien piirteiden kanssa näyttely voi kuitenkin mahdollistaa tai edesauttaa tällaista mielikuvaa. Myöskään näyttelyissä suoraan esitetyt väitteet esimerkiksi sukupuolten tai ikäryhmien rooleista yhteisöissä eivät yksiselitteisesti määrää kävijöiden tulkintoja, sillä kävijät voivat hyväksyä ne tai olla hyväksymättä. Kun useimmat kävijät eivät myöskään katso näyttelystä huolellisesti kuin murto-osan, on selvää, että monet yksityis-

kohdat, joihin itse olen kiinnittänyt huomiota, jäävät suurelta osalta kävijöistä huomaamatta.

Kävijöiden tulkinnat ovat kuitenkin aina jossain määrin sidoksissa näyttelyyn ja siksi voidaan sanoa, että näyttelyillä on ainakin potentiaalista valtaa muokata tai vahvistaa kävijöiden mielikuvia esihistoriasta. Analyysini tarkoitus onkin ollut etsiä ja tulkita näyttelyistä sellaisia tekijöitä, joilla voi perustellusti sanoa olevan tätä kautta vaikutusta näyttelyiden välittämään ihmis- ja kulttuurikuvaan valitsemieni teemojen osalta. Siten olen saanut hahmotettua sitä kehystä, jonka puitteissa museovieraat muodostavat käsityksensä esihistorian ihmisistä ja yhteisöistä; ja kuten edellä tuli ilmi, tämä kehys ei suinkaan ole neutraali.

Esihistorian näyttelyitä on varmasti mahdollista tutkia vielä syvällisemmin ja monipuolisemmin kuin tässä työssä on tehty. Oma käsittelyni keskittyi tiettyihin teemoihin, jolloin väistämättä monia mielenkiintoisia näkökulmia on jäänyt käsittelyn ulkopuolelle; identiteetin osa-alueista esimerkiksi uskonto jäi vähemmälle huomiolle. Tutkimusaineistonikin oli monessa mielessä rajallinen, ja suuremmalla tai esimerkiksi vaihtuviin näyttelyihin painottuvalla aineistolla voitaisiin päästä erilaisiin tuloksiin. Kävijätutkimuksella voitaisiin puolestaan suuresti saada lisätietoa siitä, millä tavalla tässä työssä hahmottamani tulkintakehys tosiasiasa näkyy eri kävijöiden näyttelykokemuksissa. Ylipäättään kartoittamalla suuren yleisön käsityksiä esihistoriasta voitaisiin paitsi vertailla tässä ja muissa arkeologian representaatioita käsittelevissä tutkimuksissa esiin nousseita havaintoja näihin käsityksiin, myös saada hyödyllistä tausta-aineistoa esimerkiksi uusien näyttelyiden suunnittelua varten. Uskoakseni kuitenkin jo tämä oma tutkimukseni voi osaltaan hyödyttää näyttelyiden suunnittelijoita tuomalla esiin tekijöitä, joiden kautta on mahdollista vaikuttaa siihen, millaista menneisyyskuvaa näyttely välittää.

Lähteet

Julkaisematon kirjallisuus

Kaivonurmi, Hanna 2008. *Mitä kivet kertovat? Museoammattilaisten haastattelut esihistorian näyttelystä viestinnän välineenä*. Pro gradu. Helsingin yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia.

Lange, Katja 2008. *Menneisyyden heijastuksia tulevaisuuteen. Arkeologisen museopedagogiikan mahdollisuudet ja rajat Suomessa*. Pro gradu. Helsingin yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia.

Mäki, Hanna 2006. *Miten arvioida esihistorian näyttelyä? Metodit ja erityispiirteet*. Seminaarityö. Helsingin yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia.

Puutio, Salla 2013. *Yksilöllisiä toimijoita, julkisia objekteja. Nuorten naisten ulkonäkökulttuuri sukupuolittuneiden kauneuden ihanteiden verkossa*. Pro gradu. Tampereen yliopisto, yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, sosiaalipsykologia.

Raatikainen, Lotta 2008. *Suomen esihistoria Museoviraston ja maakuntamuseoiden WWW-sivuilla. Informaatiosta elämyksiin*. Opinnäytetyö. Helsingin ammattikorkeakoulu Stadia, viestinnän koulutusohjelma, verkkoviestintä.

Räikkönen-Partanen, Tytti 2008. *Deponointi osana kokoelmatoimintaa. Museoviraston esihistorialliset esinekokoelmat maakuntamuseoissa ja muissa ammatillisesti hoidetuissa museoissa*. Pro gradu. Helsingin yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia.

Sahramaa, Jenni 2011. *Löydöstä muinaispuvuksi. Arkeologisten tekstiililöytöjen ennallistaminen*. Pro gradu. Helsingin yliopisto, filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, arkeologia.

Julkaisut

Adolfsson, Gundula 1987. *Människa och objekt i smyckeskrin. En analys av arkeologiska utställningar i Sverige*. Stockholm: Symposion.

Af Hällström, Jaana 2011. *Näyttelyviestintä*. Helsinki: Suomen Museoliitto.

Alasuutari, Pertti 1996. Kulttuurintutkimus ja kulturalismi. Teoksessa: Kupiainen, Jari & Sevänen, Erkki (toim.) *Kulttuurintutkimus. Johdanto*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. (32–50.)

Babić, Staša 2005. Status identity and archaeology. Teoksessa: Díaz-Andreu, Margarita; Lucy, Sam; Babić, Staša & Edwards, David N. *The Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*. London & New York: Routledge. (67–85.)

Barth, Fredrik 1969. Introduction. Teoksessa: Barth, Fredrik (toim.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. Bergen: Universitetsforlaget. (9–38.)

Baxter, Jane Eva 2008. The Archaeology of Childhood. *Annual Review of Anthropology* 37. (159–175.)

Belcher, Michael 1991. *Exhibitions in Museums*. Washington: Smithsonian Institution.

Bender, Barbara 2000. The roots of inequality. Teoksessa: Thomas, Julian (toim.) *Interpretive Archaeology: a Reader*. London & New York: Leicester University Press. (201–210.)

- Brück, Joanna 1999. Ritual and rationality: Some problems of interpretation in European archaeology. *European Journal of Archaeology* 2:3. (313–344.)
- Cameron, Duncan F. 1968. A Viewpoint: The Museum as a Communications System and Implications for Museum Education. *Curator* 11:1. (33–40.)
- Carpelan, Christian 1975. Saamelaisten ja saamelaiskulttuurin alkuperä arkeologin näkökulmasta. *Lapin tutkimusseura: vuosikirja* 16. (3–13.)
- Chapman, Robert 2003. *Archaeologies of Complexity*. London & New York: Routledge.
- Claassen, Cheryl 2000. Homophobia and Women Archaeologists. *World Archaeology* 32:2. (173–179.)
- Coxall, Helen 1996. How language means: an alternative view of museums text. Teoksessa: Kavanagh, Gaynor (toim.) *Museum Languages: Objects and Texts*. Leicester: Leicester University Press. (83–99.)
- Dean, David 1998. *Museum Exhibition. Theory and practice*. 3. painos. London: Routledge.
- Díaz-Andreu, Margarita & Lucy, Sam 2005. Introduction. Teoksessa: Díaz-Andreu, Margarita; Lucy, Sam; Babić, Staša & Edwards, David N. *The Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*. London & New York: Routledge. (1–12.)
- Dowson, Thomas A. 2000. Why Queer Archaeology? An Introduction. *World Archaeology* 32:2. (161–165.)
- Eghbal-Azar, Kira & Widlok, Thomas 2013. Potentials and Limitations of Mobile Eye Tracking in Visitor Studies: Evidence From Field Research at Two Museum Exhibitions in Germany. *Social Science Computer Review* 31:1. (103–118.)
- Emberling, Geoff 1997. Ethnicity in Complex Societies: Archaeological Perspectives. *Journal of Archaeological Research* 5:4. (295–344.)
- Falk, John H. 1996. Assessing the Impact of Exhibit Arrangement on Visitor Behaviour and Learning. Teoksessa: Durbin, Gail (toim.) *Developing museum exhibitions for lifelong learning*. London: The Stationary Office. (117–122.)
- Fernández-Götz, Manuel 2013. Revisiting Iron Age Ethnicity. *European Journal of Archaeology* 16:1. (116–136.)
- Fewster, Derek 1999. The Invention of the Finnish Stone Age. Politics, Ethnicity and Archaeology. Teoksessa: Huurre, Matti (toim.) *Dig it all: Papers dedicated to Ari Siiriäinen*. Helsinki: The Finnish Antiquarian Society & The Archaeological Society of Finland. (13–20.)
- Fewster, Derek 2006. *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Fiorentino, Girolamo; Massimo, Caldara; De Santis, Vincenzo; D’Oronzo, Cosimo; Muntoni, Italo Maria; Simone, Oronzo; Primavera, Milena & Radina, Francesca 2013. Climate changes and human-environment interactions in the Apulia region of southeastern Italy during the Neolithic period. *Holocene* 32:9. (1297–1316.)
- Fogelberg, Paul (toim.) 1999. *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Helsinki: Finska vetenskaps-societeten.

- Forsén, Björn 1995. Meillä on jälleen oma esihistoria. *Muinaistutkija* 1/1995. (24–25.)
- Geller, Pamela L. 2009. Identity and Difference: Complicating Gender in Archaeology. *Annual Review of Anthropology* 38. (65–81.)
- Gilchrist, Roberta 1999. *Gender and Archaeology: Contesting the past*. London & New York: Routledge.
- Halinen, Petri 1995. Satakunnan maakuntamuseon esihistorian näyttely, Pori. *Muinaistutkija* 3/1995. (15–16.)
- Halinen, Petri 2011. Arkeologia ja saamentutkimus. Teoksessa: Seurujärvi-Kari, Irja; Halinen, Petri & Pulkkinen, Risto (toim.) *Saamentutkimus tänään*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. (130–176.)
- Halinen, Petri; Immonen, Visa & Kivimäki, Sanna 2009. Yhteisön rekonstruointi. Teoksessa: Halinen, Petri; Immonen, Visa; Lavento, Mika; Mikkola, Terhi; Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.) *Johdatus arkeologiaan*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press. (287–296.)
- Halinen, Petri; Lavento, Mika & Suhonen, Mervi (toim.) 2009. *Recent perspectives on Sámi archaeology in Fennoscandia and North-West Russia: Proceedings of the First International Conference on Sámi archaeology, Rovaniemi, 19–22 October 2006*. Iskos 17. Helsinki: The Finnish Antiquarian Society.
- Hamari, Pirjo 1998. Vanhemmat markkinapaikat ja Pohjois-Suomen rautakautinen asutus. *Muinaistutkija* 4/1998. (67–76.)
- Harris, Mark 1998. The Rhythm of Life on the Amazon Floodplain: Seasonality and Sociality in a Riverine Village. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 4:1. (65–82.)
- Hein, George. E. 2002. *Learning in the Museum*. 2. painos. London: Routledge.
- Herva, Vesa-Pekka 2001. Miinoja avioliittokentässä: yksilö ja seksuaalisuus Suomen esihistoriassa. *Muinaistutkija* 3/2001. (26–37.)
- Herva, Vesa-Pekka & Nordqvist, Kerkko 2012. Savi ja saven käyttö neoliittisessa maailmassa: tekemisen ja kokemisen näkökulma. Teoksessa: Niinimäki, Sirpa; Salmi, Anna-Kaisa; Kuusela, Jari-Matti & Okkonen, Jari (toim.) *Stones, bones & thoughts. Festschrift in honour of Milton Núñez*. Oulu: Milton Núñezin juhlakirjan toimituskunta. (36–45.)
- Hooper-Greenhill, Eilean 1996. A new communication model for museums. Teoksessa: Kavanagh, Gaynor (toim.) *Museum Languages: Objects and Texts*. Leicester: Leicester University Press. (49–61.)
- Hooper-Greenhill, Eilean 2000. *Museums and their Visitors*. 4. painos. London: Routledge.
- Hooper-Greenhill, Eilean 2002. Museums and communication: an introductory essay. Teoksessa: Hooper-Greenhill, Eilean (toim.) *Museum, Media, Message*. 3. painos. London: Routledge. (1–12.)
- Hurcombe, Linda 1997. A viable past in the pictorial present? Teoksessa: Moore, Jenny & Scott, Eleanor (toim.) *Invisible People and Processes. Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. London & New York: Leicester University Press. (15–24.)
- Huurre, Matti 1995. Pari vuosikymmentä kansallismuseon esihistorian näyttelyn tekoa. *Muinaistutkija* 1/1995. (10–12.)

Immonen, Visa 2009. Yhteiskunta ja yksilö. Teoksessa: Halinen, Petri; Immonen, Visa; Lavento, Mika; Mikkola, Terhi; Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.) *Johdatus arkeologiaan*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press. (394–418.)

Ivars, Ann-Marie & Huldén, Lena (toim.) 2002 *När kom svenskarna till Finland?* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Jones, Sïan 2000. Discourses of identity in the interpretation of the past. Teoksessa: Thomas, Julian (toim.) *Interpretive archaeology: a reader*. London & New York: Leicester University Press. (445–457.)

Jones, Sïan & Pay, Sharon 1994. The legacy of Eve. Teoksessa: Gathercole, Peter & Lowenthal, David (toim.) *The Politics of the Past*. London & New York: Routledge. (160–171.)

Kantola, Anu; Moring, Inka & Väliaverronen, Esa 1998. Miten mediaa luetaan? Teoksessa: Kantola, Anu; Moring, Inka & Väliaverronen, Esa (toim.) *Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan*. Lahti: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. (5–12.)

Karp, Ivan 1991. Other Cultures in Museum Perspective. Teoksessa: Karp, Ivan & Lavine, Steven D. (toim.) *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*. Washington & London: Smithsonian Institution. (373–385.)

Kaunisto, Katri 1995. Kauniita esineitä siististi vierekkäin. *Muinaistutkija* 1/1995. (31.)

Kivimäki, Sanna 2003. Kontrollista kohtaamiseen: arkeologian muuttuva suhde ”toiseuteen”. *Muinaistutkija* 2/2003. (44–53.)

Koski, Marianne; Liukkonen, Eija; Lonardi, Pia; Mattila, Mirva & Niemelä, Anu 2013. *Museotilasto 2012*. Helsinki: Museovirasto.

Kuokkanen, Tiina 2008. Miehet metsästäivät ja naiset keräilivät? Työn sukupuolittuneisuus ja sukupuoliarkeologia suomalaisessa arkeologisessa tutkimuksessa. *Faravid. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja XXXII*. (131–144.)

Kärki, Maija 2005. Sukellus keskiaikaiseen Turkuun. *Museo* 4/2005. (28–29.)

Kärki, Maija 2007. Fragments of reality – The Middle Ages in Nordic archaeological museums. Teoksessa: Immonen, Visa; Lempiäinen, Mia & Rosendahl, Ulrika (toim.) *Hortus Novus. Fresh approaches to medieval archaeology in Finland*. Turku: Suomen keskiajan arkeologian seura. (165–172.)

Lahelma, Antti 2003. Hallusinatoriset aiheet kalliomaalauksissa ja kampakeramiikassa. Viitteitä ekstaattisesta uskonnosta Suomessa kivikaudella. *Sihti* 5, (27–54.)

Lahelma, Antti & Sipilä, Joonas 2004. Pasifistiset pyyntikulttuurit? Sodan paradigmateoria ja kivikauden Suomi. *Muinaistutkija* 4/2004. (2–22.)

Lantto, Patrik 2009. Den svårfångade etniciteten: möjligheter och begränsningar i arkeologisk forskning. *Historisk tidskrift för Finland* 1994. (351–354.)

Lavento, Mika 1998. Sisämaan vanhemman metallikauden väestö tutkimusongelmana. *Muinaistutkija* 4/1998. (46–65.)

Lawrence, Ghislane 1996. Rats, street gangs and culture: evaluation in museums. Teoksessa: Kavanagh, Gaynor (toim.) *Museum Languages: Objects and Texts*. Leicester: Leicester University Press. (11–32.)

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1973. Arkeologinen näyttelytoiminta. Teoksessa: Kanerva, Mirja & Rissanen, Kaarina (toim.) *Arkeologian lähitavoitteet*. Helsinki: Gaudeamus. (67–82.)

Lesick, Kurtis S. 1997. Re-engendering gender: some theoretical and methodological concerns on a burgeoning archaeological pursuit. Teoksessa: Moore, Jenny & Scott, Eleanor (toim.) *Invisible People and Processes. Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. London & New York: Leicester University Press. (31–41.)

Levy, Janet E. 2006. Prehistory, Identity, and Archaeological Representation in Nordic Museums. *American Anthropologist* 108:1. (135–147.)

Lucy, Sam 2005. Ethnic and cultural identities. Teoksessa: Díaz-Andreu, Margarita; Lucy, Sam; Babić, Staša & Edwards, David N. *The Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*. London & New York: Routledge. (86–109.)

Lundberg, Bengt & Ågren, Per-Uno 1999. *Historiebilder. Om intention och reception i museer*. Umeå: Umeå universitet.

Lähdesmäki, Ulla 1995. Suomen esihistoria Kansallismuseossa. *Muinaistutkija* 1/1995. (13–15.)

Lönnqvist, Minna 1998. Arkeologinen entiteetti ja etnisyyt. *Muinaistutkija* 4/1998. (92–96.)

Mannermaa, Kristiina 2004. Sorsia ja metsäkanalintuja. Muinaisen linnustajan saalisvalinnat Suomessa kivikaudella. *Arkeologipäivät 2003*. (35–45.)

McManus, Paulette 1996. Making sense of exhibitions. Teoksessa: Kavanagh, Gaynor (toim.) *Museum Languages: Objects and Texts*. Leicester: Leicester University Press. (35–46.)

Meskel, Lunn 2001. Archaeologies of Identity. Teoksessa: Hodder, Ian (toim.) *Archaeological Theory Today*. Cambridge: Polity Press. (187–213.)

Moser, Stephanie 1998. *Ancestral Images. The Iconography of Human Origins*. Stroud, Gloucestershire: Sutton Publishing.

Moser, Stephanie 2001. Archaeological Representation: The Visual Conventions for Constructing Knowledge about the Past. Teoksessa: Hodder, Ian (toim.) *Archaeological Theory Today*. Cambridge: Polity Press. (262–283.)

Moser, Stephanie 2010. The devil is in the detail: Museum Dislaus and the Creation of Knowledge. *Museum Anthropology* 33:1. (22–32.)

Moser, Stephanie & Smiles, Sam 2005. Introduction: The Image in Question. Teoksessa: Smiles, Sam & Moser, Stephanie (toim.) *Envisioning the Past. Archaeology and the Image*. Malden & Oxford: Blackwell Publishing. (1–12.)

Munjeri, Dawson 1991. Refocusing or Reorientation? The Exhibit or the Populace: Zimbabwe on the Threshold. Teoksessa: Karp, Ivan & Lavine, Steven D. (toim.) *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*. Washington & London: Smithsonian Institution. (444–456.)

Nieminen, Hannu & Pantti, Mervi 2009. *Media markkinoilla. Johdatus joukkoviestintään ja sen tutkimukseen*. Uudistettu painos. Helsinki: Loki-Kirjat.

Nordqvist, Kerkko & Herva, Vesa-Pekka 2013. Copper Use, Cultural Change and Neolithization in North-Eastern Europe. *European Journal of Archaeology* 16:3. (401–432.)

Nuñez, Milton 1990. On Subneolithic pottery and its adoption in late Mesolithic Finland. *Fennoscandia archaeologica* VII. (27–52.)

Nuñez, Milton 2012. Some thoughts on the workshop and Social Archaeology in Finland. Teoksessa: Äikäs, Tiina; Lipkin, Sanna & Salmi, Anna-Kaisa (toim.) *Archaeology of Social Relations: Ten Case Studies by Finnish Archaeologists*. Oulu: Oulun yliopisto. (215–229.)

Nuñez, Milton & Franzén, Patrik 2011. Implications of Baltic amber finds in northern Finland 4000–2000 BC. *Archaeologia Lituana* 12. (10–24.)

Nyberg, Aija 1997. Kritiikkiä kulttuurihistoriallisiin museoihin! "Käsittelyssä" Turun linnan esihistorian näyttely. *Museotiedote* 1/1997. (30–31.)

Petersson, Bodil 2003. *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion*. Lund: Nordic Academic Press.

Phillips, James E. 2005. "To Make the Dry Bones Live": Amédée Forestier's Glastonbury Lake Village. Teoksessa: Smiles, Sam & Moser, Stephanie (toim.) *Envisioning the Past. Archaeology and the Image*. Malden & Oxford: Blackwell Publishing. (72–91.)

Potinkara, Nika 2012. Representing Cultural Difference: Reindeer Herding as a Signal of Ethnic Boundary in the Exhibitions of Two Sámi Museums. *Nordisk Museologi* 2/2012. (83–96.)

Pratt, Stephanie 2005. The American Time Machine: Indians and the Visualization of Ancient Europe. Teoksessa: Smiles, Sam & Moser, Stephanie (toim.) *Envisioning the Past. Archaeology and the Image*. Malden & Oxford: Blackwell Publishing. (51–71.)

Privateer, Paul 2005. Romancing the Human: The Ideology of Envisioned Human Origins. Teoksessa: Smiles, Sam & Moser, Stephanie (toim.) *Envisioning the Past. Archaeology and the Image*. Malden & Oxford: Blackwell Publishing. (13–28.)

Pyburn, K. Anne 2008. Shaken, Not Stirred: The Revolution in Archaeology. *Archaeological Papers of the American Anthropological Association* 18:1. (115–124.)

Ranta, Helena 1995. Turun maakuntamuseon esihistorian näyttely. *Muinaistutkija* 3/1995. (17–18.)

Rubio, Sandra Lozano 2011. Gender Thinking in the Making: Feminist Epistemology and Gender Archaeology. *Norwegian Archaeological Review* 44:1. (21–39.)

Rudebeck, Elisabeth 1996. Heroes and tragic heroes in the transition to the Neolithic. Exploring images of the human being in archaeological texts. *Journal of European Archaeology* 4/1996. (53–86.)

Rönkkö, Marja-Liisa 2007. Museo mediana. Teoksessa: Kinanen, Pauliina (toim.) *Museologia tänään*. Helsinki: Suomen museoliitto. (246–278.)

Salminen, Timo 1998. Kysynnän ja tarjonnan laki arkeologiassa – suomalaisten toivotut ja löydettyt juuret. *Muinaistutkija* 4/1998. (103–109.)

Salminen, Timo 2000. Muinaistutkijat suomalaisia etsimässä: keskustelua. *Muinaistutkija* 1/2000. (43–48.)

Salo, Unto 1978. Suomen esihistoriallisen rannikkoasutuksen etnisiä ongelmia. Teoksessa: Kiviniemi, Eero (toim.) *Nimistöntutkimus ja paikallishistoria*. Helsinki: Paikallishistoriallinen Toimisto & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. (31–51.)

- Salo, Unto 1987. Kulttuurin käsite arkeologiassa. Teoksessa: Karppinen, Eira; Kostet, Juhani; Laakso, Veikko; Ringbom, Åsa & Salo, Unto (toim.) *Tutkimustyö ja museotoimi. Juhlakirja Knut Draken täyttäessä 60 vuotta 6.3.1987*. Turku: Knut Draken juhlakirja -toimikunta. (79–85.)
- Sammallahti, Pekka 1991. Saamelaisten alkuperästä. *Suomalainen tiedeakatemia: vuosikirja 1990–1991*. (117–123.)
- Sassaman, Kenneth E 2004. Complex Hunter-Gatherers in Evolution and History: A North American Perspective. *Journal of Archaeological Research* 12:3/2004. (227–280.)
- Scott, Eleanor 1997. Introduction: On the incompleteness of archaeological narratives. Teoksessa: Moore, Jenny & Scott, Eleanor (toim.) *Invisible People and Processes. Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. London & New York: Leicester University Press. (1–12.)
- Scott, Monique 2005. “We Grew Up and Moved On”: Visitors to British Museums Consider Their “Cradle of Mankind”. Teoksessa: Smiles, Sam & Moser, Stephanie (toim.) *Envisioning the Past. Archaeology and the Image*. Malden & Oxford: Blackwell Publishing. (29–50.)
- She 2000. Sex and career. *World Archaeology* 32:2. (166–172.)
- Smiles, Sam & Moser, Stephanie (toim.) 2005. *Envisioning the Past. Archaeology and the Image*. Malden & Oxford: Blackwell Publishing.
- Solometo, Julie & Moss, Joshua 2013. Picturing the past: Gender in National Geographic reconstructions of prehistoric life. *American Antiquity* 78:1. (123–146.)
- Strandgaard, Ole 2004. Museumudstillingen. *Nordisk Museologi* 2/2004. (107–118.)
- Sørensen, Marie Louise Stig 1999. Archaeology, Gender and the Museum. Teoksessa: Merriman, Nick (toim.) *Making Early Histories in Museums*. London & New York: Leicester University Press. (136–150.)
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 2002. Arkeologi, etnicitet och språk: teoretiska och metodiska problem. Teoksessa: Ivars, Ann-Marie & Huldén, Lena (toim.) *När kom svenskarna till Finland?* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. (99–105.)
- Taivassalo, Eeva-Liisa & Levä, Kimmo 2012. *Museokävijä 2011*. Helsinki: Suomen museoliitto ry.
- Thomas, Julian 2000. Introduction. Teoksessa: Thomas, Julian (toim.) *Interpretive archaeology: a reader*. London & New York: Leicester University Press. (199–200.)
- Tilley, Christopher 1999. *Metaphor and Material Culture*. Oxford & Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Torvinen, Markku 1998. Sär 1 -keramiikkaa käyttänyt väestö: etnisiä kysymyksiä. *Muinaistutkija* 4/1998. (38–45.)
- Turpeinen, Outi 2005. *Merkityksellinen museoesine. Kriittinen visuaalisuus kulttuurihistoriallisen museon näyttelysuunnittelussa*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- Vilkuna, Janne 1990. Rajamailla – Heureka Rautakausi-näyttely. *Museo* 4/1990. (16–17.)
- Vilkuna, Janne 1995a. Monumentaalisuuden armoilla. Suomen kasallismuseon uusi esihistorian perusnäyttely. *Muinaistutkija* 1/1995. (18–21.)

Vilkuna, Janne 1995b. Hämeen museon Pirkanmaan esihistorian perusnäyttely. *Muinaistutkija* 4/1995. (16–17.)

Väliverronen, Esa 1998. Mediatekstistä tulkintaan. Teoksessa: Kantola, Anu; Moring, Inka & Väliverronen, Esa (toim.) *Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan*. Lahti: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. (13–39.)

Wason, Paul K 1994. *The archaeology of rank*. Cambridge: Cambridge University Press.

Whallon, Robert 2006. Social networks and information: Non-”utilitarian” mobility among hunter-gatherers. *Journal of Anthropological Archaeology* 25. (259–270.)

Wood, Barbara & Cotton, Jonathan 1999. The Representation of Prehistory in Museums. Teoksessa: Merriman, Nick (toim.) *Making Early Histories in Museums*. London & New York: Leicester University Press. (28–42.)

Zori, Colleen & Brant, Erika 2012. Managing the risk of climatic variability in late prehistoric northern Chile. *Journal of Anthropological Archaeology* 31:3. (403–421.)

Sähköiset julkaisut

Bird, Rebecca Bliege; Taylor, Nyalangka; Codding, Brian F. & Bird, Douglas W. 2013. Niche construction and Dreaming logic: aboriginal patch mosaic burning and varanid lizards (*Varanus gouldii*) in Australia. *Proceedings of the Royal Society B* 280 (1772): 20132297 DOI: 10.1098/rspb.2013.2297

Jyväskylän kaupunki 2014. *Keski-Suomen museo*. [WWW-dokumentti]. Luettu 12.1.2014. <<http://www.jyvaskyla.fi/keskisuomenmuseo/museot/keskisuomenmuseo>>

Kielitoimiston sanakirja 2012. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 166. [Internetpalvelu]. Luettu 1.10.2013. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus & Kielikone.

Museovirasto 2013. *Maakuntamuseot*. [WWW-dokumentti]. Päivitetty 7.1.2013. Luettu 21.9.2013. <http://www.nba.fi/fi/museoalan_kehittaminen/tietoa_suomen_museoista/maakuntamuseot>

Museovirasto & Keski-Uudenmaan maakuntamuseo 2008. *Museoviraston, Keski-Uudenmaan maakuntamuseon ja Espoon ja Vantaan kaupungin museoiden yhteistyö ja työnjako kulttuuriympäristön vaalimisessa*. [PDF-dokumentti]. Luettu 18.10.2013. <<http://www.nba.fi/fi/File/648/mkmsop-keski-uusimaa-liite.pdf>>

Oulun kaupunki, ei päiväystä. *Museon historia*. [WWW-dokumentti]. Luettu 12.1.2014. <<http://www.ouka.fi/oulu/ppm/museon-historia>>

Piiparinen, Pekka 2010. *Carelicum*. [PDF-dokumentti]. Luettu 12.1.2014. <http://www.maisemat.fi/database/artikkelit/files/files/ARTIKKELI_CARELICUM_HELMIKU_U_2010.pdf>

Vantaan kaupunki, ei päiväystä. *Verkkonäyttely: Tarinamme Helsingistä Vantaaksi*. [WWW-dokumentti]. Luettu 12.1.2014.

<http://www.vantaa.fi/fi/kulttuuri/museot/kaupunginmuseo/nayttelyt/verkkonayttely_tarinamme_helsingesta_vantaaksi>

WeeGee 2013. *Näyttelykeskus WeeGee*. [WWW-dokumentti]. Päivitetty 27.11.2013. Luettu 12.1.2014. <http://www.weege.fi/fi-FI/Mika_WeeGee>

Henkilökohtaiset tiedonannot

Heino, Iris 7.10.2013. *VS: Kysymys Pohjois-Karjalan museon esihistorian näyttelystä*. [Henkilökohtainen sähköpostiviesti].

LIITE 1. Tutkimukseen sisältyvien näyttelyiden perustiedot.

Museo	Omistaja	Näyttelyn avaamisvuosi	Kävijämäärät 2012 ⁴	Dokumentoin- nin päivämäärä
Kansallismuseo	Museo- virasto	1995	104 764	14.11.2012
Pohjois- Pohjanmaan museo	Oulun kaupunki	2002	20 947	27.12.2012
Keski-Suomen museo	Jyväskylän kaupunki	1996	25 790	16.2.2013
Pohjois-Karjalan museo	Joensuun kaupunki	2007	26 318	20.4.2013
Kymenlaakson museo	Kotkan kaupunki	2008	105 526 ⁵	9.11.2012
Espoon kaupunginmuseo	Espoon kaupunki	2002 ⁶	45 388	17.1.2013
Vantaan kaupunginmuseo	Vantaan kaupunki	2009 ⁷	8197	15.1.2013

⁴ Tiedot perustuvat Museotilasto 2012-julkaisun (Koski *et al.* 2013) liitteenä olevaan taulukkoon ”Kävijät ja avoinnaolo museokohteittain 2012”. Taulukko saatavilla sähköisesti: <http://www.museotilasto.fi/index.php?id=17>

⁵ Luvussa ovat mukana samassa rakennuksessa toimivan Suomen merimuseon kävijät.

⁶ Suljettiin keväällä 2013.

⁷ Suljettiin 2012. Dokumentointia suoritettaessa museossa oli esillä vaihtuva näyttely ”MenNYT - designia kivikaudelta nykypäivään”, josta analyysissä on mukana ainoastaan vanhassa perusnäyttelyssäkin esillä ollut pienoismalli.

LIITE 2. Näyttelyissä esillä olevien kuvien (poislukien kartat ja diagrammit) aiheet ja niiden esiintyminen eri aikakausia käsittelevien osioiden yhteydessä.

Luvut tarkoittavat niiden kuvien lukumäärää, joiden pääasiallinen aihe liittyy kyseiseen kategoriaan. ”Esihistorian ihminen” -kategoria sisältää kaikki kuvat, joissa on kuvattu esihistorian ihminen, vaikka tämä olisi kuvassa vain sivuroolissa.

Aikakausi, jota käsitte- levään osi- oon kuva sijoittuu	Luonto, kasvit ja eläimet	Esineet ym. irtaimet löydöt	Arkeologinen tutkimus ja arkeologit	Kiinteät muinaisjäännök- set ja löytöpaikat	Esihistorian ihminen	Asumusten ja esineiden rekonstruktio
Esihistoria yleisesti	22	18	4	9	1	3
Kivikausi	20	31	38	23	4	16
Pronssikausi	0	6	4	15	0	0
Rautakausi	1	63	16	40	34	15
Kivi- ja pronssikausi ⁸	0	1	0	6	0	0
Pronssi- ja rautakausi ⁸	1	5	0	0	0	1
Yhteensä	44	124	62	93	39	35

⁸ ”Kivi- ja pronssikausi” ja ”Pronssi- ja rautakausi” tarkoittavat, että osio johon kuva sisältyy, liittyy näihin molempiin aikakausiin.